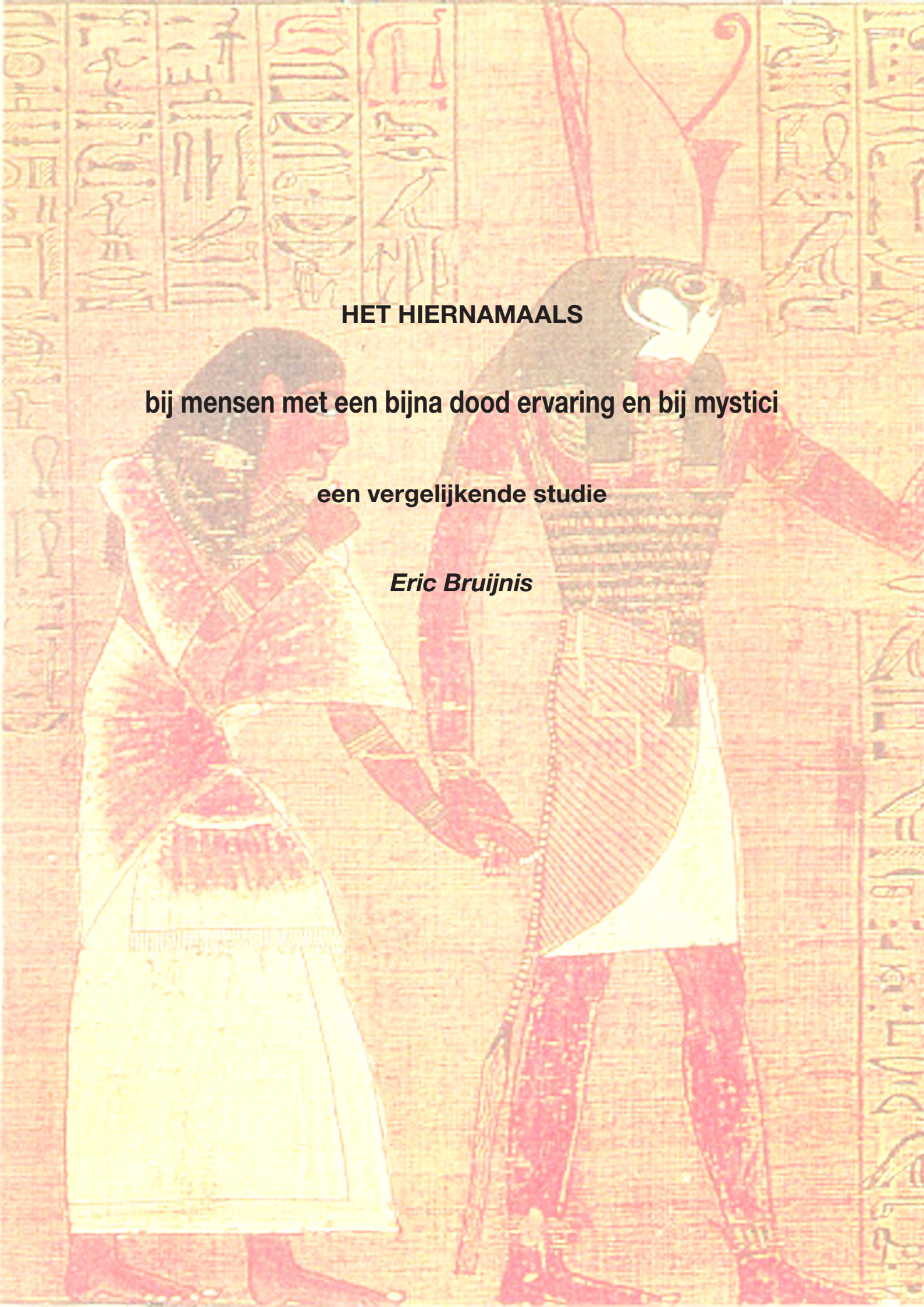

The background of the cover is a sepia-toned illustration of an ancient Egyptian tomb. It features two figures: on the left, a woman in a long, light-colored dress with a dark shawl draped over her shoulders; on the right, a larger figure, possibly a deity or a personified force, wearing a dark, patterned garment and a tall, ornate headdress. The background is filled with vertical columns of hieroglyphs.

HET HIERNAMAALS

bij mensen met een bijna dood ervaring en bij mystici

een vergelijkende studie

Eric Bruijn

HET HIERNAMAALS

bij mensen met een bijna dood ervaring en bij mystici

een vergelijkende studie

Eric J. Bruijnis

psycholoog - theoloog

Scriptie in het kader van de
Faculteit Katholieke Theologie te Utrecht
van de Universiteit van Tilburg

ANR: S938657

supervisors: dr. H.J.M.J. Goris

dr. M.C.H. van Dijk Groeneboer

Amsterdam, 27 juli 2008

Datum afstuderen: 15 augustus 2008

Inhoud

Voorwoord	2
Hoofdstuk 1 Inleiding	3
1.1 Achtergrond van het onderzoek	3
1.2 Probleemstelling.....	5
1.3 Methode	6
1.4 Onderzoeksplan	7
Hoofdstuk 2 Analyse van de verslagen van mensen met bijna dood ervaring.....	13
2.1 Inleiding	13
2.2 De elementen.....	13
Hoofdstuk 3 Analyse van de verslagen van mystici.....	29
3.1 Inleiding.....	29
3.2 De elementen.....	31
Hoofdstuk 4 Overeenkomsten en verschillen.....	48
4.1 Inleiding	48
4.2 De elementen.....	48
5 Samenvatting en conclusie	58
Nawoord.....	60
Literatuur.....	61
Bijna dood ervaring.....	61
Mystici.....	62
Appendix Elementen bij de auteurs.....	63

Voorwoord

Ik wil graag mijn supervisoren Harm Goris en Monique van Dijk – Groeneboer bedanken voor hun kritische en durende begeleiding.

Ook wil ik de heer R. H. Smit van de Stichting Merkawah bedanken voor de hulp bij het vinden van literatuur ten aanzien van de negatieve bijna dood ervaring.

Tenslotte dank ik mijn vrouw Petri Stam, die mijn scriptie telkens weer onder de loep heeft genomen naarmate deze vorderde.

Omslag: Horus brengt de ziel van de scriba Ani naar Osiris om beoordeeld te worden

Papyrus uit de 13^e eeuw voor Christus

Uit: R. Willis, Mythen van de mensheid, Anthos 1994

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 *Achtergrond van het onderzoek*

De laatste jaren is er veel publiciteit over bijna dood ervaringen. Ook zijn er enkele zowel descriptieve als hypothese toetsende onderzoeken naar gedaan (van Lommel 2001; Ring 1999; Moody 1977, 1978).

Daarin viel mij op dat mensen zulk een reële beleving hebben van wat ze meemaken tijdens zo'n bijna dood ervaring (BDE), dat ze echt het idee hebben in het hiernamaals te zijn geweest. Ook als men mystici leest lijken zij beelden en gevoelens over een hiernamaals, hel, hemel of vagevuur als zeer reëel te ervaren. De vraag is dan: ondergaan mystici eenzelfde soort proces, maken ze dezelfde soort verschijnselen mee of komen ze in een zelfde soort 'wereld' terecht als de mensen met een BDE ervaring (kortweg BDE-ers genoemd). Daar gelaten of het een realistische wereld is of een fantasie wereld.

Met dit probleem zal ik me in dit onderzoek bezig houden. Ik bespreek nu eerst enige onderwerpen die van belang zijn voor het onderzoeksgebied van de BDE en de mystici in verband met deze probleemstelling. Dan formuleer ik de doelstelling, vraagstelling en methode van mijn onderzoek. In het onderzoeksplan kom ik tot de formulering van de operationele definities en tot de nader gespecificeerde vraagstellingen.

1.1.1 De 'gang door het hiernamaals'

Mensen die medisch gezien buiten bewustzijn raken (voor het probleem 'buiten bewustzijn en toch niet zie hoofdstuk 2.2.1) tijdens een operatie kunnen een sterke beleving krijgen dat ze dood zijn, terwijl ze toch hun bewustzijn, gevoelens en gedachten nog blijken te hebben en een andere wereld waarnemen. Dit fenomeen kan ook voorkomen bij een val van een berg, na een verkeersongeluk, tijdens een ziekte of in een normale wakende toestand met bewustzijn waarbij men niet ziek of bewusteloos is. Zulke belevingen noemt men een 'bijna dood ervaring' (BDE). Ik laat terzijde of men van een 'bijna dood ervaring' kan spreken in het geval men zo'n 'wereld' ziet bij vol bewustzijn.

Komt men uit die toestand weer terug dan kan men diverse beschrijvingen geven over wat men heeft ervaren. Er blijken overeenkomstige kenmerken bij die belevingen te zijn, zoals: 'zien dat men uittreedt uit zijn lichaam', 'doorgang door een tunnel' of 'waarnemen van on-aardse landschappen', 'tegenkomen van gestorven familieleden of engelen'. Zulke kenmerken noemt men in de BDE literatuur 'elementen'. De mensen met een BDE beschrijven niet allen dezelfde elementen en niet in dezelfde volgorde. Toch geeft de literatuur een soort orde in de elementen aan. Enkele auteurs beweren dat deze elementen gebruikelijk volgens een vaste volgorde gaan (Jakoby 2002; van Lommel 2007). Mijns inziens vereist deze bewering nog gedegen onderzoek.

Ik geef de ideale volgorde weer en tevens tussen aanhalingstekens wat ongeveer de elementen zijn. Eerst gaat men 'uit het lichaam' en 'beseft men dat men dood gaat of is', terwijl men zijn bewustzijn, denken en gevoelens behoudt. Veelal krijgt men 'gevoelens van vrede en geluk'. Aansluitend kan men zijn aardse lichaam zien en zichzelf als in een soort 'geestelijk lichaam' of als een lichaamloos ik. Men kan om zich heen kijken en 'ziet de wereld die men net heeft verlaten' met daarin de mensen en objecten, die daar op dat moment zijn. Vervolgens wordt men met grote snelheid door een donkere 'tunnel' gezogen met een licht aan het eind. Men komt dan in een wereld van licht waarin men een 'wezen dat veel licht uitstraalt' ziet. Door hem wordt men liefdevol tegemoet getreden of omvat. De BDE-ers nemen in die wereld ook 'andere wezens' waar: engelen, oude bekenden die ooit gestorvenen zijn of onbekende wezens. In deze wereld van licht kan men een soort on-aards 'landschap' zien, dat vaak van een

onbeschrijfelijke schoonheid en helderheid is. Tevens ervaart men na de tunnel een soort 'terugblik op het eigen leven'. Veelal maakt men een gang door deze lichtwereld tot men op een soort 'grens' stuit waarover heen men niet mag of kan komen. Men wordt daar als het ware teruggestuurd naar het lichaam. Dit terugsturen beleven velen als zeer smartelijk, omdat men in die onaardse wereld vaak overweldigd is door geluk en een soort gevoel van thuis komen. Ten slotte komt men veelal met tegenzin plotseling 'terug in zijn of haar lichaam'.

Deze volgorde is ideaal-typisch, zoals ik al zei. Gestorvenen of engelen kan men ook vóór de tunnel tegenkomen. BDE-ers kunnen ook direct in een tunnel of in een wereld van licht na de tunnel terecht komen.

Veel BDE-verslagen getuigen van een gelukzalige wereld waarin ze zelf zeer positieve gevoelens hebben.

Mij viel aanvankelijk bij het lezen over mystici op, dat zij juist in een erg angstwekkende en veroordelende wereld terecht komen. Met vuur, een eeuwige hel, duivels, afgronden, strenge begeleiders, wezens met angstige of agressieve gevoelens. Wordt dat bepaald door de cultuur of de tijd is dan de vraag. Een probleem waar we ons niet mee bezig zullen houden.

Bij nadere bestudering blijken er ook mystici te zijn die dat niet zo zwart meemaken. Een mildere straf of beoordeling door engelen of Jezus blijkt mogelijk. Daar tegenover staat dat ook in BDE - verslagen negatieve ervaringen kunnen voor komen. Deze negatieve ervaringen bij BDE-ers bespreek ik in de volgende paragraaf. Wat positieve en negatieve ervaringen zijn, zal ik nader definiëren in 1.4.1.

Behalve dat BDE-ers zichzelf in zo'n situatie waarnemen, zien ze ook hoe andere gestorvenen zich gedragen en hoe deze gestorvenen zo'n wereld ondergaan. Ze zien bijvoorbeeld hun vreugde in mooie landschappen of hun droefheid en angst in mistroostige situaties of ze zien de gestorvenen als menselijke lichamen of nemen hen juist zonder lichaam waar. Men kan deze verschijnselen die bij gestorvenen worden waargenomen onder dezelfde elementen indelen. Hetzelfde geldt voor de gestorvenen die door de mystici worden gezien.

1.1.2 De negatieve bijna dood ervaring

Hoewel het merendeel van de verslagen positief zijn met mooie landschappen en goede wezens, zijn er ook beschrijvingen van mensen die terechtkomen in een duistere mistroostige wereld ofwel in een zeer angstwekkende en agressieve wereld. Ook kunnen negatieve ervaringen een onderdeel vormen van een overwegend positieve ervaring. Andersom kan het eveneens.

Rawlings is een van de eerste die deze negatieve BDE vermeldt (aangeduid met nBDE). Ik gebruik zijn onderzoek niet, omdat dit onbetrouwbaar blijkt te zijn. Er zijn later serieuze verslagen van negatieve BDE-en. Van Wees zegt dat deze negatieve verslagen er wel degelijk zijn, maar minder voorkomen. Hij noemt C. Garfield (psycholoog - thanatoloog) die 18% nBDE van alle BDE gevallen vond in zijn onderzoek. M. Grey vermeldt 12,5% nBDE (van Wees 1991, 3). Van Lommel noemt 2% (van Lommel 2007, 55).

Oorzaken van het minder voorkomen van nBDE schrijft van Wees toe aan o.a. : verdringing op grond van de angstwekkende beelden, het niet durven vermelden aan de onderzoeker omdat men geen slechte indruk wil maken, de overweldigende intensiteit van de positieve ervaringen die negatieve wegdrukt. Volgens Rawlings komen ze minder voor, omdat de patiënten niet direct na de terugkeer tot het bewustzijn, zijn ondervraagd (Rawlings 1981).

De negatieve toestanden zijn daarom zo belangrijk, omdat ze aantonen dat de BDE niet altijd zo positief is, zodat het zinnig is ze te vergelijken met de observaties en visioenen van mystici.

Ik wil in deze studie duidelijk krijgen of bij BDE-ers en bij mystici zowel gelukzalige als afschrikwekkende beelden en gevoelens voorkomen. Een nadere statistische studie zal na moeten gaan wat de verhouding is tussen beide soorten beelden en gevoelens.

1.1.3 Waarnemingen van de mystici van ‘de andere wereld’

Mystici kunnen op zeer verschillende wijze tot ‘de andere wereld’ komen. Sommigen beleven een soort droomreizen door het hiernamaals (Emmerick in Heitschel 1996, 154ev), die desondanks als reëel wordt beleefd, sommigen treden bewust uit hun lichaam in die andere wereld (Swedenborg in Heitschel 1996, 86ev). Ook kan een mysticus een innerlijke stem horen van de ‘Heer’ die beschrijft wat er allemaal in de ‘andere wereld’ gebeurt met gestorvenen (Lorber; in Heitschel 1996, 211). Zo’n mysticus kan bij zo’n stem ook visuele beelden krijgen die zeer gedetailleerd zijn alsof hij er zelf aanwezig is.

De mystici lijken zelf dezelfde soort elementen waar te nemen, als ik boven noemde bij de BDE-ers: dat je een soort lichaam hebt na de dood, dat er gebouwen en landschappen zijn, dat ze gestorvenen, demonen of engelen tegenkomen. Ze zien ook bij andere gestorvenen en geesten zulke elementen: uit het lichaam treden, geen besef dood te zijn, gedeprimeerd zijn in een vervelende situatie, verbazing of schrik dat ze dood zijn, zien hoe gestorvenen hun gestorven verwanten terugzien. Wat dat betreft lijken er met betrekking tot de elementen geen verschillen met de BDE te zijn als het percepties betreft ten opzicht van zichzelf of van andere gestorvenen..

De lotgevallen van die andere wezens die men ziet kunnen ook anders zijn dan van de BDE-ers of mystici. Bijvoorbeeld: mystici of BDE-ers worden zelf niet gemarteld of gesard, wel die personen die ze daar zien. BDE-ers en mystici zien personen in een depressieve toestand, zelf raken ze niet in zo’n gesteldheid.

1.1.4 De vergelijkbaarheid

In deze studie wil ik nagaan welke overeenkomsten en verschillen er zijn tussen BDE-ers en mystici in wat ze zien en wat ze voelen. Je kunt je afvragen of ze wel vergelijkbaar zijn. De wijze waarop mystici tot het hiernamaals komen kan zeer verschillen ten opzichte van elkaar en van de BDE-ers. De verslagen en beelden lijken echter op elkaar. Wil men weten of ze vergelijkbaar zijn of niet dan moet men dat toch onderzoeken. Men zou ook dromen en BDE beelden of visioenen met elkaar kunnen vergelijken om te zien waar verschillen of overeenkomsten zijn. Mij gaat het er in de eerste plaats om te zien wat beide groepen waarnemen aan zichzelf of aan anderen in een als reëel beleefd hiernamaals.

Voorlopig lijkt het mij wetenschappelijk relevant om te weten of zich dezelfde verschijnselen voordoen bij zowel BDE-ers als mystici. Pas na bestudering kunnen we zeggen of we met ongelijksoortige verschijnselen te maken hebben.

Hoe ze daartoe komen en of ze dan nog wel vergelijkbaar zijn, zal een andere studie moeten onderzoeken.

1.2 Probleemstelling

1.2.1 Doelstelling

Doelstelling: vergelijken van de ‘wereld’ van de mensen met bijna dood ervaring met die van de mystici.

De relevantie van het onderzoek kan men zien in de kennisvermeerdering van het verschijnsel ‘bijna dood ervaring’. Ik probeer aan te sluiten bij onderzoek over mensen met bijna dood ervaring.

1.2.2 Vraagstellingen

Deze doelstelling zal worden gepreciseerd in de volgende vraagstellingen.

Vraagstelling 1: komen de kenmerken die de BDE onderzoekers categoriseren ook voor bij de door mij geselecteerde auteurs met betrekking tot de BDE-ers of ten aanzien van wezens die BDE-ers zien in het hiernamaals.

Vraagstelling 2: komen deze kenmerken ook voor bij de door mij geselecteerde mystici of bij de wezens die de mystici zien in het hiernamaals.

Vraagstelling 3: komen in de verslagen van de BDE-ers positieve en negatieve varianten voor qua inhoud en emotionele toon, zowel bij deze personen zelf als bij de wezens die worden gezien door deze personen.

Vraagstelling 4: komen in de verslagen van de mystici positieve en negatieve varianten voor qua inhoud en emotionele toon, zowel bij deze personen zelf als bij de wezens die worden gezien door deze personen.

1.3 Methode

1.3.1 Methodologie

In wezen is dit een deels descriptief, deels exploratief onderzoek volgens de definitie van A.D. de Groot (de Groot 1961).

De Groot stelt in zijn boek dat veel hypothesen en theorieën worden onderzocht met onvolledige relevante data. Daarom is het belangrijk dat toetsingsonderzoeken vooraf worden gegaan door een zo volledig mogelijk onderzoek naar de relevante data. Zo'n onderzoek deed ook bijvoorbeeld Linaeus bij de planten. Dat was nog niet hypothesevormend maar inventariserend. Van belang daarbij is dat men een beschrijvend systeem hanteert met behulp van nauwkeurig omschreven categorieën, schalen of metingen. Men vraagt zich allereerst af: 'wat is er op dit gebied; welke verschijnselen, feiten, problemen doen zich voor'. Bijvoorbeeld de werkwijze van beeldhouwers, de structuur van denkprotocollen bij schakers die een zet moeten kiezen. Het gaat dan om beschrijving of een systematische ordening.

Kenmerkend voor descriptief gericht onderzoek is dat op theorie - of hypothesevorming niet wordt vooruitgelopen. Wat zich voordoet op een bepaald gebied wordt geregistreerd volgens een expliciet aangegeven systematiek. Men kan subjectief en objectief descriptief onderzoek onderscheiden naar gelang de beschrijving verloopt: bijvoorbeeld via registratie, categorisering, telling.

Kenmerken van een exploratief onderzoek zijn volgens de Groot dat bij de opzet nadrukkelijk wordt gedacht aan de vorming of uitwerking van afzonderlijke hypothesen, te verwachten of te vinden samenhangen. Daarbij ontbreekt een scherpe formulering van die samenhangen als toetsbare hypothesen. Wil men dat later toetsen dan moet dat niet aan hetzelfde materiaal.

Mijn onderzoek is in eerste instantie descriptief omdat mij nog onduidelijk is wat ik allemaal kan verwachten bij de verslagen van BDE en mystici. Van Lommel en Moody geven veel ruime eenzijdig gekleurde categorieën in hun onderzoeksverslag. Bijvoorbeeld categoriseert van Lommel in zijn onderzoek alleen positieve gevoelens direct na de uittreding van BDE-ers. Ook categoriseert en specificceert hij niet de sancties die de personen tijdens de BDE krijgen. Toch wil ik een stap verder gaan dan van Lommel, namelijk zien of er ook negatieve gevoelens een rol spelen bij BDE en of en op welke wijze de persoon gestraft wordt. Dit wil ik vooral weten in verband met de vergelijking met de verslagen van de mystici die in mijn voorkennis veel negatiever klinken dan die van BDE-ers.

Mijn onderzoek is gedeeltelijk exploratief, omdat ik verwacht dat er bij BDE-ers ook negatieve gevoelens en gebeurtenissen spelen en ik verwacht dat bij de mystici hardere straffen betrokken worden bij gestorvenen dan bij BDE-ers.

1.3.2 Methode in dit onderzoek

De doelstelling zal door middel van literatuuronderzoek worden nagegaan met een veranderde versie van de onderzoeksmethode die van Lommel gebruikt voor zijn BDE onderzoek, aangevuld met de bevindingen van Moody, Heintschel en Kübler-Ross.

Deze methode gaat als volgt: van Lommel (van Lommel 1998, 2001) onderscheidt in de verslagen van BDE-ers 10 kenmerken, door hem elementen genoemd. Elementen zijn bijvoorbeeld: 'uit het lichaam gaan', 'overleden verwanten zien', 'terugblik van eigen leven', 'een wezen van licht zien'. Moody onderscheidt 17 elementen.

Ik zal op basis van deze voorkennis 12 elementen construeren waarmee ik de geselecteerde teksten zal analyseren.

In Appendix 1 geef ik de categorieën weer die van Lommel en Moody in hun onderzoek hebben gebruikt.

1.4 Onderzoeksplan

In hoofdstuk 1.4.2 geef ik aan welke elementen ik gebruik, van welke auteur ik deze heb overgenomen en welke door mij zijn geconstrueerd. Bepaalde elementen heb ik opgesplitst, omdat ik ze te ruim vind geformuleerd. Ik geef eerst een aantal definities.

1.4.1 Definities

- BDE personen beleven de beelden, gevoelens etc. alsof ze in een andere 'wereld' terecht komen. Sommige mystici beleven deze andere wereld vanuit een bewuste of halfbewuste toestand. Deze 'wereld' geef ik aan als de 'andere wereld' of het 'hiernamaals'.
- De wereld die we normaal waarnemen en die ook mystici en BDE-ers waarnemen, eventueel vanuit de 'andere wereld', geef ik aan met de 'aardse wereld'.
- De zintuiglijke waarnemingen (visueel, auditief etc.), gevoelens, gedachten, activiteiten, beelden (visueel, auditief) van de BDE-er, de mysticus of het wezen dat wordt waargenomen door een van hen, geef ik in zijn totaliteit aan met 'ervaringen'.
- Gevoelens, gedachten, situaties etc die angstig, angstwekkend, somber of anderszins van een dergelijke stemming zijn noem ik 'negatief'. Anders geformuleerd: verslagen kunnen een negatieve toon, geladenheid, kleur of inhoud hebben.
- Als verslagen geruststellend, vredelievend, opgewekt, stimulerend etc. zijn, noem ik ze 'positief', qua toon, geladenheid, kleur of inhoud.

1.4.2 Elementen nader gespecificeerd vanuit de onderzoeksvraag

Nu volgt een opsomming van de elementen die ik gebruik voor de tekstanalyse. Tussen haakjes geef ik de bron aan. Tevens geef ik aan waarin ik verschil met hen (Bruijnis).

Ik geef verduidelijkende voorbeelden van deze categorieën in het volgende hoofdstuk om herhaling te voorkomen. Alleen element 12, 'sancties...' zal ik uitgebreid toelichten.

1. Uit het lichaam gaan (van Lommel, Moody)
2. Het besef dood te zijn (van Lommel, Moody noemt dit: horen van het nieuws)
3. Gevoelens bij het voor het eerst zijn in het hiernamaals (van Lommel, Moody). Ik specificeer deze gevoelens met positief of negatief.
4. Helder en gedetailleerd kunnen waarnemen van de aardse wereld en van gedachten en gevoelens van de mensen in de aardse wereld (Bruijnis). Dit geef ik een aparte categorie omdat dit verschijnsel vaak wordt beschreven. De andere auteurs bespreken dit vaak bij 'uit het lichaam gaan'.

5. Wijze van waarnemen en functioneren in het hiernamaals (Bruijn). Moody bespreekt dit onder 'uit het lichaam gaan'. Hij beschrijft hoe de persoon functioneert in o.a. waarnemen, denken, voelen en voortbewegen.
6. Zien van een soort lichaam van zichzelf of anderen, ofwel waarnemen van een soort ik in de andere wereld. Van Lommel geeft dit een aparte categorie. Moody bespreekt ook dit onder 'buiten het lichaam gaan'.
7. Gaan door een tunnel of door een doorgangsgebied (van Lommel, Moody)
8. Wezen van licht of duisternis (Moody, Bruijn). In het bijzonder bedoel ik met wezen van duisternis de duivel. Deze is soms moeilijk te onderscheiden van andere wezens van duisternis. Dit kan ter discussie staan. Toch maakt de literatuur in voorbeelden soms redelijk duidelijk wat het onderscheid is. Zie hoofdstuk 2.
 - a Positief: het wezen van licht
 - b Negatief: de duivel
9. Zien of ontmoeten van andere wezens (van Lommel, Moody). Dit kunnen overledenen, engelen, duivelse wezens, geesten, onbekende mensen zijn. Ik onderscheid wezens, die positief of negatief zijn qua inhoud of toon.
10. Landschap en gebouwen in de andere wereld (van Lommel, Moody). Ook hier onderscheid ik ze in positief of negatief, qua inhoud of toon.
11. Terugblik op eigen leven (van Lommel, Moody). Deze terugblik kan leiden tot een oordeel over het eigen geleefde leven: of men een goed of verkeerd mens is geweest of dat men zich als zodanig heeft gedragen. Het oordeel kan een specifiek gedrag of een groot deel van het leven betreffen en kan worden gegeven door een hemels wezen of door de persoon zelf. Bovengenoemd oordeel komt vaak na het beoordelingsproces en in het geval van afkeuring kan met dat ook een veroordeling noemen. Na het oordeel ('je bent een goed mens' of 'je hebt je toen slecht gedragen') komt dan al of geen sanctie van positieve of negatieve aard. De eventuele sanctie die daar op volgt bespreek ik onder de volgende categorie.
12. Sancties ten aanzien van de wijze van leven hier op aarde en in het hiernamaals (Kübler-Ross, Heintschel; Bruijn). Dit bespreken Moody en van Lommel onder 'terugblik'. Dit vind ik te beperkt met het oog op vraagstelling 3 en 4.

Aangezien de specificatie en definiëring tot onduidelijkheid aanleiding kan geven licht ik dit hier nader toe.

Een belangrijk doel na de dood is zuivering van het eigen wezen. De zuivering ervaren BDE-ers vooral tijdens hun terugblik. Ze krijgen inzicht in hun gedrag en kunnen bij door hen erkend falen een ommekeer maken met de mogelijkheid tot beter gedrag. Deze zuivering kan op vele manieren, zoals mystici maar ook BDE-ers aangeven: via eigen inzicht of door confrontaties ten aanzien van het gedrag tijdens het hiernamaals, via sancties van een hoger wezen en aansluitende ommekeer, of doordat ze merken dat ze in onaangename situaties komen in dat hiernamaals (een helse wereld of een eenzame of trieste situatie). Vaak komt men in een vervelende situatie terecht zonder dat men volgens Swedenborg beseft dat het een gevolg is van het eigen gedrag. Door vallen en opstaan komt men dan tot dat inzicht. Ook dit verzeilt raken in zo'n situatie noem ik een sanctie, hoewel ze niet is gegeven door een zichtbaar persoon. Misschien wordt het gegeven door God, maar dat wordt soms expliciet ontkend door mystici. Men ziet het meer als automatisch gevolg van je gedrag: als je het fout doet kom je in een slechte situatie. Een soort karma, weliswaar geen christelijke term, maar toch een gebruikelijk mechanisme bij mystici.

De bedoeling van deze zuivering is dat men dichter tot God komt. Het kan echter dat men volhardt in afwijzing van God of in najagen van eigen egoïstische behoeften. In dat geval belandt men in een soort helse wereld. Veel mystici zien de hel als een soort

eindstation, waaruit terugkeer naar God onmogelijk is. Anderen ervaren dat gestorvenen door ommekeer wel kunnen terugkeren uit de hel.

Omdat ik wil weten of er verschil is tussen de BDE-ers en de ervaringen van de mystici ten aanzien van de hardheid en het definitieve van de sancties (een eeuwige hel) zal ik de sancties onderverdelen in mate van hardheid of mildheid en of ze al of niet definitief zijn.

Hoewel het eigen oordeel en bestraffing hard kan zijn wordt dat niet in deze categorieën meegeteld maar wel besproken.

Ik deel de sancties als volgt in:

- 1 Mild: Men komt in een aangename situatie terecht of men wordt in aanwezigheid van een hoger wezen acceptierend en met begrip beoordeeld en nauwelijks gesanc-tioneerd, ook al zijn de misstappen tijdens het leven of in het hiernamaals groot. Voorwaarde lijkt wel dat men tot inzicht of ommekeer komt bij eigen falen. Het eigen oordeel kan daarbij hard zijn maar telt niet mee in de kenschetsing 'mild' (zie ook Moody 1977, 56).
- 2 Mild straffend: Men kan in gunstige of neutrale omstandigheden terecht komen en verbaal of via beleving geconfronteerd of berispt worden door een ander wezen.
- 3 Van hard naar mild: Men kan terecht komen in slechte of helse situaties, gekweld, gemarteld of geïsoleerd worden, afgewezen worden door hemelse wezens of God. Na berouw, inzicht of genade kan men terugkeren in een betere toestand of keert men tot het leven terug (Heintschel 1996, 200).
- 4 Hard en onzeker of het beter wordt: Men kan terecht komen in slechte of helse situaties, gekweld, gemarteld of geïsoleerd worden, afgewezen worden door hemelse wezens of God. Het is onzeker of de situatie zich verbetert.
- 5 Hard en definitief: De slechte of helse toestand lijkt definitief, een eeuwige hel

1.4.3 Operationalisaties van de vraagstellingen

Ik preciseer nu de vraagstellingen en operationaliseer ze met de door mij geconstrueerde elementen.

Gespecificeerde vraagstelling 1: komen de elementen die door mij zijn samengesteld en gedefinieerd in 1.4.2 ook voor bij de door mij geselecteerde auteurs met betrekking tot de BDE-ers of ten aanzien van wezens die BDE-ers zien in het hiernamaals.

Gespecificeerde vraagstelling 2: komen deze elementen ook voor bij de door mij geselecteerde mystici of bij de wezens die de mystici zien in het hiernamaals.

Gespecificeerde vraagstelling 3: komt in de verslagen van de BDE-ers zowel positieve als negatieve geladenheid (zie 1.4.1) voor, als het gaat om de inhoud van de elementen als om de emotionele toon, zowel bij deze personen zelf als bij de wezens die worden gezien door deze personen.

Gespecificeerde vraagstelling 4: komt in de verslagen van de mystici zowel positieve als negatieve geladenheid voor, als het gaat om de inhoud van de elementen als om de emotionele toon, zowel bij deze personen zelf als bij de wezens die worden gezien door deze personen.

1.4.4 Bronnen

De boeken of artikelen over BDE die ik kies zijn van auteurs

A die ervaringsexperts beweren te zijn. D.w.z. zij hebben een of meer BDE-en gehad.

B die BDE-en hebben verzameld als wetenschapper: psycholoog, arts, parapsycholoog, psychiater, cardioloog, filosoof. Dit kunnen beschrijvende werken zijn, nog niet hypothesevormend.

C die academici zijn en die exploratief of hypothesetoetsend methodologisch onderzoek hebben gedaan naar de BDE.

Veelal verwijzen de behandelde auteurs naar elkaar. Velen schrijven in het Journal of Near-Death Studies, een tijdschrift dat enkele keren per jaar verschijnt en waarin voornamelijk academici publiceren.

De mystici die ik selecteer hebben een christelijke achtergrond. Er is bij hen geen sprake van wetenschappelijk verzameld materiaal. Ze kunnen verschillen in betrouwbaarheid in hun verslaggeving. Dit is moeilijk te beoordelen zolang het terrein nog onbekend is en er geen gecontroleerd onderzoek is gedaan met nog levende mystici.

Levensverhalen over mystici door derden die later zijn opgetekend, of verhalen die men volksverhalen over hen zou kunnen noemen worden niet in de studie opgenomen.

Ik kies verslagen van mystici die door henzelf zijn opgetekend. Ook zijn het mystici die zeer veel materiaal hebben geproduceerd over waarnemingen in het hiernamaals.

Ik beperk me uiteindelijk tot de volgende mystici: Emanuel Swedenborg en Jakob Lorber.

Zij hebben veel materiaal over het hiernamaals, ze hebben dit zelf opgeschreven. Daarbij is Lorber rooms-katholiek en Swedenborg lutheraan, zodat ieder een andere blik zal hebben.

In de volgende paragraaf geef ik enige relevante gegevens over de auteurs die ik heb gebruikt in mijn studie.

1.4.4.1 Auteurs over de bijna dood ervaring

Bij de auteurs van BDE studies geef ik aan wat hun discipline of achtergrond is. Veel auteurs komen voor in het Journal of Near-Death Studies. Ik vermeld de auteurs in de literatuurlijst. De auteurs die veel worden geciteerd en die ik heb gebruikt als grondslag voor de elementen, geef ik uitgebreider weer. Het zijn de volgende auteurs:

C.M. Bache PhD is professor filosofie en religie op de Youngstown State University.

Nancy Evans Bush M.A. is schrijver redacteur en pastoraal werker met een particuliere praktijk en is president van de International Association for Near-Death studies.

Betty Eadie maakte een BDE mee in 1973. Ze beschrijft dit in: 'Embraced by the Light' (1992). Ze werd geopereerd voor een partiële hysterectomie.

Gracia Fay Ellwood M.A. werkt op het Department of religious studies op de California State University Long Beach

Angie Fenimore deed een zelfmoordpoging en had daarbij een BDE. Hierover heeft zij geschreven.

A.S. Gibson is a freelance auteur met een grote interesse in BDE en research.

Bruce Greyson M.D. is professor psychiatrie op de universiteit van de Connecticut School of Medicine.

Dr H.J. Irwin is senior docent in de psychologie op de University of New England in Australië.

Bernard Jakoby is stervensbegeleider.

Elisabeth Kübler-Ross is een Zwitsers psychiater en werkte tientallen jaren met stervenden, vooral kinderen. Haar boek 'Intens leven en sterven' (Kübler-Ross 1995) is samengesteld uit lezingen van haar. In dit boek beschrijft ze haar onderzoek. Ze heeft 20.000 BDE-en verzameld; niet alleen uit eigen praktijk. Ze heeft haar eigen onderzoek in eerste instantie niet gepubliceerd; patiënten drongen vaak aan op geheimhouding. De patiënten kwamen uit de VS, Canada, Australië. Hun leeftijd liep van 2 jaar tot 97 jaar. Het waren eskimo's, bewoners van Hawaï, aboriginals, hindoes, boeddhisten, protestanten, rooms-katholieken, mensen zonder religie, waaronder enkele atheïsten, en agnostici.

Aanleiding tot de BDE was een ongeluk, moord, zelfmoord, langzame dood.

Ook andere boeken van haar heb ik bestudeerd; zie de literatuurlijst. Zij wordt veelvuldig geciteerd.

- W. van Lommel is cardioloog in Nederland. Hij zette een onderzoek op rond BDE patiënten. Gedurende 2 jaar zijn alle patiënten die in 10 ziekenhuizen als gevolg van een hartstilstand werden gereanimeerd, in het onderzoek opgenomen. In 62 van de 344 succesvolle reanimaties was er sprake van een BDE; dat is 18%. Hun BDE-verhalen zijn gescoord op de 10 elementen van K. Ring (Ring 1980). Een van de resultaten van het onderzoek is dat BDE niet blijkt samen te hangen met demografische of medische gegevens. Zijn onderzoek is in de Lancet geplaatst (The Lancet 2001).
- R.A. Moody is filosoof en psychiater. Hij heeft daarin gedoceerd. Rond 1972 gaat Moody BDE gevallen verzamelen die hij door artsen krijgt verwezen. Als hij ongeveer 150 gevallen heeft verzameld, gaat hij erover schrijven. Het zijn vooral mensen die na schijndood zijn gereanimeerd, of mensen die bewusteloos raakten door een ongeluk of ziekte. Ook deze auteur wordt veel geciteerd.
- Maurice Rawlings is cardioloog. Hij kreeg veel negatieve verhalen van gereanimeerde patiënten, volgens eigen zeggen omdat hij direct na de operatie ter plaatse was. Hij verzamelde BDE-en van zijn eigen patiënten en die van zijn collega's. Rawlings vindt dat er evenveel positieve als negatieve verhalen zijn. (Rawlings 1978, 43). Hij blijkt een onbetrouwbaar auteur (zie Sabom 1996). Daarom neem ik hem niet op in de studie.
- Kenneth Ring PhD is professor emeritus of psychology aan de university of Connecticut. Hij is vooral bekend om zijn onderzoek met mensen die van geboorte af of al heel lang blind zijn en een BDE hebben gehad tijdens operaties. Daarin bleek dat zij alles konden waarnemen van wat er tijdens hun operatie gebeurde en dat zij gedetailleerd zagen hoe diverse mensen waren gekleed.
- M.B. Sabom is een cardioloog met een particuliere praktijk.
- Brad Steiger is een onderzoeker in de parapsychologie.
- Ruud van Wees is psycholoog en medewerker in het onderzoek van Van Lommel

1.4.4.2 Mystici en auteurs met betrekking tot mystici

Er zijn zeer veel mystici, maar een fractie van hen heeft zelf geschreven over ervaringen in het 'hiernamaals'. Veel hebben het over een worsteling met de duivel of over een ontmoeting met Christus, maar dat is nog geen tocht, reis of zich bewegen door een soort andere wereld. Aglaya Heintchel bespreekt een aantal mystici die dat wel hebben gedaan. Zelf heb ik ook een aantal mystici verzameld, die zo'n ervaring hebben. Ik heb uit deze verzameling twee mystici genomen, die goed worden beschreven door Heintchel (Heintchel 1996), namelijk Jakob Lorber en Emanuel van Swedenborg. Zij hebben zelf in een grote hoeveelheid boeken geschreven over hun belevenissen in de andere wereld. Hun boeken heb ik verzameld en gedeeltelijk bestudeerd voorzover ze gaan over de 'andere wereld'. Ik geef deze en andere boeken van hen weer in de literatuurlijst.

Swedenborg leefde van 1688-1772 in Zweden. Hij was zoon van een Luthers bisschop. Hij was een vermaard natuurkundige met een expliciet materialistisch - mechanische kijk op de wereld. Op zijn 56^e jaar heeft hij een crisis en krijgt contact met Jezus. Tot aan zijn dood heeft hij visioenen en gezichten. Swedenborg beschrijft zeer gedetailleerd over wat hij ziet in het hiernamaals. Zijn visioenen krijgt hij door al zijn 'innerlijke' zintuigen. In het begin door zijn gehoor later eveneens door zijn gezicht. Vaak krijgt hij ze ook via smaak, geur, temperatuur of pijn. Hij probeert er systeem in te ontdekken en bekijkt al zijn belevenissen zeer kritisch. Hij heeft zeer veel geschreven, zowel over puur wetenschappelijke onderwerpen, als over zijn ervaringen in het hiernamaals (Aglaja Heintchel 86-153).

Ik neem deze mysticus, omdat hij zijn eigen belevenissen en beelden beschrijft. Hij is lutheraan en heeft daardoor waarschijnlijk een andere kijk dan een katholiek. Veel put ik uit zijn boek *Hemel en Hel* (*De coelo et de inferno ex auditis et visi*, 1758), omdat dit specifiek gaat over het hiernamaals, maar ook uit 'Opmerkenswaardige levende ondervindingen' (*De memorabilia*, 1746-1765) en 'De ware christelijke godsdienst' (*Universam theologiam novae ecclesiae*, 1758).

Lorber leefde van 1800-1864. Hij was zoon van een boer. Woonde altijd in Oostenrijk, was musicus en gaf les in muziek. Hij was katholiek. Hij kreeg in 1840 een bevel vanuit zijn hart met de opdracht te gaan schrijven. Deze innerlijke stem kwam volgens hem van de Heer en heeft hem 24 jaar gedictieerd. Daarnaast werd hij gedictieerd door andere geesten. Veel van wat hij hoorde zag hij ook in 'de andere wereld', maar ook onafhankelijk van die stem. Hij noemde zich knecht van de Heer (Aglaja Heintschel 1996, 211-256).

Ook Lorber heeft veel boeken geschreven over zijn belevenissen n.a.v. de stem van de Heer. Alle verhalen zijn uit de eerste hand. Zeer veel informatie over het hiernamaals staat in 'Bisschop Martinus' (Lorber 1992). Andere boeken zijn: 'Het grote Johannes evangelie' (Lorber 1991) en 'Kruis en kroon' (Lorber 1990). De eerste twee boeken zijn door hem vanaf 1840 geschreven. Het laatste is een samenvatting uit meerdere boeken. Veel boeken gaan over de bijbel en het ontstaan van het leven.

Dr Aglaja Heintschel is psychologe. Ze woont in Oostenrijk. Zij deed een uitgebreide studie naar het hiernamaals zoals beschreven door mystici. Als ik haar beschrijvingen en samenvattingen vergelijk met wat ik tot nu toe heb gelezen bij de door haar besproken mystici dan komt het aardig overeen met hun geschriften.

Hoofdstuk 2 Analyse van de verslagen van mensen met bijna dood ervaring

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk bespreek ik de elementen ten aanzien van de bijna dood ervaring, in het volgende die van de mystici. In hoofdstuk vier ga ik beide groepen met elkaar vergelijken.

In dit hoofdstuk zullen we vooral vraagstellingen 1 en 3, met betrekking tot de BDE, onderzoeken aan de hand van de 12 elementen en de auteurs die ik in Hoofdstuk 1 noemde. Dit wordt geformuleerd met de volgende gespecificeerde vraagstellingen.

Gespecificeerde vraagstelling 1: komen de elementen die door mij zijn samengesteld en gedefinieerd in 1.4.2 voor bij de door mij geselecteerde auteurs met betrekking tot de BDE-ers of ten aanzien van wezens die BDE-ers zien in het hiernamaals.

Gespecificeerde vraagstelling 3: komt in de verslagen van de BDE-ers zowel positieve als negatieve geladenheid (zie 1.4.1) voor, als het gaat om de inhoud van de elementen als om de emotionele toon, zowel bij deze personen zelf als bij de wezens die worden gezien door deze personen.

2.2 De elementen

Ik geef per element weer of en op welke wijze de desbetreffende verschijnselen voorkomen bij de auteurs die de BDE beschrijven of hebben onderzocht. Ik geef bij de elementen aan of er positieve en negatieve verschijnselen zijn qua inhoud en toon. Bij elk element geef ik een aantal representatieve voorbeelden. Hierbij zij nogmaals vermeld dat het overgrote deel van de BDE-ers vooral een positieve BDE ondervindt. Volgens de literatuur 98-82 % (1.1.2).

2.2.1 Uit het lichaam gaan

De auteurs die de BDE beschrijven komen met elkaar overeen dat men direct tijdens of na het wegraken, waarneemt dat men het lichaam verlaat. Deze waarneming van het eigen lichaam noemt van Lommel autoscopie (Moody 1977, 35; Kübler-Ross 1996, 92, 93; van Lommel 2001, 2041; van Lommel 1998, 3).

Hierbij zij opgemerkt dat de term wegraken of bewustzijnsverlies in verband met de BDE aanleiding kan geven tot onduidelijkheden. Klinisch medisch lijkt men weg te raken, gezien ook de hersendood en andere medische indicaties, terwijl de BDE-ers toch beweren nog te kunnen waarnemen, voelen en denken. Wel is duidelijk dat men in een BDE toestand geen normale invloed meer kan uitoefenen over zijn lichaam. Beter kan men spreken over het wegvallen van het normale 'waakbewustzijn'. Ook BDE-ers zelf spreken er soms van dat ze in eerste instantie wegraken om vervolgens weer bij bewustzijn te komen in een ander soort wereld. Waarschijnlijk is sprake van een ander soort bewustzijn, zoals men ook bij dromen een ander soort bewustzijn heeft. Ook bij dromen kan men spreken van het wegraken van het waakbewustzijn. Er zijn ook voorbeelden van mensen die bij het normale waakbewustzijn uit hun lichaam treden. Zij hebben vaak nog wel of gedeeltelijk controle over hun lichaam, terwijl ze tegelijk een andere wereld waarnemen. Ook hier spreekt men vaak van twee soorten bewustzijn. Of dit terecht is, is de vraag. Men kan ook spreken van hallucinatie of visioenen. Voorlopig duid ik de toestand waarin men medisch gezien spreekt van bewustzijnsverlies aan met 'verlies van (het normale waak-) bewustzijn' ofwel 'wegraken'.

Kübler-Ross meldt dat er honderden rapporten zijn in Californië, Australië en elders, die vermelden dat personen met volledig helder bewustzijn uit hun lichaam treden. Men gaat over in een nieuwe bewustzijnstoestand waarbij men doorgaat met voelen, zien, horen, begrijpen, lachen. Patiënten van Kübler-Ross waren daarna niet meer bang voor de dood (Kübler-Ross 1985, 27, 28).

In hoeverre het waakbewustzijn bij zo een uittreding dan nog aanwezig blijft, vermeldt zij niet.

Sommigen BDE-ers ervaren een soort geestelijk lichaam dat uit het stoffelijk lichaam trekt. Anderen nemen geen uitgetreden lichaam waar maar noemen dit wegtrekkende deel hun 'ik', een 'denkend ik' of het 'echte ik' (Steiger 1994, 14). Ik zal voortaan het wegtrekkende 'lichaam' het 'geestelijk lichaam' noemen en ter onderscheiding het verlaten stoffelijk lichaam het 'aardse lichaam'.

Het aardse lichaam zien BDE-ers vaak op afstand, soms vanuit de hoogte dicht bij het plafond. Daarnaast zien ze de omgeving waarin hun aardse lichaam zich bevindt. Velen vinden het idee buiten hun lichaam te verkeren zo ondenkbaar dat ze niet weten wat ze met hun ervaring aan moeten en dat geruime tijd niet met de dood in verband brengen. Ze vragen zich af waarom je jezelf ineens kunt zien op een afstand, als toeschouwer. Sommigen worden angstig en willen snel naar hun lichaam terugkeren zonder dat ze weten hoe dat moet. Meestal zijn er meer positieve reacties of vindt men het een vreemde ervaring (Moody 1977, 36; Steiger 1994, 17). Enkele BDE-ers gebeurt het herhaalde malen dat ze in hun lichaam terugkeren en er weer uitgaan (Steiger 1994, 14).

Ik geef enkele voorbeelden.

Heidi Anderson had last van vreselijke pijn na afloop van een operatie in juli 1968. "....Toen was er een moment van echt intense pijn - en opeens schoot ik omhoog naar een hoek van de zaal" (Steiger 1994, 12).

"Net op dat moment klapte ik gewoon dubbel van de pijn en alsof het een reflex was, schoot het 'denkende deel van me' naar het plafond" (Steiger 1994, 14).

2.2.2 Het besef dood te zijn

Ik spreek over dood, hoewel men uiteindelijk niet dood blijkt te zijn. Toch spreken zowel onderzoekers als patiënten over dood. Volgens van Lommel is er wel sprake van hersendood. Doordat het hart stopt en er geen bloed meer naar de hersenen stroomt zou dit moeten betekenen, dat deze niet meer kunnen functioneren. Ik zal daarom in het vervolg spreken over 'dood' als dat over de toestand gaat. 'Het besef dood te zijn' is een gevoel dat bij de patiënten zelf opkomt en ook achteraf zo wordt aangeduid door hen. Ik geef dood daarom in die beschrijvingen ook zonder aanhalingstekens weer.

Soms dringt de toestand waarin men is terecht gekomen niet door en beseft men niet dat men aan het sterven of 'dood' is. Als men dat gaat onderkennen, komen soms sterke emoties op. Dit besef kan opeens zo maar komen of komt op als men zich dood hoort verklaren door de arts in de ruimte waar het lichaam zich bevindt (Moody 2001; Moody 1977, 28, 29, 39; van Lommel 2001, 2041). Dit groeiend besef is karakteristiek voor de BDE.

"Een vrouw hoorde zich dood verklaren en wilde zeggen dat ze leefde. Dit lukte niet. Ze zag dat ze een spuit kreeg, maar ze voelde niets" (Moody 1977, 29).

"Ik raakte in paniek toen het tot me doordrong dat ik misschien echt dood was" (Steiger 1994, 14).

"Ik besepte dat niemand gemerkt had dat ik dood was en ik voelde een aandrang om het iemand te vertellen" (Eadie 1994, 40).

2.2.3 Gevoelens bij het voor het eerst zijn in het hiernamaals

Direct nadat men het bewustzijn verliest kunnen negatieve of positieve gevoelens opkomen. Bij de meeste BDE-ers zijn ze positief. Dit kan om diverse redenen zijn. Bijvoorbeeld als men van uit een verminkt lichaam komend geen pijn meer voelt of als men merkt dat men nog kan denken en voelen of een soort lichaam heeft, of omdat men waarneemt dat men er nog is (van Lommel 2001, 2041).

"Alsof men de pijn achterlaat in het lichaam" (Steiger 1994, 14).

“Mijn nieuwe lichaam was gewichtloos en uiterst beweeglijk, en fascineerde mij. Hoewel ik minuten geleden nog pijn had gevoeld van de operatie, had ik nu nergens last van. Ik was in alle opzichten één geheel – perfect” (Eadie 1994, 40).

Positieve gevoelens zijn die van liefde, vrede, rust, ontspanning, geen paniek of bezorgdheid. Behalve gevoelens zijn er ook gedachten of situaties die geruststellend, vredelievend, opwekkend en stimulerend zijn. Anders geformuleerd: verslagen kunnen een positieve toon, gelatenheid of kleur hebben (van Lommel 1998, 3; Moody 2001; Moody 1977, 30; Kübler-Ross 1985, 28).

Er komen bij enkele BDE-ers ook negatieve emoties voor. Dit zijn gevoelens, gedachten of situaties die angstig, angstwekkend, somber of van een dergelijke stemming zijn. Redenen kunnen zijn dat men merkt dat men niet meer terug kan in het lichaam, dat men nog niet dood wil of dat men bezorgd is om degene die men achterlaat. Soms is er sprake van paniek om verlies van greep op zichzelf of om de dood van het ego (Ring (1) 1996, 8).

Velen hebben het gevoel dat ze buitengesloten zijn van de anderen die ze zien; dat geeft een groot gevoel van eenzaamheid. Dit gevoel verdwijnt als er andere geesten naar hen toekomen uit de wereld van het hiernamaals (Moody 1977, 42, 43).

Het zien van het lichaam op de operatietafel geeft diverse gevoelens. Er is deernis voor hun lichaam, soms angst over wat de artsen met het lichaam gaat doen, afschuw over het verminkte lichaam dat men op de operatietafel of na een ongeluk ziet. Men kan gevoelens van vervreemding hebben ten opzichte van het lichaam doordat men het niet direct herkent. Anderen doet het niets als ze hun lichaam zien, zelfs als het verminkt is (Moody 1977, 36-38; Steiger 1994, 112).

Ook wisselingen van positieve en negatieve toestanden komen voor. Reacties kunnen omslaan van bezorgdheid om man en kinderen die men achterlaat naar een gevoel dat het wel goed zal komen (Eadie 1994, 42,44).

Een positief voorbeeld is:

“Toen werd ik overspoeld door een warme golf van vrede en ik bedacht hoe dom het was om me druk te maken over een voortbestaan in die van pijn kloppende schil van vlees die daar op het bed onder me lag” (Steiger 1994, 12).

Negatief:

Men kan angstig of panisch worden (van Wees 1991, 5) of speciale gevoelens hebben, zoals een gevoel van verontwaardiging dat men dood gaat terwijl er slechts sprake is van een kleine ingreep (Steiger 1994, 12). Iemand kan in paniek raken als hij zich direct terug voelt gaan naar een verminkt lichaam, omdat hij dat niet meer wil (Steiger 1994, 12) of juist als hij merkt dat hij dood gaat (Steiger 1994, 14).

(Een vrouw wordt ziek en schiet in een BDE)...”. Er had een sneeuwbaaleffect plaats. Al mijn energie rolde naar binnen, ik was vertwijfeld. Het was een levende hel en ik had nooit zulk een verschrikking in mijn leven meegemaakt. Het was de dood van mijn ego. Het werd vergezeld door een ongelofelijke en totaal overweldigende terreur. Een grote strijd en ontredde waren betrokken in het verdwijnen van mijn ego...De meeste van mijn herinneringen op dat kritieke moment werden in beslag genomen door mijn strijd en verschrikking. Het beeld dat ik nog heb lijkt op dat van een klein kind dat meegesleurd wordt tegen zijn wil en de hele weg schopt en schreeuwt. Iemand keek naar dit alles en die iemand was toch ikzelf. Deze was getuige van de dood van mezelf. Het was allemaal verwarrend en tegelijkertijd zeer duidelijk” (Ring(1) 1996, 8).

2.2.4 Helder en gedetailleerd kunnen waarnemen van de aardse wereld en van gedachten en gevoelens van de mensen in de aardse wereld

Zodra men uit het lichaam gaat, ziet men vaak de aardse wereld waar men vandaan komt (Moody 1977, 42, 43). Behalve die aardse situatie neemt men soms zijn eigen ‘nieuwe’ geestelijk lichaam waar. Het geestelijk lichaam behandel ik in 2.2.6. Soms ziet men dat alles vanuit een nieuw soort landschap waar men terecht is gekomen (zie 2.2.10). Meestal ziet men de

aardse wereld echter sec, vanuit zijn bewustzijn zonder extra landschap. Wel kunnen er wezens op hen afkomen.

Deze toestand zonder landschap van waaruit men deze aardse wereld waarneemt noem ik dan de 'na-aardse wereld'. Zowel de na-aardse wereld als de wereld met landschappen noem ik het hiernamaals. Dit hiernamaals geeft de BDE-ers de indruk van een gebied waarin men zich kan voortbewegen. Het kunnen toestanden zijn van onze geest, zoals soms in de literatuur wordt aangegeven. Ik geef dat gewoonlijk aan met 'gebied', tenzij anders geïndiceerd.

Zodra men landschappen ziet, vaak na de tunnel (zie 1.1), kunnen we diverse namen geven aan het 'gebied' waarin ze terecht komen, afhankelijk van wat men dan waarneemt of ontvondt.

De aardse wereld ziet men tot in de details. Dit blijken geen illusies of droombeelden, omdat de waarnemingen achteraf blijken te kloppen. Men ziet de personen die zich in de operatiekamer bevinden, de artsen en verplegers of familieleden en degenen die de operatiekamer in of uit gaan. Men kan later vertellen welke personen in de wachtkamer zaten, hoe de artsen opereerden en wat voor instrumenten ze daarbij gebruikten of dat men zelf werd gereanimeerd. Men neemt details van de kleding waar van het personeel of bewegingen van het eigen lichaam (Steiger 1994, 14, 90; Kübler-Ross 1985, 9, 10, 28, 90, 92). Dit alles tijdens de hartstilstand.

Men ziet ook de situaties waarin men verongelukt is in detail. Iemand zag bij verdrinking zijn eigen lichaam drijven, een ander zag bij een auto-ongeluk het nummerbord van de andere auto (Moody 1977, 35).

Behalve zien kan men de mensen in de operatiekamer of bij het ongeluk ook horen praten. De meeste BDE-ers hoorden geen geluid maar zagen wel wat er werd gedacht: "een seconde voor ze hun mond open deden ving ik de boodschap op", "ik begreep wat ze zeiden" (Moody 1977, 47). Het lijkt een vorm van telepathie. Zo kan men ook de emotionele beroering bij de betrokkenen in de aardse wereld aanvoelen. Zelfs kan men voelen of horen wat mensen in die situaties denken of kan men waarnemen dat ze liegen (Steiger 1994, 13; Irwin 1988, 41; Moody 1977, 35; Kübler-Ross 1985, 9, 10, 28).

Men kan nog een tijd vanuit de 'na-aardse wereld' diverse andere plaatsen of personen in onze wereld zien, zoals de thuissituatie of het werk, terwijl men rondzweeft in een soort geestelijk lichaam. Men kan een levende persoon zien in zijn of haar situatie ver van het aardse lichaam. Dit gebeurt vooral als men aan die persoon denkt.

Iemand ziet bijvoorbeeld ineens zijn moeder als hij aan haar denkt, terwijl ze in haar huis bezig is, ver van het ziekenhuis, nog onwetend van het ongeluk van zoon of dochter. Zo zat een man ineens in de auto van de dokter aan wie hij dacht die op weg was naar het ongeluk (Steiger 1994, 14, 55).

Voorbeelden van waarnemingen in de aardse wereld zijn:

"Ik zweefde naar boven langs de lamp, die ik van opzij heel duidelijk zag, en vlak onder de zoldering hield ik stil en keek naar beneden. Ik voelde me net een stukje papier dat iemand naar boven had geblazen. Van boven sloeg ik de pogingen van de artsen gade me weer tot leven te wekken. Beneden zag ik mijn lichaam languit op bed en ze stonden er allemaal omheen. Een zuster riep 'o, mijn God ze is dood'. Ik keek op haar achterhoofd. Ik dacht: 'waarom doen ze toch zoveel moeite, het gaat me juist zo goed'" (Moody 1977, 36).

Een patiënt ziet haar aardse lichaam na operatie in BDE... "Mijn lichaam zag er vreselijk uit. Mijn wangen waren ingevallen en mijn ogen lagen diep in hun kassen. Mijn ogen waren dicht. Ik keek eens goed naar mezelf, want ik had me nooit kunnen voorstellen hoe ik er uit zou zien met mijn ogen dicht. Het was vreselijk" (Steiger 1994, 13).

Een dominee gaat bij een bergtocht zijn groep vooruit en raakt bewusteloos door bevriezing. Hij gaat uit zijn lichaam en gaat naar zijn groep toe...Hij raakt geïrriteerd als hij de gids achter een rotsblok ziet wegduiken om zich aan het lunchpakket van hem (de dominee) te goed te kunnen doen (Steiger 1994, 111).

“Hij had een bewustzijn dat hij nooit eerder had ervaren. Hij zag de kamer en alles erin veel scherper en met meer detail. Zelfs zijn gehoor was beter geworden, want hij begreep dat de dokters dachten dat hij dood was nu ze niet langer over hem spraken maar over vergelijkbare gevallen. Dan gaat hij rondzwerven in het ziekenhuis. Op zijn tocht door het ziekenhuis bleken alle zalen leeg. Later hoorde hij dat hij dan niet op de tweede verdieping was geweest. Daar waren altijd patiënten.” Bij nader onderzoek echter in de archieven bleek dat er op die dag geen patiënten waren (Steiger 1994, 114).

Een man ligt klem na bedolven te zijn onder de aarde. Hij denkt aan een vriend en die is er meteen...”opeens merkte hij tot zijn verbazing dat hij kon zien wat Buzz dacht. Het was een grote warboel van alles door elkaar bij die vriend. Hij was waarschijnlijk aan het dagdromen” (Steiger 1994).

Een dokter heeft een aanval van gastro-enteritis en gaat uit zijn lichaam. Toen er een andere dokter aankwam in zijn huis ...”kon hij de man horen denken: ‘hij is al zowat dood’ (Steiger 1994, 90).

2.2.5 Wijze van waarnemen en functioneren in het hiernamaals

Als men in het hiernamaals is wordt de kwaliteit van de waarneming, denken en communicatie anders. Het is alsof alles veel sneller gaat dan op aarde. Soms is er een soort tijdloosheid in de andere wereld. Gehoor en gezicht zijn intact. Ze lijken scherper en volmaakter (Moody 1977, 42, 43). Zelfs bij geboorte blinde mensen of zij die later blind zijn geworden, zien wat er gebeurt in de operatiekamer of tijdens hun ongeluk (Ring 2001).

Denken is ook helderder en sneller dan op deze wereld. Als men aan iemand denkt komt die persoon onmiddellijk voor je, niet alleen in beeld, maar ook als persoon. Soms krijgt men een ervaring van alwetendheid. Deze kennis openbaarde zich via alle mogelijke kanalen, via beelden, klanken, gedachten en meer. Men kreeg kennis op alle gebieden, niet van een enkel (Moody 1978, 13-17). Geen van de BDE-ers kan na terugkeer goed beschrijven hoe dat zat. De toestand van alwetendheid ging niet door na hun terugkeer. Mensen die dat hebben gehad voelen zich daarna gedrongen veel kennis te verzamelen.

“Alsof men heel ver kan zien”...“Als ik iets wilde zien, leek het of een deel van mijn persoonlijkheid er naar toe ging”.

“Alles wat ik ervoer had direct betekenis voor me” (Moody 1977, 42, 43).

“Ik had een flits van universeel inzicht”...“ik bevond me in een wetenschappelijk instituut”...“ik was in een school”... “alsof alle wetenschap – van alles wat ooit had bestaan of nog komt –, alsof in één seconde alle geheimen der eeuwigheid, de zin van het heelal, maan en sterren, zich aan mij openbaarden”...“Maar toen ik verkoos terug te keren verdween de kennis weer en kon ik mij er niets meer van herinneren” (Moody 1978, 13-17). Een BDE-er komt terecht in een bibliotheek van het verstand. Alleen door te denken aan een onderwerp... “ontving ik alle kennis over dat onderwerp. Maar het was meer dan een mentaal proces. Ik kon voelen wat de mensen voelden, als ze die handelingen verrichtten. Ik begreep hun verdriet of vreugde of enthousiasme, omdat ik in staat was die te beleven” (Eadie 1994, 78, 79).

Geuren of smaken werden in verslagen van BDE-ers niet genoemd.

Enkelen voelden geen temperatuur, maar veel mensen voelden een behaaglijke warmte.

Het is onduidelijk hoe men hoort of communiceert. Horen praten van een ander lijkt eerder op telepathie of op binnen krijgen van woorden en gedachten van een ander.

“Aanvankelijk dacht ik dat ze (beschermengelen in hiernamaals) hun monden gebruikten, maar dat kwam omdat ik gewend was aan het ‘spreken’ van mensen. Ze communiceerden veel sneller en vollediger, op een wijze die zuivere kennis wordt genoemd. Een woord dat er het dichtste bijkomt is telepathie, maar zelfs dat beschrijft het volledige proces niet. Ik voelde hun emoties en bedoelingen. Ik voelde hun liefde. Ik onderging hun gevoelens. Ik beseftte dat mijn vroegere vermogens om uitdrukking te geven aan mijn gevoelens niet te vergelijken waren met de vermogens van de geest om op deze pure wijze te communiceren” (Eadie 1994, 42).

2.2.6 Zien van een soort lichaam van zichzelf of anderen of waarnemen van een soort ik in de andere wereld

Het lijkt of men in het hiernamaals zelf een soort lichaam heeft en dat ook andere wezens dat hebben. Men vindt het soms moeilijk te omschrijven hoe dat er uit ziet. Het lichaam wordt in diverse vormen gezien. Moody noemt het een ‘geestelijk lichaam’. Kübler-Ross noemt het

‘etherisch lichaam gemaakt van psychische energie’ (Moody 1977, 35, 41, 43; Kübler-Ross 1996, 92, 93).

Sommigen BDE-ers gingen zo op in de gebeurtenissen, dat ze zich niet konden herinneren of ze zich in een lichaam bevonden. De meesten namen wel iets als een lichaam waar. Dat kon doorschijnend, een damp of wolkachtig zijn, maar vaak een lichaam dat leek op het eigen aardse lichaam, echter niet zo stoffelijk. Zo’n menselijk lichaam ziet er heel uit, ook als het aardse lichaam verminkt is of gebreken vertoont tijdens het leven of door een recent ongeluk. Moody beschrijft dat sommige BDE-ers niet het gevoel hadden dat ze zich nog in een lichaam bevonden, ze waren puur bewustzijn. Een man kon alles om zich heen zien, maar nam zelf geen ruimte in beslag (Moody 1977, 43).

Ik beschrijf een aantal kenmerken van de bovenstaande vormen.

Het ‘damplichaam’ is vormloos of rond of het heeft onderscheiden delen met een boven en onderkant en uitstulpingen (Moody 1977, 43).

“Ik bevond me nog steeds in een lichaam – geen stoffelijk lichaam, maar iets dat ik het best kan beschrijven als een krachtveld en doorschijnend”. Het lichaam wordt ook beschreven als een mist, wolk, rooksluier of een damp, als doorschijnend, een wolk van kleuren, nevelig, een krachtveld, “alsof het geen dichtheid heeft”, “trillingen of zo, elektrisch geladen”, “een beetje rond zonder duidelijke contouren”, “ik had iets als handen”, “het bestond uit verschillende delen” (Moody 1977, 43).

Na een auto-ongeluk gaat patiënt uit zijn lichaam. Hij merkt dat er aan zijn rechterhand wordt getrokken: “Eigenlijk moet ik zeggen rechterkant, want ik had niet langer een menselijke gedaante. Ik leek nog het meest op een eierdooier, zoals ik boven mijn lichaam in het autowrak zweefde” (Steiger 1994, 55).

Het geestelijk lichaam lijkt samengevat op een vormloze, soms gestructureerde wolk, vaak heeft het een menselijke vorm welke soms lijkt te bestaan uit krachtrillingen.

Het geestelijk lichaam heeft beperkingen voorzover het niet meer met deze stoffelijke wereld kan communiceren en men daar niets meer kan vastpakken. Anderzijds heeft het geen beperkingen: de verplaatsing gaat zeer gemakkelijk, men gaat door alle voorwerpen, muren, deuren en mensen van de aardse wereld heen, het verplaatst zich zeer snel binnen één ogenblik. Mensen hebben tijdens de BDE geen gevoel van normale voortbeweging of plaatsbepaling. Het lichaam is gewichtloos en zweeft, men heeft het ‘gevoel alsof men drijft’. Er zijn soms sensaties van warmte in het lichaam (Moody 1977, 42).

“Ik voelde een zweverige gewaarwording” (Moody 1977, 42).

“Ik zocht onmiddellijk naar een uitgang (in de kamer van het ziekenhuis in BDE-toestand), en ik zag het raam. Ik zou al gauw leren dat ik het raam niet hoefde te gebruiken, dat ik de kamer op elk punt kon verlaten door de muren heen....dat mijn spirituele lichaam in feite door alles kon dringen dat vroeger solide en ondoordringbaar was geweest. Het raam was al die tijd gesloten geweest” (Eadie 1994, 43).

“Ik had geen lichamelijk gevoel, wel zoiets als temperatuur” (Moody 1977, 45).

“Ik had benen, armen, alles, m’n ene been voelde warmer aan dan het andere” (Moody 1977, 45).

Vaak ziet men zichzelf als gekleed in de eigen kleren of in een soort gewaad.

Ze vertelde, dat ze een lang, golvend, wit gewaad met lange mouwen aan had gehad. Haar handen en voeten waren volkomen bedekt (Steiger 1994).

Er lijkt soms een soort ontwikkeling te zijn als men uit het lichaam treedt: eerst wordt men een soort damp, dan is er een menselijk maar naakt lichaam, ten slotte is het lichaam gekleed (Moody 1977, 43). De meeste beschrijvingen geven niet zo’n ontwikkeling weer.

Een arts gaat sterven, zijn echte ik trekt zich in zijn hoofd terug en verlaat via de schedelnaad zijn lichaam. Hij herinnert zich later, dat hij er qua vorm en kleur uitzag als een kwal.... “Ik zweefde en kwam op de grond neer. Ik kwam toen langzaam overeind en richtte me op in mijn normale gestalte. Ik zag er doorzichtig, blauwig uit en was naakt. Toen ik naar de voordeur ging, merkte ik dat ik gekleed was. Tot mijn verbazing bespeurde ik dat ik door mijn vrienden heen kon lopen om buiten te komen” (Steiger 1994, 92).

2.2.7 Gaan door een tunnel of door een doorgangsgebied

BDE-ers gaan vaak van een gebied dat grenst aan deze zichtbare wereld, de ‘na-aardse wereld’, door een tunnel naar een landschappelijke wereld. Zo’n landschappelijke wereld kan ook vóór de tunnel aanwezig zijn, maar is duidelijk anders dan de na-aardse wereld (zie 2.2.10 en 2.2.4). Men kan ook direct vanuit zijn aardse lichaam door de tunnel gaan (van Lommel 2001, 2041; Moody 1977, 31; Kübler-Ross 1996, 115).

De tunnel is meestal lang en in het begin donker, maar in de verte ziet men een licht dat aangroeit. Soms hoort men een geluid bij de voortbeweging en heeft men het gevoel razend snel door een tunnel te worden getrokken.

Deze tunnel is een soort doorgangsgebied dat ook andere vormen kan hebben. Voorbeelden daarvan zijn: grot, put, pijp, omsloten ruimte, luchtkoker, vacuüm, leemte, riool, dal, cilinder (Moody 1977, 31, 32).

Voorbeelden van een tunnel zijn:

Shirley ging tijdens een zware longontsteking uit haar lichaam...Vervolgens ging ze door een donkere spoortunnel. In de verte kon ze een lichtpuntje zien (Steiger 1994, 23).

Evelyn zag dat het licht aan de andere kant van een tunnel was. Ze was wel bang door de tunnel te gaan, maar ze wilde beslist dichterbij het licht komen. ...op het moment dat ze de tunnel inging, begon haar geestelijk lichaam heel snel rond te draaien en te kronkelen. In minder dan een paar seconden ging ze door het licht heen... (Steiger 1994, 70).

“Ik bewoog me door die lange ruimte met een rinkelend geluid” (Moody 1977, 31, 32).

“Een zwaar rommelend geluid vulde het vertrek...op de achtergrond hoorde ik klokgelui, of belletjes...Duisternis begon me te omringen...de hele kamer (van het ziekenhuis) begon te vervagen, en onmiddellijk daarna werd ik omhoog getrokken in een grote, kolkende zwarte massa...Ik ervoer een intens aangenaam gevoel van kalmte en welbevinden. Ik voelde dat ik me door die duisternis naar voren bewoog, en het kolkende, ruisende geluid vervaagde. Ik bevond me in liggende positie met de voeten naar voren, het hoofd enigszins opheffen...Ik werd me bewust van andere mensen en dieren die op een afstand met me meereisden. Ik kon ze niet zien, maar ik voelde dat hun ervaring dezelfde was als van mij. ...ik voelde echter, dat sommigen niet net als ik naar voren gingen, maar in die heerlijke zwarte duisternis bleven hangen. Ze wilden niet of ze wisten niet hoe ze verder moesten. Maar er heerste geen angst. Ik voelde dat er een genezingsproces op gang was...Ik dacht: dit moet de vallei van de schaduw van de dood zijn. Nog nooit had ik me zo kalm en sereen gevoeld. In de verte zag ik een stipje licht. De zwarte massa om me heen begon de vorm aan te nemen van een tunnel, en ik voelde dat ik met nog grotere snelheid erdoorheen schoot” (Eadie 1994, 47).

Voorbeelden van andere doorgangsgebieden zijn:

“...Ik ontsnapte in een donkere leemte. Ik verbleef daar lange tijd, alleen maar zweven en tuimelend door die ruimte...Ik werd zo in beslag genomen door die leemte, dat ik nergens anders aan dacht” (Moody 1977, 33).

“Ik had het gevoel dat ik door een heel donker dal ging” (Moody 1977, 33).

“Plotseling bevond ik me in een heel donker, heel diep dal. Het was alsof een pad, een weg bijna, door het dal liep en ik liep dat pad af...Later bedacht hij: nu weet ik wat in de bijbel bedoeld wordt met ‘het dal van de schaduw des doods’” (Moody 1977, 34).

Ziet dat aan de overkant van een kristalheldere rivier...een wezen van licht staat (Steiger 1994, 14).

Toen was hij een marmeren trap aan het beklimmen, die tot in de wolken reikte (Steiger 1994, 17).

Patiënt heeft longontsteking en gaat in coma. “Ik constateerde dat ik zweefde in een vallei. Er was een licht op een afstand op een berg en toen ik de berg naderde, zag ik mooie orchideeën en bloemen” (Steiger 1994).

Het is opmerkelijk, dat sommigen die een positieve BDE hebben omhoog zweven of zich naar boven spoeden, terwijl er bij negatieve ervaringen juist over een tocht naar beneden gesproken wordt. Dit lijkt in overeenstemming met veel mythische en religieuze verhalen waarin eenzelfde relatieve positie van ‘hemel’ en ‘hel’ ten opzicht van het aardoppervlak ter sprake komt (van Wees 1991, 5).

“Ik ging met mijn hoofd vooruit een nauwe, zeer donkere gang binnen. Ik scheen er precies in te passen. Ik begon naar beneden te glijden, steeds dieper” (Moody 1977, 33).

2.2.8 Wezen van licht of duisternis

Veel BDE-ers ontmoeten een wezen van licht, waarmee ze in een soort gesprek komen (van Lommel 2001, 2041).

Het licht kan eerst flauw, later zeer helder worden. Het doet geen pijn aan de ogen. Niemand van de mensen twijfelt er aan dat het een wezen een persoonlijkheid is. Het straalt warmte en grote liefde uit of er gaat een magnetische kracht vanuit. Men voelt zich bij hem op z'n gemak. Je wordt als het ware omgeven door een totale en onvoorwaardelijke liefde en begrip (Kübler-Ross 1996, 115; Steiger 1994, 14, 16).

Direct bij zo'n ontmoeting zoekt het wezen contact in begrippen, geen woorden. Het is dan duidelijk te begrijpen, ook al kan men het later niet meer onder woorden brengen (Moody 1977, 51-55).

Ook andere eigenschappen van dit lichtwezen worden beschreven:

Als je dat licht hebt gezien dat witter dan wit en lichter dan licht is, dan beschik je in een fractie van een seconde over alle kennis. Velen vergeten die kennis weer (Kübler-Ross 1996, 94). Een man vertelt dat hij soms samensmelt met het lichtwezen en toch twee aparte wezens blijft (Moody 1977).

De identificatie van het lichtwezen kan verschillen. Twee joodse mensen noemden het een engel, christenen Jezus, een a-religieuze man noemde het 'een wezen van licht'. Soms weet men dat Jezus God zelf is (Moody 1977, 51-55).

Voorbeelden van het lichtwezen zijn:

Tijdens een bevalling raakt Carli weg en gaat ze door een donkere tunnel:..."toen zag ik in de duisternis een klein lichtje gloeien. Het lichtje groeide uit en nam een menselijke vorm aan. Ik was zeker dat het mijn beschermengel was. Toen veranderde het beeld in Jezus, of ten minste hoe ik Jezus zie....Zijn ogen waren warm en vriendelijk, en een overweldigend vredig gevoel doordrong mijn hele wezen. Zijn stem klonk zacht en teder. Hij zei: 'Het is nog niet je tijd om thuis te komen, Carli. Keer terug naar je lichaam en je baby' (Steiger 1994, 26).

Betty gaat na de tocht door een tunnel naar een licht toe. Ze vertelt: "Toen ik naderbij kwam, zag ik er de gestalte van een man in staan, aan alle kanten om hem heen straalde licht. Het werd veel feller dan de zon, alleen geestelijke ogen konden het verdragen. Het licht om hem heen had een gouden aureool, dat zich tot op enige afstand uitstrekte. Ik voelde hoe dat licht letterlijk in het mijne overging, dat mijn licht naar het zijne werd getrokken. Het was of er twee lampen in een kamer waren waarvan het licht zich met elkaar vermengde. Toen onze lichten zich met elkaar vermengden, leek het of ik in zijn aangezicht stapte, en ik voelde een hevige explosie van liefde. Hij strekte zijn armen naar me uit en ik werd door hem omhelsd. Ik zei steeds opnieuw: ik ben thuis, ik ben thuis. Er bestond geen enkele twijfel wie hij was. Ik wist dat hij mijn heiland was, mijn God. Hij was Jezus Christus, die me altijd had liefgehad, zelfs toen ik dacht dat hij mij haatte. Ik wist dat ik hem van het begin af aan had gekend, lang voor mijn aardse leven, omdat mijn geest zich hem herinnerde"...Ik begreep dat hij de Zoon van God was, hoewel hijzelf ook een God was, en dat hij nog vóór de schepping van de wereld verkozen had onze verlosser te zijn. Zijn missie was op de wereld te komen om de liefde te onderwijzen" (Eadie 1994, 49, 52).

Een klein percentage van de BDE-ers (2-18%) kan een aanwezigheid voelen of zien van een kwaadaardige macht of van demonische wezens (Grey in van Wees 1991, 5).

Daarbij is het vaak niet duidelijk of het de duivel zelf is of een demonisch wezen.

Voorbeelden zijn:

"Er was geen enkel geluid. Ik liep door een kerk tot een altaar waarop zes zilveren bekers stonden en een grote zilveren kan. Ineens ging er een deur open aan de rechterkant van het altaar. Daar kwam de duivel uit. Hij keek me recht in de ogen en vroeg me een beker op te pakken. Ik deed dat, pakte vervolgens de grote zilveren kan en begon te schenken. Er kwam vuur uit en ik schreeuwde, liet de beker vallen en begon te rennen". Ten slotte komt ze terug in haar lichaam. "Achteraf denkt ze dat het een oordeel was van God vanwege het feit dat ze zowel goede als slechte dingen had gedaan met een overwicht aan slechte. De slechte daden werden in haar leven daarna gecompenseerd door de gevolgen van het ongeluk" (Irwin 1988, 42).

"Er waren twee wezens bij mij in de buurt. Ik geloof dat een van de twee kwaadaardig was, misschien was het de duivel. Hij was de kracht die me dieper en dieper meesleurde. Ik voelde me helemaal omringd worden door donker, duister, kwaad. Ik ben er nu zeker van dat het andere wezen Jezus was. Ik herinner me dat ik wist dat hij me kon redden. Ik probeerde zijn naam te roepen, maar het lukte niet door alle lawaai in m'n hoofd. Toen voelde ik dat ik weer door een zwarte leegte heenging. Ik deed mijn ogen open en mijn vrouw en de doktoren stonden over me heen gebogen en ze verzekerden me dat het allemaal in orde kwam" (van Wees 1991, 5).

2.2.9 Zien of ontmoeten van andere wezens.

Meestal komt men positief gezinde wezens tegen. Dit kunnen engelen zijn of verschijningen van overledenen, hetzij dierbaren of bekenden, familieleden of vrienden. Soms zijn het onbekende wezens waarvan sommigen zeggen helpers te zijn (Moody 1977, 49-51; van Lommel 2001, 2041; Kübler-Ross 1996, 107).

Men kan tijdens het uittreden van uit het lichaam begeleid en geholpen worden door overleden familieleden en door engelen. Ook Jezus, Maria of een of andere religieuze figuur kunnen bij de overgang naar de dood helpen. Deze hulp kan men ook in de wereld na de tunnel krijgen. (Moody 1977, 49; Kübler-Ross 1985, 12-14, 29, 49; 1995, 104).

Kübler-Ross beweert dat degene die men ontmoet, dit niet vanuit een wensdroom zien. Kinderen zouden dan bijvoorbeeld hun nog levende moeder tegen komen, wat een wens zou kunnen zijn. Men ontmoet volgens haar alleen overledenen, of mensen waarvan men dacht dat ze nog leefden (Kübler-Ross 1996, 110). Er is een voorbeeld van een kind met een BDE, dat iemand tegenkwam die beweerde haar broer te zijn. Maar ze had geen broer. Toen ze het later aan haar vader vertelde, zei deze dat ze ooit een broer had gehad (Kübler-Ross 1996, 110). Deze bewering van Kübler-Ross is niet waterdicht. Men kan wel degelijk nog levenden ontmoeten, als men bijvoorbeeld aan ze denkt. Niet duidelijk is of Kübler-Ross met ontmoeten interactie veronderstelt. Levenden ziet men wel, maar er is geen sprake van interactie. Kinderen zullen niet direct kunnen onderscheiden of overbrengen of men de persoon heeft ontmoet ofwel gezien.

Men kan diverse soorten engelen ontmoeten: beschermengelen, die ons ongezien tijdens het leven begeleiden, gidsen die ons begeleiden in het hiernamaals of strijdende engelen, die ons tegen kwade machten beschermen. Soms hebben de wezens die men ontmoet geen zichtbare vorm, maar men voelt hun aanwezigheid of maakt contact met hun gedachten. Soms stralen ze licht uit (Moody 1977, 49-51).

Voorbeelden zijn:

Evelyn ontmoet aan de voet van een hoge trap een vrouw aan een bureau. Dit blijkt haar vriendin te zijn die al 7 jaar dood is. Ze ontmoet in een boomgaard haar oom Mel die in 1975 is gestorven. Onderweg maken ze grapjes en hij vraagt naar haar moeder, zijn zuster en andere vrienden. Boven aan de trap ontmoet ze haar opa, die in 1960 is gestorven. Achter hem staat volgens Mel haar overgrootvader (Steiger 1994, 71).

Een patiënt wordt door een engel belet verder naar de hemel te gaan, omdat het haar tijd nog niet is (Steiger 1994, 21).

Bij weer een ander komt een engel door het plafond van een ziekenhuis en leidt haar naar het licht waar ze Jezus en Maria ontmoet (Steiger 1994, 31).

Iemand ontmoet een engel, die vanaf haar geboorte bij haar was (Steiger 1994, 37).

Een patiënt raakt weg na een hysterectomie operatie. "Plotseling lag ik niet meer in bed, maar in iemands armen, die naar me keek. Zijn baard fascineerde mij. Hij leek te schitteren met een helder licht, een licht dat van het binnenste van de baard naar buiten straalde (Eadie 1994, 20).

"Ik zag zowel de fysieke wereld als de geestelijke wereld. Ik zag dat sommige rechtschapen geestelijke kinderen van onze Vader in de Hemel waren die niet naar deze aarde wilden gaan. Ze verkozen om als geesten bij God te blijven en als beschermengelen te fungeren voor mensen hier. Ik begreep ook dat er andere soorten engelen zijn, waaronder de zogenaamde 'strijdende engelen'. Ik hoorde dat hun doel is om voor ons te strijden tegen Satan en zijn engelen. Ze waren zelfs gekleed als krijgers, met hoofdtooi en wapenrusting, en ik zag dat ze zich sneller bewogen dan andere engelen" (Eadie 1994, 94).

Bij sommige BDE-en is er een ontmoeting met demonische figuren (van Wees 1991, 3).

Bij terugkomst uit het hiernamaals dat zeer positief is krijgt Betty nog enige ervaringen; er komen demonen op haar af als ze bijna in slaap valt. ..."ik zag een wezen dat zijn hoofd om de deur stak. Ik kromp in een van angst. Toen kwam er nog een. Het waren wezens met een weerzin wekkend en grotesk uiterlijk. Er verschenen er vijf...Ik was verlamd van angst. Ze schenen half menselijk, half dierlijk...met klauwen en nagels en woeste men-

selijke gezichten. ...ze waren van plan me te doden... Plotseling viel er een koepel van licht over me heen,...deze beschermde me. ...ze krijsten en vloekten en sisten en begonnen te spuwen... Toen kwamen mijn drie geliefde engelen... en de wezens vluchtten weg... ze zeiden me dat de duivel kwaad was over mijn besluit terug te keren naar de aarde en dat deze krachtige demonen had gestuurd om mij te vernietigen. Ze verklaarden dat de koepel de rest van mijn leven om me heen zou blijven” (Eadie 1994, 124).

Meerdere voorbeelden van demonische wezens kan men vinden in 2.2.8, 2.2.10 en 2.2.12.

2.2.10 Landschap en gebouwen in de andere wereld

De landschappen en gebouwen die worden beschreven, betreffen niet de aardse wereld die men vanuit de na-aardse wereld kan zien, ook niet de na-aardse wereld, maar een gebied of gebieden in de rest van het hiernamaals.

Er zijn veel beschrijvingen van landschappen en gebouwen die lijken op die van onze aardse wereld. Vaak zijn ze mooier, zonovergoten, van prachtige schoonheid en ligt er een soort mooie gloed overheen. Soms zien ze er triest uit met vervallen gebouwen of zonder huizen.

Men krijgt de indruk, dat het verschillende soorten gebieden of toestanden betreft. Hoewel de BDE-ers zich zelf vaak slechts in één soort landschap bevinden zal ik wel enig onderscheid aanbrengen. Ook Moody constateerde verschillende soorten gebieden (Moody 1978).

Soms worden de gebieden met extreme termen beschreven: stad van licht, gouden torens, gebouwen van perfecte schoonheid. De zeer mooie gebouwen lijken zich veelal in een hemels gebied te bevinden waar men niet komen mag, omdat men dan niet meer terug kan naar de aarde. Maar ze komen ook in de wereld voor waar men wel aanwezig kan zijn. Hoewel het onderscheid niet altijd duidelijk is, lijkt er een verschil tussen de hemelse wereld en de minder hemelse wereld, als er een grens niet overschreden mag worden.

Soms is de omgeving mistroostig of hels (van Lommel 2001, 2041; van Lommel 1998, 3; Steiger 1994, 16, 17; Moody 1978, 17). Die ervaringen zijn er vaak direct na de uitreding uit het lichaam.

Er lijkt een verschil tussen een mistroostige en een helse wereld.

De mistroostige landschappen zijn kaal en verlaten en hebben een depressieve en wanhopige toon, het weer is grijs, mistig en somber. De BDE-er kan zich er zelf midden in bevinden met dezelfde gevoelens van wanhoop en eenzaamheid, soms temidden van vele in zichzelf gekeerde en deplorabele gestorvenen met wie geen contact is. BDE-ers kunnen deze mensen ook zien vanaf een afstand. Ze kunnen er wel door worden aangegrepen, maar vervolgens gaan ze er langs naar een ander gebied. Men zou dit soort toestanden en landschappen ‘gebied van de verdoelden’, c.q. ‘mistroostig’ kunnen noemen. Een ander kenmerk is dat de mistroostige wereld soms expliciet vóór de tunnel ervaring wordt gezien. Bij de helse wereld wordt dit niet aangegeven.

Dan zijn er de enkele landschappen of toestanden die hels lijken te zijn.

Een belangrijk verschil met de mistroostige wereld is dat er in de helse wereld vaak een agressieve interactie is met of tussen andere wezens. Men wordt zelf gekweld door demonen of ziet of hoort hoe andere wezens elkaar zeer agressief kwellen (Moody 1978). Ook is er sprake van vuur.

Of deze verschillen van belang zijn moet nader onderzocht worden.

Veelal komen in de BDE verslagen uitsluitend positieve of negatieve beschrijvingen van landschappen voor, maar soms is er een afwisseling van positieve en negatieve landschappen of toestanden.

Samengevat kan men zeggen, dat de landschappen of omgevingen die de BDE-ers beschrijven soms kwalitatief van elkaar verschillen. Ik onderscheid voorlopig vier soorten landschap: positief, hemels, mistroostig en hels.

Voorbeelden van (overwegend) positieve landschappen:

Na een ongeluk van Evelyn zweefde ze naar het leek dagenlang door de mist. Na wat heen en weer dobberen in die nevel zag ze ten slotte een lichtje in de verte. Na een tunnel zweefde ze naar een land met prachtige boomgaarden waar gelukkige en vrolijke vrouwen en mannen manden vol rijpe, rijpe vruchten oogstten (Steiger 1994, 70).

“Ze brachten me uit de tuin naar een groot gebouw. Toen ze me binnen brachten was ik onder de indruk van de details en de grote schoonheid. Gebouwen zijn perfect daar; elk detail, elke lijn en hoek zijn geschapen om de hele structuur perfect te doen uitkomen en ze creëren een gevoel van compleetheid en onvermijdelijkheid. Elk bouwwerk, elke schepping daar is een kunstwerk” (Eadie 1994, 109).

Hemelse gebieden:

“In de verte zag ik een stad met allemaal afzonderlijke, blinkende gebouwen en overal blijde mensen, flonkerende fontein. Het was een stad van licht, dat is geloof ik de beste manier om het te beschrijven. Het was er geweldig. Ik hoorde ook mooie muziek. Een prachtige gloed lag over alles heen...Maar als ik er was binnen gegaan, zou ik geloof ik nooit meer zijn teruggekomen. Ik kreeg te horen, dat er geen terugkeer mogelijk was als ik daarheen ging. Dat het aan mij was om te beslissen” (Moody 1978, 19).

Na een zware bevalling raakt Dorothy weg, ze komt in een wereld van licht. Toen ze door het licht was gekomen, liep ze langs een mooie begroeide helling...er waren allerlei soorten bloemen om haar heen...ze zag een immense poort voor zich en liep er heen. Ze zag een stad, ...ze kon hoge gouden spitsen, borstweringen en torens boven de poort zien steken...Ze kon ze niet bereiken (Steiger 1994, 20).

Een voorbeeld van een wereld van verdoelden, een mistroostige wereld:

Iemand ziet op afstand wezens in een grauwe wereld: ze leken uitgeblust... het leek er op dat ze elk besef van identiteit hadden verloren. “Ik zag ze zodra ik het ziekenhuis had verlaten, voor dat ik de tunnel inging en in de wereld van licht kwam.... Op die plek was alles somber, vaal en grijs. Nergens leek het erop dat ze me opmerkten. Dat was zeer deprimerend. Ze keken als maar achterom, niet wetend of ze voort zouden gaan of terug zouden keren naar hun lichaam. Ze leken op geesten, een beetje doorzichtig en ze waren met héél velen” (Moody 1978, 20/22). Zie ook 2.2.12.4

Voorbeelden van een helse wereld zijn:

“Ik herinner me dat toen ik suf werd dat zwarte gat inging en almaal ronddraaide. Toen zag ik een gloeiend rode punt alsmaar groter en groter worden totdat ik kon staan. Alles was rood en heet en stond in brand. De aarde was net plakkerige modder die over mijn voeten liep. Het was moeilijk om adem te halen” (Grey in van Wees 1991, 5).

“Ik ging diep, diep naar beneden, naar het binnenste van de aarde. Ik was verschrikkelijk bang. Alles was grijs. Het lawaai was angstaanjagend, er klonk gesnuif en gebrul van wilde dieren, die met hun tanden knarsten. Ik wist waar ik was zonder het te hoeven vragen: de hel. Er was niet alleen maar vuur en zwavel, zoals altijd verteld was. Ik herinner me het gevoel van eenzaamheid. Er bewogen allerlei dingen” (van Wees 1991, 5).

“Men betreedt een omgeving die op de ‘goeie ouwe’ hel lijkt” (van Wees 1991, 5). Zie ook 2.2.12.4

2.2.11 Terugblik op eigen leven

Regelmatig krijgen BDE-ers een terugblik op hun eigen leven in driedimensionale en zeer levendige beelden of als herinneringen in de vorm van gedachten (van Lommel 2001, 2041; Moody 1977, 59). Het is daarbij alsof men de personen uit zijn herinnering reëel voor zich heeft.

Volgens Moody loopt zo’n terugblik uitzonderlijk snel. Dit kan chronologisch zijn of retrospectief. Soms zijn het alleen hoogtepunten uit het leven. Dat alles kan achter elkaar of tegelijk worden waargenomen.

Deze terugblik gebeurt in aanwezigheid of op instigatie van het lichtwezen of geheel zonder hem. Het is een proces waarin men zich beoordeeld voelt met betrekking tot zijn leven op aarde. De vraag is dan of men als goed mens heeft gehandeld en op welke momenten men fout of zondig bezig was. Gevoelens die men daarbij had worden opnieuw doorleefd. In bepaalde gevallen ziet men degenen die men vroeger heeft gekwetst of welgedaan en voelt men de reacties of emoties van hen en reageert men daarop respectievelijk met berouw of welbevinden. Bij aanwezigheid van het lichtwezen schijnt deze met de beelden te benadrukken dat men moet leren andere mensen lief te hebben en dat het noodzakelijk is kennis te verwerven.

De gebeurtenissen worden meestal zeer acceptierend en liefdevol door hem beoordeeld. Zichzelf kan men desondanks zeer afwijzend beoordelen.

“Aan een kant verscheen een licht, en ik voelde de liefde van de Heiland naast me. Ik ging naar links om naar de terugblik op mijn leven te kijken...mijn leven speelde zich voor me af in de vorm van wat we uiterst goed gedefinieerde hologrammen zouden kunnen noemen, maar in een verbazingwekkende snelheid. Ik verbaasde me dat ik zoveel informatie met zo'n snelheid kon opnemen. Mijn begrip omvatte veel meer dan wat ik me van elke gebeurtenis in mijn leven herinnerde. Ik beleefde niet alleen mijn eigen emoties, maar ook die van anderen om me heen. Ik beleefde hun gedachten en gevoelens over mij. Er waren momenten waarop dingen me op een nieuwe manier duidelijk werden...Toen zag ik de teleurstellingen die ik bij anderen had veroorzaakt, en ik kromp ineen als ik hun teleurstelling voelde verhevigd door mijn eigen schuldbesef. Ik begreep en voelde al het verdriet dat ik had veroorzaakt. Ik begon te beven. Ik zag hoeveel verdriet mijn slechte humeur had veroorzaakt., en ik leed eronder. Ik zag mijn egoïsme, en mijn hart riep om verlichting. Hoe had ik zo liefdeloos kunnen zijn” (Eadie 1994, 112).

“Hij had een terugblik. Hij kreeg niet alleen alle agressieve schoppen en stompen die hij had uitgedeeld in de 1000 gevechten in zijn jeugd, maar voelde ook de doodstrijd van burgers die hij had gedood in Laos en Cambodja, het lijden van de families daarna en ook de dood van burgers die waren gedood in zijn aanwezigheid door ander militair personeel. Hij voelde ook het lijden van een hond die hij ooit had geslagen voor een geringe wanddaad, maar ook de opluchting van een geit die hij had bevrijd van een mishandeling door een ander” (Ellwood 1996, 91).

2.2.12 Sancties ten aanzien van de wijze van leven hier op aarde en in het hiernamaals

Ik bespreek nu de mate van mildheid of hardheid van de sancties, zoals gedefinieerd in de inleiding (de definities herhaal ik onder 2.2.12.1 t/m 5).

Het woord sanctie wordt in de BDE literatuur of in de belevenis van de BDE-ers anders gebruikt dan wat men er normaal onder verstaat. Sancties worden niet alleen toegediend door een God of een verheven persoon in het hiernamaals maar worden ook vorm gegeven door de situatie waarin men terechtkomt (hel, trieste wereld) al of niet door toedoen van een persoon. Men zegt dan dat men zelf de oorzaak is van zijn of haar slechte situatie. Zo'n sanctie is dan boven- of buitenpersoonlijk.

In veel verslagen komt voor, dat de betrokken BDE-er zichzelf kritisch bekijkt tijdens de terugblik, meestal is dat vrij streng en schuldbeuwt. Dit eigen oordeel wordt niet meegewogen in de definitie van 'mild' of 'hard' (2.2.12.1 t/m 5), wel besproken.

Zoals ik boven al vermeldde beschrijft de BDE literatuur vooral milde beoordelingen en sancties door hogere wezens bij de terugblik. In latere verslagen, na Moody's eerste boek (Moody 1977), blijkt er ook harder te worden geoordeeld en gesanctioneerd, al komt dat minder voor. Een verband tussen de zonden die men heeft begaan en de toestanden waarin men terecht komt in het hiernamaals is niet altijd duidelijk bij de positieve verslagen. In de negatief gekleurde verslagen wordt vaak wel een verband vermeld.

Sommige BDE-ers zien wel zelf een verband tussen hun gedrag tijdens hun leven en de toestand waarin ze terecht komen. Dit komt vooral voor als men in een onaangename situatie terechtkomt.

Er is mij geen onderzoek bekend dat aantoon, dat er een verband bestaat tussen de 'slechtheid' van het gedrag van de persoon tijdens zijn leven en de negativiteit van de BDE. Gibson bespreekt zes gevallen van zelfmoord. Niet alle gevallen hebben een negatieve BDE. Dit zou men wel verwachten vanuit bepaalde kerkelijke visies. Volgens hem hangt een goede of een angstwekkende BDE af van de wijze waarop de persoon zijn of haar leven bij terugkomst moet omvormen. In alle gevallen verbeterden ze hun leven in religieuze zin na de BDE (Gibson 1996, 144).

Het lijkt er op, dat onze huidige normen, waaronder die van de kerk, niet direct doorwerken in de mate van positiviteit van de situaties waarin men terechtkomt, of van het oordeel of van de sancties, die men tijdens de BDE heeft.

De definitief helse situatie zal niet voorkomen bij de BDE-ers zelf, omdat ze allen terugkeren naar hun leven.

Men krijgt soms ook een ‘rimpeleffect’ te zien: onrecht dat men mensen aandoet, doen zij weer anderen aan. Die reeks zet zich voort van slachtoffer tot slachtoffer; tot het bij jezelf terugkomt. Dezelfde kringloop voltrekt zich ook met goede daden.

Volgens sommige auteurs wordt ons leven door God als een leerervaring gezien. Volharding in het goede na elke misstap is belangrijk (Eadie 1994, 73, 74, 112). Volgens sommige BDE-ers, maar ook volgens sommige auteurs die de BDE verzamelen wordt niemand bestraft door de natuur of door God. Mensen straffen alleen zichzelf door wangedrag en onwetendheid.

Verrassend is dat mensen zonder een religieus leven die volgens de katholieke kerk doodzonden hadden gepleegd zoals zelfmoord, toch met alle liefde worden geaccepteerd door het lichtwezen. Veel van deze mensen worden wel gevoeliger voor andere mensen bij de terugkeer, maar worden geen kerkgangers.

De vraag is dan wel hoe de mildheid is te rijmen met de kerkelijke opvatting (Moody 1978, 29). Uit vele voorbeelden blijkt, dat God niet zonder oordeel of sancties is, maar ons meer ruimte geeft om fouten te maken dan de kerk geeft of wij ons zelf geven. God blijft wel het laatste woord hebben. Vaak krijgt men wel de opdracht bij terugkomst in het leven liefdevoller te handelen of aan een opdracht te werken.

In de meer negatieve BDE-en is er vaak wel een verband tussen zonde en sanctie of verslechtering van de situatie in het hiernamaals, zoals ik boven al aangaf.

Het lijkt er op, dat men in het hiernamaals ethisch kan doorgroeien. Ook groei in kennis blijkt belangrijk te zijn. Sommige BDE-ers zagen gestorvenen die in een gebied van het hiernamaals wilden blijven om pas gestorvenen aan te moedigen en te helpen, waardoor ze zelf ook konden groeien (Steiger 1994, 77-81).

Bij de indeling van deze paragraaf van mild naar hard beperk ik mijn waardering slechts tot de toestand in het hiernamaals, ik zeg niets over de toestand bij de terugkeer van de persoon.

2.2.12.1 Mild

Mild: Men komt in een aangename situatie terecht of men wordt in aanwezigheid van een hoger wezen accepterend en met begrip beoordeeld en nauwelijks gesanctioneerd, ook al zijn de misstappen tijdens het leven of in het hiernamaals groot. Er is nauwelijks een sanctie.

Voorwaarde lijkt wel dat men tot inzicht of ommekeer komt bij eigen falen. Het eigen oordeel kan daarbij hard zijn maar telt niet mee in de kenschetsing ‘mild’.

Meestal stelt het lichtwezen een vraag die te maken heeft met een evaluatie van het totale leven of met een gereed zijn tot sterven. Velen ervaren die vraag niet als veroordelend, bedreigend of beschuldigend. Het is een vraag tot bezinning, tot beoordeling en berouw door de persoon zelf of tot een duwtje naar de waarheid (Moody 1977, 51-56; Kübler-Ross 1996, 116). Ze begrijpen dan waarom ze niet hun beste keuzes hebben gemaakt en hoe ze hebben geleden onder de gevolgen van hun keuzes. Wat telt is niet wat we doen, maar hoe we het doen, of we het met liefde doen (Kübler-Ross 1985, 62).

Bij de beoordeling wordt alles in aanmerking genomen, hoe men opgevoed is, welke dingen men geleerd heeft, het verdriet dat anderen ons hebben aangedaan, de kansen die je hebt gekregen en niet gekregen.

Voorbeelden zijn:

“Het wezen liet me momenten zien waarop ik me egoïstisch had gedragen, daarbij klonk geen verwijt, wel dat ik er van geleerd had. Hij liet me goede momenten zien.”...“Hij was ook geïnteresseerd in alles wat ik had geleerd. Zei dat het zoeken naar kennis nooit ophoudt, dat het een doorlopend proces was. Dus ik kreeg het idee, dat het ook doorgaat na de dood” (Moody 1977, 58).

“Ik ontmoette Jezus. Ik wist dat hij al mijn zonden en fouten kende, maar dat die op dit moment niet belangrijk waren. Hij wilde me alleen maar in zijn armen houden en zijn liefde tonen, en ik wilde hem mijn liefde tonen....Tot op dat moment had ik geen doel gehad in mijn leven; ik was blindelings doorgedaan, zoekend naar liefde en goedheid, zonder ooit echt te weten of mijn daden juist waren. Nu voelde ik in zijn woorden een missie, een doel; ik wist niet wat het was, maar ik wist dat mijn leven op aarde niet zinloos was geweest” (Eadie 1994, 50).

2.2.12.2 Mild straffend

Definitie: Men kan onder gunstige of neutrale omstandigheden terecht komen en verbaal of via beleving geconfronteerd of berispt worden door een ander wezen.

Voorbeelden hiervan zijn:

Na een auto-ongeluk wordt Ernest door een engel toegesproken. Hij zegt hem: ‘Als je haat koestert, drukt die negatieve energie zwaar op je ziel’. Ernest wist meteen dat zijn begeleider doelde op de wrok die hij koesterde tegen een collega, die hem via roddel had weggedrukt uit zijn promotie. Ernest beantwoordt dit met: ‘Het spijt me dat ik zo liefdeloos en onchristelijk tegen mijn collega ben opgetreden...ik zal mijn best doen om nooit meer zoveel haat in mijn hart toe te laten’. Hij wordt letterlijk teruggezogen naar zijn lichaam. Bij terugkomst blijkt enige weken later, dat hij zijn collega ten onrechte had beschuldigd van laster (Steiger 1994, 56).

Ingrid had grote problemen thuis en ook in haar relaties had ze een kritiek punt bereikt. Dan krijgt ze een auto-ongeluk. Ze komt geen tunnel tegen, geen hemelse gidsen. Komt aan de ingang van een verlaten park. De parkwachter vraagt of ze naar binnen komt. Hij blijkt haar engel te zijn die ze vanuit haar jeugd herkent. Hij zegt, dat ze zich al heel lang geleden voor hem afsloot, maar ook van haar ouders en van haar pastor. “Je bent opportuniste geworden. Je wilt tot elke prijs slagen en je gaat daarbij over lijken. Je bent vervallen tot leugens, bedrog en verleiding... Vroeger hield je rekening met de gevoelens van anderen”. Als de engel vervolgt, dat het aardse leven een test is, antwoordt Ingrid: ‘Dan zal het voor mij wel te laat zijn’. De engel: “Er liggen hier geen martelingen of straffen voor je klaar. Hier is liefde het leidende principe. Het oordeel is al begonnen. Je ligt ‘s nachts wakker en zo straf je je zelf. De afgelopen weken heb je jezelf uit vrije wil gestraft door terug te zien op je leven. Door dapper de ene zonde na de andere op te biechten kom je weer vooruit op je geestelijke weg. Je hebt jezelf zwaar gestraft met diepe onzekerheden. Je zult naar de aarde terugkeren, omdat je gezien wordt als iemand die nog is te helpen” (Steiger 1994, 56-77).

2.2.12.3 Hard naar mild

Definitie: Men kan terecht komen in slechte of helse situaties, gekweld, gemarteld of geïsoleerd worden, afgewezen worden door hemelse wezens of God. Na berouw, inzicht of genade kan men terugkeren in een betere toestand of keert men tot het leven terug.

De BDE-er zelf of een verheven wezen kan het verband uitleggen tussen het eigen leven en de nare ervaring. Of het leven daarna beter wordt laat ik buiten beschouwing.

Patiënt komt na zelfmoord in een naargeestig landschap. “Ik schreeuwde het uit: ‘O God geef me nog een kans!’, ik bad en bad. Hoe ik terugkwam weet ik niet” (van Wees 1991, 5).

Gary Wells maakte een periode mee van stress. “Hij bad ‘s nachts: ‘Als je bestaat laat me dat weten’. Hij voelde een krachtige goddelijke aanwezigheid, die hem een sterk gevoel van z’n eigen onzuiverheid gaf, en hem beval heilig te worden. Dit commando weerstond hij. Er volgde een sterke hoofdpijn, toen een plotselinge ervaring van zwartheid en een vochtige, onaardse geur’...Hij hoorde stemmen van twee mannen die elkaar uitscholden in lage en gemene taal. Er waren meer stemmen in de zwartheid, maar zij waren verder weg en zwak. Ik voelde een kracht als een vacuüm die me er verder introk. Toen ik me naar de bron bewoog ging ik steeds sneller. Hij hoort zijn eigen stem om God roepen, plotseling is de scène weg. Dit wordt gevolgd door een krachtig, levendig gevoel van aanwezigheid van de Heilige Geest” (Ellwood 1996, 88).

Iemand schreef: “ik werd overspoeld door duisternis, het luiden van klokken en het schreeuwen van leek het 1000den, die vreselijk angstig waren. Werd ze gewaarschuwd dat de zonde van ontrouw in het huwelijk in haar leven tot deze ervaringen hadden geleid?” (Ellwood 1996, 93).

Storm is een kunstdocent en een overtuigde atheïst. Tijdens een duodenum perforatie verliest hij het bewustzijn. Toen werd hij omringd door schijnbaar helpende wezens door een deur naar een donkere vlakte waar ze hem ten slotte zeer woest aanvallen. Hij hoort dan een stem, die er op aandringt te bidden, maar omdat hij z’n leven lang atheïst is geweest, weigert hij dat omdat hij dat hypocriet vindt. De stem blijft het herhalen en hij roept: ‘Jezus redt me’. De wezens druipen af. Na een periode van intense verlatenheid komt er een stip van licht die uitgroeit tot een enorm licht en hem tot een hemelse reis brengt. Hij wordt gered door een sterachtige engel, die hem met

liefde omringt, hem naar andere liefdevolle wezens brengt en hem uitgebreid les geeft. Als hij terugkeert in zijn lichaam geeft hij zijn baan op en wordt dominee (Ellwood 1996, 87; Ringl 1996, 12).

Een vrouw vertelt: "Het volgende wat ik weet is, dat er iets achter me was, en ik werd bang. Ik voelde zijn afschuwelijke aanwezigheid – en ik wist dat hij op mij uit was...ik werd achtervolgd door iets dat de personificatie van het kwaad was. Hij wilde mij vernietigen. Ik was met schrik vervuld en huilde en ik dacht: 'God help me, help me God'. Nadat ze bad vond ze zichzelf terug in haar lichaam. Ze vertelde later dat haar leven daarvoor een levende hel was geweest op grond van een controlerende en mishandelende echtgenoot. Ze leefde in vrees en haat tot deze ervaring. Daarop verliet ze haar echtgenoot en veranderde ze haar leven" (Gibson 1996, 143).

Karen doet een poging tot zelfmoord. Ze raakt weg en wordt zich bewust dat ze in een totale duisternis is gehuld. "Het was pikdonker, toch voelde ik een beweging. Mijn bewustzijn verzekerde me dat ik er was in de vorm van een geestelijk lichaam. Een mannelijke stem sprak tot me: 'je kan kiezen. Je kan hier blijven of terug gaan. Als je blijft zal je straf zijn, dat je blijft in een toestand zoals je nu bent. Je zult geen lichaam hebben, je zult niet kunnen zien of tasten of andere zintuigelijke waarnemingen hebben. Je zult alleen deze duisternis hebben en je gedachten tot in eeuwigheid'...Ik begreep dat dit mijn privé hel zou kunnen zijn. Er zou geen contact zijn met ander leven tot in eeuwigheid. Ik zou me wel bewust zijn van mijn gedachten in totale zwartheid. Vertwijfeld begreep ik dat ik een enorme fout had gemaakt. Ik zei het hem en zei dat ik terug wilde keren naar mijn leven. Hij zei: 'o.k. je keert terug.'" (Gibson 1996, 144).

2.2.12.4 Hard en onzeker of het beter wordt

Definitie: Men kan terechtkomen in slechte of helse situaties, gekweld, gemarteld of geïsoleerd worden, afgewezen worden door hemelse wezens of God. Het is onzeker of situatie zich verbetert.

BDE-ers komen soms in een slechte situatie terecht. Er is daarbij sprake van twee soorten toestanden, die aanknopen bij de reeds besproken soorten negatieve landschappen, hoewel het verschil niet altijd duidelijk is: de mistroostige en de helse landschappen of toestanden.

BDE-ers kunnen zelf onder deze toestand lijden of andere wezens zien die deze toestand ondergaan.

Ik bespreek eerst de mistroostige wereld.

Als ze zelf in zo'n toestand terecht komen is die in ieder geval niet blijvend, omdat ze terugkeren naar hun leven. Voor hen geldt in dat geval de categorie 'hard naar mild'

Het ligt anders voor de gestorvenen die ze zien. Aangezien de BDE-ers terugkomen in hun lichaam is niet duidelijk of zo'n toestand permanent is voor deze gestorvenen.

De verhalen over de mistroostige toestand stemmen overeen onder de BDE-ers. Ze ontvingen soms even een glimp van wezens die verstrikt leken in een ongelukkige bestaanssfeer, in een sombere omgeving.

Ten eerste leken deze wezens niet bij machte te zijn om hun banden met de stoffelijke wereld te verbreken. Blijkbaar konden ze niet doorgaan naar het gewoonlijk beschreven hiernamaals, omdat ze nog duidelijk gehecht waren aan een bepaald voorwerp, persoon, gewoonte of plaats hier op aarde. Zo zagen sommigen dat die geesten probeerden contact te leggen met de wereld van de levenden, meestal tevergeefs.

Ten tweede leken deze wezens afgestompt, minder bewustzijn te hebben dan andere wezen die men later tegenkwam, en leken ze erg gedeprimeerd en in de war. Deze wezens merkten ook de aanwezigheid van de BDE-ers niet op. In een ander verslag stond, dat deze geesten zich nergens van bewust schenen, van de stoffelijke (de aardse) noch de geestelijke wereld. Het leek of ze gevangen zaten op een niveau tussen die twee.

Ten derde leek het er op dat deze wezens in die toestand zouden blijven tot het probleem was opgelost. Geesten die hen probeerden te helpen slaagden daar niet in (Gibson 1996, 146; Moody 1978, 20-23).

Andere BDE-ers beschrijven eerder een helse toestand. Daar is wel communicatie over en weer tussen de wezens onderling en soms met de BDE-er, of tussen hen en demonen. De in-

teractie is van zeer agressieve en angstwekkende aard. De omgeving is zeer duister of er brandt vuur, ze is meer hels.

Het mistroostige gebied lijkt meer samen te hangen met verslaving en te grote gehechtheid aan aardse dingen of mensen. Verblijf in de helse wereld lijkt meer samen te hangen met te sterk eigenbelang en egoïsme of met te grote liefde voor de wereld en een materialistische overtuiging, zonder dat sprake is van liefde gericht op God of de medemens. Hoe dat precies zit is mij niet goed duidelijk.

Voorbeelden van waarschijnlijk mistroostige toestanden zien we in de volgende verslagen:

En vrouw had een man op straat zien lopen (op deze aarde), boven wiens hoofd een van die geesten zweefde. Het leek zijn moeder, die hem nog steeds tegen alles behoeft. De levende mensen leken zich totaal niet bewust van deze geesten. Die werden totaal genegeerd. De gestorvenen wilden de levenden vertellen, dat ze alles anders moesten aanpakken. Dat ze het anders moesten doen dan zij zelf (Moody 1978, 20-23).

Een BDE-er wordt begeleid door Christus en komt in aards gebied waar diverse aardgebonden wezens op onsuccessvolle wijze in contact trachten te komen met levende drugsverslaafden om aan hun eigen drugsverslaving te voldoen (Ellwood 1996, 87).

Elaine Durham vertelt: ze zag veel mensen. Stralen van licht schenen boven de hoofden van die mensen, maar ze leken ze niet op te merken. Ze leken rond te schuifelen, en ik kon hun boosheid en verwarring voelen. Het was of ze allemaal waren verloren, en ze werden gekweld door de pijn die ze voelden (Gibson 1996, 146).

Theresa had een hartaanval en beschrijft in een interview een BDE. Ze is getuige van een een verbolgen geest. "Hij was geïsoleerd in zichzelf. De energie die van hem uitging schiep zijn eigen wereld, bijna een afgescheiden planeet. Toen ik hem zag hoorde ik ook lachen. Het was een verborgen lach. Ze vroeg: 'waren er mensen die hem trachtten te helpen?' 'Nee', kreeg ze als antwoord. Het was alsof hij zijn eigen wereld had, het was van zijn eigen maaksel" (Gibson 1996, 147).

Angie Fenimore beschrijft hoe ze zelf na een zelfmoordpoging terechtkomt tussen massa's in zichzelf gekeerde mensen. Overal is mist om hen heen. Ze kan zich nauwelijks bewegen en is zeer depressief. Ze komt ten slotte uit die toestand na haar hulproep aan God en keert in haar lichaam terug (Fenimore 1995).

Voorbeeld van een meer helse toestand is:

Ritchie werd door een lichtwezen, Christus, begeleid naar een gebied waar overledenen elkaar allerlei agressieve en seksuele perversiteiten trachten aan te doen. Ze werden overschaduwde door engelachtige wezens die geduldig hun aandacht probeerden te trekken tot betere dingen. Maar deze schepselen schenen gevangen te zijn van hun eigen emoties en denkgewoonten. De lichtwezens konden weinig uitrichten (van Wees 1991, 4).

2.2.12.5 Hard en definitief

Definitie: De slechte of helse toestand lijkt definitief, een eeuwige hel

Hier zijn geen voorbeelden van. BDE-ers keren zelf terug en weten uiteraard niet of de wezens die ze zagen een lot zonder uitzicht wacht.

Hoofdstuk 3 Analyse van de verslagen van mystici

3.1 *Inleiding*

In dit hoofdstuk onderzoek ik de specifieke vraagstellingen 2 en 4 aan de hand van de operationalisaties van de kenmerken van de verslagen, de mystici betreffende.

De specifieke vraagstelling 2 luidt: komen de elementen die door mij zijn samengesteld en gedefinieerd in 1.4.2 ook voor bij de door mij geselecteerde auteurs met betrekking tot de mystici of ten aanzien van wezens die de mystici zien in het hiernamaals.

De specifieke vraagstelling 4 is: komt in de verslagen van de mystici zowel positieve als negatieve geladenheid voor, als het gaat om de inhoud van de elementen als om de emotionele toon, zowel bij deze personen zelf als bij de wezens die worden gezien door deze personen.

Alvorens de elementen te bespreken geef ik weer hoe de te bespreken mystici contact maken met het 'hiernamaals'. Dit hiernamaals is bij hen beiden zeer gestructureerd. Daarom geef ik in de paragraaf daarna in het kort een overzicht van deze structuur opdat de elementen duidelijker zijn te plaatsen.

3.1.1 **Wijze van contact met het hiernamaals**

Mystici kunnen onder bepaalde omstandigheden contact maken met het hiernamaals. De manier waarop dit contact gaat kan heel verschillend zijn.

Swedenborg kon elk moment uit zijn lichaam treden 'in het hiernamaals'.

Het ontstaan van zijn waarnemingen is niet gemakkelijk te beschrijven. Naar eigen zeggen neemt hij die andere wereld niet waar met zijn gewone zintuigen, maar met zijn geestelijke ('innerlijke') zien, horen etc, dat wordt geopend door de Heer. Daarbij zijn z'n lichaam en normale zintuigen volledig wakker. In het begin verliep dat misschien het sterkst door zijn 'innerlijk' gehoor, weldra eveneens door zijn gezicht; daarnaast via geur, smaak en pijnvervingen (Heintschel 1996, 103; Swedenborg, z.j., 115).

Swedenborg ziet de andere wereld soms ook van uit een ander soort bewustzijn dat men een bijna dood toestand kan noemen. Hij beschrijft: "Ik was in een toestand waarbij mijn zintuigen niet werkten, dus bijna lichamelijke dood, terwijl toch mijn inwendige leven en mijn denken onaangetast bleven, zodat ik zou waarnemen en zou onthouden wat er gebeurde en wat er met gestorvenen gebeurt. Ik nam waar, dat de ademhaling van mijn lichaam bijna was opgehouden, terwijl het inwendige ademen dat van de geest is, net als het lichaam heel zwak ademhaalde" (Heintschel 1996, 121). Wat die geestelijke adem is maakt hij niet duidelijk.

Swedenborg geeft zijn beschrijvingen naar aanleiding van eigen waarnemingen maar ook van gesprekken met engelen en geesten in het hiernamaals.

Lorber hoorde op zijn 40^e de stem van de Heer op de plaats van zijn hart. Berichten van andere geesten hoorde hij ook, maar dan in zijn hoofd. Zo onderscheidde hij naar eigen zeggen de bron.

Zijn vriend de schrijver Leitner (Leitner 1988) heeft daarover geschreven. Lorber ging volgens hem niet in trance had geen automatisch schrift, maar schreef alles met een helder bewustzijn op (Heintschel 1996, 218-225). Vele vrienden waren dagelijks in zijn buurt en observeerden hem of schreven op wat hij dicteerde. Daarbij kreeg hij zeer veel beelden van het hiernamaals en over de geschiedenis van de mens en van de aarde. Ook had hij vaak contact met pas gestorvenen van vrienden die bij hem zaten. Hij moest hen dan de groeten doen en beschreef nauwkeurig hoe de gestorvene er uitzag, terwijl hij hen niet kende. Hij citeerde soms citaten uit boeken waarvan niemand het bestaan kende met opgaaf van de juiste bladzij. Dit werd onderzocht en bevestigd door zijn vrienden (Heintschel 1996, 218-225).

3.1.2 Structuur van het hiernamaals bij Lorber en Swedenborg

Kenmerkend voor beide mystici is dat zij diverse gebieden onderscheiden, zoals o.a. hemel, hel, tussengebied met hun subgebieden. Bij Swedenborg verandert deze differentiatie in gebieden in de loop van zijn leven. Eerst wil hij alle gebieden indelen in vagevuur, hemel en hel. Later ontdekt hij dat het veel gecompliceerder is. Tussen hemel, vagevuur en hel zijn vele tussengebieden. Deze verandering van zienswijze zien we ook bij een mystica als Emmerick. Bij hun ontwikkeling daarin lijken ze het hiernamaals eerst te structureren volgens de ideeën die men heeft opgedaan vanuit de kerk of de heersende cultuur. Door hun ervaring wordt dat gedifferentieerder (Heintschel 1996, 135). De gestorvenen kunnen zich behalve in verschillende gebieden ook in diverse toestanden van bewustzijn bevinden. Ze kunnen alles om zich heen vaag of juist helder zien, ze kunnen ook in zichzelf opgesloten worden alsof ze in een slaap of droom zitten. Dat is afhankelijk van de zuiverheid, c.q. geestelijke ontwikkeling, al of niet tijdelijk, van hun innerlijk. Ik ga daar nader op in onder 3.2.5.

3.1.3 Overzicht van de gebieden

Omdat de diverse elementen in bepaalde gebieden er anders uit kunnen zien geef ik een globaal overzicht van de diverse gebieden zoals Lorber en Swedenborg die (uiteindelijk) zagen, zodat men hun waarnemingen beter kan plaatsen. Bij de elementen geef ik nadere bijzonderheden.

De mogelijke gang van de zielen na de dood door de gebieden delen we in volgens Lorber en vergelijken dat met die van de ongeveer overeenkomstige gebieden die Swedenborg noemt. Niet iedere ziel gaat door alle gebieden. Dat hangt af van het leven dat men heeft geleid. De zuiverheid van de zielen en hun wijze van zuivering bepaalt de gebieden waarin ze terecht komen. Beide auteurs zeggen, dat de gebieden eigenlijk toestanden zijn van de ziel.

Zoals ik boven al zei, zijn er behalve deze ‘gebieds’-toestanden ook een soort bewustzijnstoestanden, zoals droomtoestand en projectie. Deze bewustzijnstoestanden komen in alle gebieden voor, afhankelijk van de geestelijke ontwikkeling en / of de zuiverheid.

- 1 **Aards gebied.** Als mensen nog sterk gehecht zijn aan het aardse leven komen hun geesten, zoals Lorber meedeelt binnen in de aarde of op het niveau daarvan. (Heintschel 1996, 239-240). Dit gebied is niet de aardse wereld die wij zien, maar bevindt zich in het hiernamaals.
 - 2 **Tussengebied of tussenwereld.** De meeste gestorvenen gaan bij Lorber en Swedenborg naar een soort tussengebied. Lorber noemt dat ‘middenrijk’, Hades of vagevuur. Swedenborg noemt het ‘de geestenwereld’. De gestorvenen kunnen dit gebied volgens Lorber zien als hun geestelijke ogen zijn ontwikkeld. Is dat niet zo dan blijven ze er volgens hem eerst een tijd in droomtoestand. In de droomtoestand zien de mensen slechts wat hun emoties en gedachten zelf aangeven, de omgeving heeft dan geen of weinig invloed. Met geestelijk zien, ziet men ook wat zich afspeelt in de omgeving van het hiernamaals. Lorber schrijft, dat “als men niet voor de helft is wedergeboren, dan kan men niets zien in de geestelijke wereld”. Of de term ‘wedergeboorte’ slaat op het bijbelse begrip maakt Lorber niet duidelijk. Het lijkt bij hem op een heel proces dat daar wel mee heeft te maken (zie ook 3.1.3, 3 en 4). In het tussengebied kan de droomtoestand ondanks dat de geestelijke ogen ontwikkeld zijn tijdelijk terugkomen, volgens beide mystici.
In hoeverre deze droomtoestand ook in het aardse gebied van het hiernamaals voorkomt wordt niet duidelijk. Beiden onderscheiden in het tussengebied drie opeenvolgende subgebieden of toestanden der ziel. Deze gebieden maakt men grotendeels bewust mee als de geestelijke ogen zijn ontwikkeld (Heintschel 1996, 123-137, 243-245).
- 2.1 Lorber beschrijft na de droomtoestand eerst een soort voorbereiding in of kennismaking met het tussengebied. Swedenborg beschrijft een eerste of ‘uiterlijke toestand’. Met uiter-

lijke toestand bedoelt Swedenborg dat men zich nog kan verhullen voor anderen zoals in ons aardse leven. Men laat slechts zijn uiterlijk zien. Men ziet ook zelf slechts het uiterlijk van anderen (Swedenborg z.j., 303, 369-371).

- 2.2 In dit subgebied is het eigenlijke stadium van zelfonthulling en zuivering, hoewel al eerder een soort zuivering plaatsvindt. Bij Lorber komt hier een verantwoording van het leven en wordt ieders innerlijk zichtbaar (Heintschel 1996, 243-245). Wat men denkt of voelt kan men niet meer verhullen voor anderen. Iets soortgelijks noemt Swedenborg 'in de innerlijke toestand komen'. Op deze wijze kan het innerlijk gereinigd worden als men daarvoor openstaat en de kracht vindt tot ommekeer. Zo kan men zich ook de Geest, een diepere innerlijke laag, bewust worden (Swedenborg z.j., 371). Ik ga daar later nader op in (3.2.5).
- 2.3 In de volgende toestand beschrijft Lorber het afsterven van de zwakheden en zonden van de ziel. Je zou kunnen zeggen, dat na de ommekeer nog veel valt te doen. Swedenborg zegt dat men in de derde toestand wordt onderricht voor de hemel.
- 3 **Voorhemel.** Is men volgens Lorber geschikt gemaakt voor de hemel dan komt men eerst in een voorbereiding daartoe. Hij noemt dat het paradijs of voorhemel en ziet als doel de voortschrijdende wedergeboorte.
- 4 **De hemel.** Swedenborg onderscheidt in de hemel zeer veel onderafdelingen. Elke gemeenschap van engelen of mensen heeft een eigen hemel met eigen karakter (Heintschel 1996, 139; Swedenborg z.j., 16-21). Hij verdeelt ze in drie hoofdafdelingen die hij vanuit de structuur en functie van de engelen beschrijft.
Sommige gestorvenen kunnen bij hem en Lorber direct in de hemel of voorhemel komen, als ze volgens Lorber zijn wedergeboren. Het tussengebied wordt dan overgeslagen. 'Voor hoeveel procent' men dan moet zijn wedergeboren vertelt hij niet.
Lorber beschrijft de drievoudige hemel vanuit de gestorvenen als volgt:
 - 4.1 De eerste hemel heeft uiterlijke pracht, is zuiver, soms met mogelijkheid tot zondigen. Besef (niet duidelijk wat hij hiermee bedoelt) is hier nog belangrijk. Dit gebied is ook tijdens ons leven direct te bereiken door geloof en gerechtigheid.
 - 4.2 In de volgende hemel ziet alles er eenvoudig en landelijk uit. Liefdevolle bezigheden zijn maatstaf voor de ontwikkeling van de gestorvenen.
 - 4.3 De derde hemel wordt ook de gouden stad van God genoemd. Men bezit daar met God de hoogste macht over alles op hemel en aarde. (Heintschel 1996, 251, 252).
- 5 **Voorhel.** Doorstaat men de zuiveringen in het tussengebied niet en sluit men zich af voor hogere invloeden, dan komt men in een voorhel. Bij Swedenborg en Lorber is er dan de mogelijkheid van een heen en weer gaan tussen hel en de tussenwereld.
- 6 **De hel.** De hel bevat drie toestanden bij beide auteurs. Lorber schrijft hierover:
 - 1 eerst leeft men zijn driften en zelfzucht uit.
 - 2 in het volgende gebied wordt de ziel kort gehouden en moet ze afsterven. Ze moet rigoureus vasten, waardoor de met haar verbonden Geest steeds grotere vrijheid krijgt.
 - 3 in het laagste gebied vinden er bij Lorber en Swedenborg langdurige kwellingen, intriges, oorlog en vijandigheden tussen de bewoners plaats (Heintschel 1996, 246). Bij Lorber is geen eeuwige hel, terugkeer tot God blijft mogelijk. Swedenborg schrijft dat er drie hellegebieden zijn, maar geeft geen verdere toelichting over de indeling. Wel beschrijft hij hoe men steeds dieper in de hel komt bij grotere zonden. Bij hem blijven velen in de hel en komen ze er nauwelijks meer uit (Heintschel 1996, 249).

3.2 *De elementen*

Per element geef ik aan welke verschijnselen zich voordoen en hoe ze verband houden met een van de bovenstaande gebieden.

3.2.1 Uit het lichaam gaan.

Zowel Swedenborg als Lorber beschrijven dat de ziel (het zelf, het ik) zich bij het sterven van het lichaam scheidt. Swedenborg beschrijft dat proces zowel bij zichzelf als bij gestorvenen. Lorber uitsluitend bij anderen, daar hij zelf niet uit zijn lichaam gaat.

Swedenborg zegt daarover dat de mens zelf niet sterft, maar dat hij alleen wordt gescheiden van zijn lichamelijk omkleedsel. Het zelf gaat uit het lichaam, zodra hart en adem stoppen. Het innerlijk leven en denken blijft doorgaan (Swedenborg z.j., 313, 4).

Bij beide mystici gaat de scheiding onder toezicht en met hulp van engelen.

Lorber schrijft in Bisschop Martinus, dat engelen helpen bij de scheiding van ziel en lichaam met de woorden: “‘ephata’ (dat betekent ziel open u), maar stof daal af in je vergankelijkheid om te worden ontbonden door het rijk van de wormen en verrotting. Amen” (Lorber 1992, 10).

Swedenborg beschrijft hoe hijzelf uit zijn lichaam kan gaan. Dat gebeurt op diverse manieren: in trance, soms met helder bewustzijn. Ook bij hem begeleiden engelen het proces.

“Bij trance trokken de engelen mijn geest uit mijn lichaam en leidden mij de andere wereld in... Er verschenen uit de hemel ook twee engelen, enige in de verte, en twee vlak bij mijn hoofd; tengevolge daarvan werden al mijn emoties weggenomen. Toch bleef ik denken en bij bewustzijn. In deze toestand bleef ik enkele uren lang.” (Heintschel 1996, 121, 2).

Niet duidelijk is wat Swedenborg bedoelt met ‘al mijn emoties werden weggenomen’. Volgens Lorber behoudt men zijn emoties. Ook Swedenborg zag wel degelijk de emoties van gestorvenen.

Swedenborg kan vanuit deze gescheidenheid van lichaam en zelf alle gebieden in het hiernamaals doortrekken en waarnemen.

3.2.2 Het besef dood te zijn

Voor Swedenborg, noch Lorber speelt het besef van de dood mee; ze zijn niet dood. Wel is het een opmerkelijke waarneming bij pas gestorvenen.

Velen die net gestorven zijn hebben volgens Lorber hun geestelijke zintuigen nog niet ontwikkeld. Bij Swedenborg hangt dit geestelijk zien tijdens ons leven en in het hiernamaals af van opening van de geestelijke zintuigen door de Heer. Hij zegt dat we al tijdens ons leven geestelijk kunnen gaan zien.

“Zo werden ook de engelen gezien door Abraham, Lot, Manoah en door de profeten. Zo zagen de leerlingen Jezus na de opstanding. Zo zag ik (Swedenborg) die engelen ook” (Heintschel 1996, 118).

Zijn de geestelijke zintuigen nog niet ontwikkeld, dan blijft men in een soort droomtoestand waarbij de omgeving volgens eigen behoeften en gedachten worden geprojecteerd. In 3.2.5 ga ik nader in op het verschijnsel ‘projectie’.

Of men dan besef heeft dood te zijn vermelden de beide mystici niet.

Voorzover de mensen na de dood niet in droomtoestand verkeren, beschrijven zowel Swedenborg als Lorber dat ze direct na hun sterven hoewel ze bewust de omgeving waarnemen, niet beseffen dat ze dood zijn. Dit dringt langzaam tot hen door.

Er zijn twee belangrijke factoren die maken dat ze het niet beseffen: 1 de omgeving lijkt in eerste instantie op hun eigen aardse omgeving, 2 velen denken dat het met de dood ophoudt, dus menen ze dat ze nog leven op aarde als ze van alles zien.

Ik citeer:

Swedenborg: “Doordat de mens in het begin in een wereld komt die lijkt op zijn aardse wereld, beseft hij niet dat hij dood is” (Swedenborg z.j., 326). Vaak kostte het wezens uit het hiernamaals veel moeite de gestorvene van dit feit te overtuigen (Heintschel 1996, 123).

Lorber: “Martinus kijkt verbaasd om zich heen en ziet behalve zichzelf niemand, ook de engel niet die hem gewekt heeft. ‘...wat zullen we nu hebben’, roept hij uit, ‘Waar ben ik? Leef ik nog of ben ik gestorven... het kan best mogelijk zijn, dat ik mij al onder de overledenen bevind – ja, ja om Godswil, zo zal het wel zijn!... God, kom en help mij naar het rijk der hemelen!” (Lorber 1992, 10).

3.2.3 Gevoelens bij het voor het eerst zijn in het hiernamaals

Van de eigen gevoelens bij het voor het eerst zijn in het hiernamaals met betrekking tot beide mystici is mij niets bekend. Wel nemen zij die waar bij net gestorvenen of horen ze daarover van de andere bewoners van het hiernamaals.

Bij vele pasgestorvenen die zich niet in de droomtoestand bevinden, zijn er gemengde positieve en negatieve gevoelens als ze eenmaal beseffen of half beseffen dat ze gestorven zijn. Ze zijn verbaasd dat hun leven nog doorgaat, maar ook teleurgesteld dat het hiernamaals er niet zo uit ziet als men had verwacht. De gevoelens van gestorvenen hangen erg af van wat men in het gebied ziet en meemaakt en van wat ze hadden verwacht. Zowel Swedenborg als Lorber maken er een punt van dat de kerk geen, onvolledige of bedreigende informatie geeft over het hiernamaals. Hierdoor kan men zich angstig voelen of verontwaardigd zijn, omdat ze geen engelen zien, terwijl ze toch goed hadden geleefd.

Swedenborg verhaalt dat sommigen “zich verwonderen of zich er over schamen, dat ze tijdens het leven niet in zulk een leven na de dood hebben geloofd. Ze verbazen zich dat ze er net zo uitzien als tijdens hun leven en net zo’n stem hebben als vroeger” (Swedenborg z.j., 17, 322, 369).

Lorber beschrijft Martinus’ gevoelens direct na zijn overlijden: “... Verbazing... Daarop wordt onze man heel angstig. Hij begint wanhopig te worden... ‘Heer, sta mij bij!... Ben ik dan veroordeeld? Nee dat kan niet, want ik zie geen vuur en ook geen duivel. O verschrikkelijk! Helemaal alleen. Wat kan ik doen.’” Bisschop Martinus heeft het idee dat hij levend is na zijn dood... Raakt in paniek en wacht wanhopig af wat er gaat gebeuren... hij heeft het idee dat hij jaren op een desolate plek staat. Dit blijkt later slechts een tiental minuten te zijn (Lorber 1992, 10, 11). Over andere figuren in zijn boek schrijft Lorber: Een aantal nonnen komen in het hiernamaals in armzalige toestand terecht in het huis van bisschop Martinus. Een non beklaagt zich: ze had in het klooster geleefd volgens de strenge regels... ‘Toen ik van de aarde hier aankwam, zag ik hoe een heel slecht mens, niet anders als een hoer, door stralende engelen werd afgehaald en naar de hemel werd geleid. Bij mij kwam er nog geen kat, laat staan een beter schepsel uit de hemel. Ik vraag je, is dat soms gerechtigheid?’ Later blijkt dat zij als priores vele nonnen met bedreigingen in het klooster heeft kunnen houden (Lorber 1992, 158).

3.2.4 Helder en gedetailleerd kunnen waarnemen van de aardse wereld en van gedachten en gevoelens van de mensen in de aardse wereld.

Dit gedetailleerd zien van deze wereld is vanuit het hiernamaals vanuit een niet-landschappelijke wereld. Bij Lorber zelf is dit element niet van toepassing. Swedenborg kan tegelijk in deze en de andere wereld zien, ook vanuit de andere wereld. Houden we ons strikt aan de formulering van dit element: gedetailleerd zien van de aardse wereld, vanuit een niet-landschappelijke wereld, dan is het niet zeker of dat voorkomt bij de gestorvenen van Swedenborg. Slechts bij Lorber komt één geval van gedetailleerd waarnemen van de aardse wereld vanuit de landschappenwereld voor.

Swedenborg beschrijft wel contactmogelijkheden met een zicht op bekenden op deze aardse wereld; hoe gedetailleerd daarbij de waarneming is van de aardse wereld en vanuit welk gebied, vermeldt hij niet.

Lorber beschrijft niet of men gedachten en gevoelens van mensen daar in die toestand ook kan waarnemen.

“De engel antwoordt hem: ‘kijk maar eens om, je zult je stoffelijk lichaam ontdekken, dat pas drie uur geleden is gestorven’. Bisschop Martinus kijkt om en ziet zijn lichaam nog in de domkerk op het opgestelde praalbed liggen, omringd door een ontelbaar aantal kaarsen en een grote menigte nieuwsgierige mensen daaromheen. Hij herkent zijn lichaam dat daar ligt” (Lorber 1992, 14).

3.2.5 Wijze van waarnemen en functioneren in het hiernamaals

Ik bespreek de wijze van waarnemen en functioneren in alle gebieden. Ik behandel daarbij de volgende onderwerpen: de waarneming (ontwikkeling, droomtoestand, projectie, zien, smaak, geur, aanraking, gevoel van warmte), persoonlijkheid, gehoor en communicatie, denken, tijdsbesef. Aangezien dit functioneren ook afhangt van het soort gebied van het hiernamaals, neem ik dat mee in de bespreking.

Lorber neemt wel waar in het hiernamaals en dat lijkt heel gedetailleerd, hij beweegt zich er verder niet zelf in. Bij hem gaat het uitsluitend over de gestorvenen die hij ziet of waarover hij mededelingen krijgt. Swedenborg kan geestelijk zien, horen, denken en communiceren met de engelen in het hiernamaals. Hij begeeft zich ook in het hiernamaals. Hij heeft een grote hoeveelheid informatie over het functioneren van gestorvenen, die men in dit element kan onderbrengen. Veel komt overeen met Lorber.

In het begin dacht Swedenborg dat alles wat hij waarnam in het hiernamaals slechts voorstellingen en irreële verschijnselen waren. Later ziet hij in, zoals hij zegt, dat zeer veel verschijnselen 'behalve irreëel ook reëel zijn' (Swedenborg z.j., 299-408). Hij bedoelt daarmee te zeggen, dat sommige dingen die hij ziet heel reëel zijn, andere zijn gedeeltelijk reëel, maar er zijn ook verschijnselen, die men uitsluitend kan toeschrijven aan de eigen fantasie. Soms zijn de waarnemingen vervormd, maar is er in die wereld wel een substantiële realiteit aanwezig, in een andere vorm of in de kern. Verschijnselen die totaal irreëel zijn, zijn o.a. luchtspiegelingen, fantasiebeelden, hallucinaties.

De mate van realiteit wordt volgens Lorber en Swedenborg bepaald door de zuiverheid van het eigen innerlijk en mede daardoor door de ontwikkeling van de geestelijke zintuigen.

Zijn de geestelijke zintuigen nog niet ontwikkeld dan zien de gestorvenen niets van wat zich afspeelt in het tussengebied waar hij meestal als eerste komt. Ze komen er in een soort droomtoestand. Ze hebben wel hun eigen emoties, geheugen en gedachten nog. Deze projecteren ze in een droom, te vergelijken met wat er in onze droom gebeurt. Deze projectie werkt anders dan de projectie in waaktoestand bij ons en bij het geestelijk zien van gestorvenen. Het is een projectie vanuit innerlijke emoties of gedachten zonder enige of zeer geringe invloed vanuit de omgeving in het hiernamaals. Door de droomtoestand in het hiernamaals zijn de gestorvenen hulpeloos en is er veel duisternis (Heintschel 1996, 239, 240). Het is een droomtoestand met verschillende diepten, afhankelijk van de geestelijke ontwikkeling. Het komt overeen met de oude populaire voorstelling van de doodsslaap (Heintschel 1996, 240). Ze zijn afgesloten van hun omgeving. Alleen engelen kunnen doordringen tot het innerlijk om op die wijze hen rijper te maken voor geestelijke waarneming en hun innerlijk zuiverder te maken.

Zowel Lorber als Swedenborg zeggen dat als men in het tussengebied uit de droomtoestand komt de geestelijke zintuigen steeds beter functioneren. Men kan zien, horen, proeven en ruiken wat er werkelijk aanwezig is in de omgeving van het hiernamaals en gaat meer de aanwezige wezens waarnemen zoals ze innerlijk zijn. Alles wordt helderder, lichter en levendiger (Swedenborg z.j., 369-371; Lorber 1992, 10, 30, 94). Men volgt steeds bewuster de drie fasen van het tussengebied. De droomtoestand kan wel terugkomen in het tussengebied in bepaalde zuiveringscrises of -toestanden (zie laatste voorbeeld 3.2.12.4.3).

Swedenborg beschrijft de ontwikkeling van de persoonlijkheid in het hiernamaals en hier op aarde min of meer expliciet; Lorber impliciet (Swedenborg z.j., Lorber2, 1990; Heintschel 1996, 242). De persoonlijkheid van de mens bestaat uit verschillende lagen. Ik zal ze beschrijven, omdat ze essentieel zijn voor het begrijpen van het reinigingsproces in het hiernamaals. De gelaagdheid bij beide mystici zal ik globaal beschrijven, voor zover dat mogelijk is met hun gegevens.

De mens bestaat uit drie lagen: een Geest, een innerlijke en een uiterlijke structuur en functioneren. De laatste twee lagen geef ik kortweg weer met het 'innerlijk' en 'uiterlijk'. De Geest is de meest diepe kern in ons. Deze bestaat vanaf onze geboorte en kan zowel in de loop van ons leven als in het hiernamaals bij gedeelten tot uiting komen. Ons innerlijk is niet zo diep als de Geest. Het is ons bewustzijn en een deel van het onbewuste, onze herinnering, ons niet geuite denken of voelen. In dit innerlijk slaan we onze verwerkte en onverwerkte ervaringen op, inclusief datgene wat we willen verhullen voor de buitenwereld. Ons uiterlijk, zegt Swedenborg is ons manifeste gedrag, datgene wat we de buitenwereld durven of kunnen tonen: uitspraken, motieven, gevoelens en gedachten en handelen. Veelal verhullen we onze innerlijke gevoelens, gedachten en motieven voor de buitenwereld. Wij verhullen onze innerlijke wraakzuchtige gevoelens, vooroordelen en onzuivere motieven zo zeer, dat ze ons zelf niet meer bewust zijn. Er is dan een groot verschil tussen ons innerlijk en uiterlijk. Goed, liefdevol en waar (ongeveinsd) gedrag bepaalt of ons innerlijk zuiver is. Naarmate we ons innerlijk zuiverder maken en uiten, worden we ons het onwaarsachtige daarvan meer bewust. Ook staan we door een zuiver innerlijk steeds meer open voor onze Geest en haar intuïties, maar ook voor onze medemensen. Dit proces is het wezen van onze zuivering op aarde en in het hiernamaals. Bij Swedenborg is er echter tijdens het sterven een kritisch punt. Als men dan bedolven is onder het kwaad wordt de zuivering daarna bijna tot helemaal onmogelijk (Swedenborg z.j., 371). Hoe onmogelijk dat is en wat 'bedolven zijn onder het kwaad' inhoudt geeft hij niet duidelijk aan. Waarschijnlijk is er een marge die voor ieder persoonlijk is. Volgens Lorber blijft zuivering altijd doorgaan op aarde maar ook in het hiernamaals.

N.b. Men kan zich afvragen waar nu de 'ziel' zoals in dit onderzoek genoemd (bijvoorbeeld in 3.1.3 en 3.2.1), 'zich bevindt'. Deze term wordt nergens goed besproken. Naar mijn mening is de ziel de samenvatting van de 'inwonende' Geest, de innerlijke en uiterlijke persoonlijkheid en omvat ze in het aardse leven ook het lichaam. Bij de dood laat de ziel als het ware het lichaam los (3.2.1).

Zoals gezegd wordt de geestelijke waarneming van de omgeving in het hiernamaals verbeterd door zuivering van het innerlijk. Deze reiniging wordt vooral sterk als men in de tweede fase van het tussengebied komt, bij de onthulling van het innerlijk. Men gaat steeds minder zijn eigen zwakheden op anderen projecteren, omdat men ook het innerlijk van de ander gaat zien. Tevens heeft men door de onthulling van de eigen zwakheden de gelegenheid deze te verbeteren (Swedenborg z.j., 299-408; Lorber 1992).

Als het innerlijk naar buiten komt, zuiver of niet, trekt men ook steeds sterker mensen aan van de eigen aard en komt men in landschappen en krijgt men woningen die steeds beter aansluiten bij dat eigen innerlijk. Gezuiverde mensen komen in mooiere landschappen en komen meer mensen tegen van hun eigen aard en interesse. Mensen die zich afsluiten voor deze zuivering komen mensen tegen van dezelfde aard en verzeilen in steeds slechtere situaties of blijven er als ze zich daar reeds bevonden (Swedenborg z.j., 324; Lorber 1992). Een voorbeeld van de zuivere richting is hoe bij Bisschop Martinus zijn huis in het tussengebied aansluit bij zijn geestelijke ontplooiing.

"Als hij daar binnenkomt, zijn de afmetingen veel groter dan je van buitenaf zou denken. Binnen bevindt zich een enorme zaal met vele kamers, die er op uit komen. De Heer legt hem uit: 'de buitenkant van dit huis is gelijk aan jouw nu volledig deemoedig uiterlijk wezen... Van binnen komt het overeen met jouw innerlijke wijsheid. Het huis wordt steeds groter naarmate jij meer in de ware wijsheid vanuit mijn liefde tot Mij zult groeien'" (Lorber 1992, 97).

Volgens beide mystici werkt in het hiernamaals het mechanisme van projectie sterker dan in het aardse leven. Men vervormt de omgeving naar zijn behoeften en vooroordelen. Die werking vermindert met de zuivering van de ziel. Men kan zich afvragen of het boven beschreven

huis van Martinus nu een projectie is of een echte verandering van de omgeving. De wisselende of zich ontwikkelende omgeving blijkt ook een probleem te zijn voor een van de figuren die Lorber beschrijft. “Klopt het wat ik zie”, vraagt een gestorvene zich af (Lorber 1992). Uit de voorbeelden van Lorber en Swedenborg lees ik af dat wat men waarneemt een interactie is tussen het mechanisme van aantrekking van een andere situatie, groei of stagnatie van het innerlijk, het beter of vervormd waarnemen van de omgeving plus de bemiddeling van onze Heer. Op deze interactie zal ik in het kader van dit onderzoek niet nader ingaan.

Andere wezens zullen zo’n huis anders zien afhankelijk van hun zuiverheid. Volgens Lorber kan een zuiverder persoon zo’n huis net zo zien als de ander, zodra deze zich kan verplaatsen in die ander (Heintschel 1996, 242; Lorber 1992).

Een andere vraag is of Swedenborg of Lorber zelf zuiver genoeg zijn om alles juist te kunnen zien in het hiernamaals. Swedenborg zegt niets over zijn zuiverheid, wel zegt hij dat hij steeds beter ziet en zijn scepticisme leerde afleggen ten aanzien van de echtheid van de verschijnselen. Gezien zijn zeer gedetailleerde beschrijvingen in het hiernamaals, die ook kloppen met die van Lorber en enige andere mystici, kan men een grote zuiverheid wel veronderstellen. Het lijkt er op of hij na geruime ervaring veel en goed kan waarnemen, meer dan de gestorvenen en waarschijnlijk evenveel als vele engelen, zoals hij zelf bevestigt. Lorber zegt niets over eigen zuiverheid. Hij lijkt dat aan te nemen, omdat ‘de Heer tot hem in zijn hart spreekt’. Hij maakt ‘zelfs’ onderscheid tussen de Heer en andere geesten, die bij hem in zijn hoofd spreken. Gaat men door steeds grotere onzuiverheid richting hel dan gaat men ook steeds onzuiverder zien, minder logisch denken en wordt men suffer. Men denkt daar echter dat men helder waarneemt en zelfs dat men machtiger is dan God, zo men deze nog erkent. Overgeleverd aan waanvoorstellingen begaan zulke mensen van alles: huichelarij, leugen, grove onzin, slechte daden. Men kan de bevinding van Swedenborg daar aan toe voegen: “Ik heb gehoord dat helse wezens veel zaken niet zien als gruwelijk, omdat ze bevangen zijn door hun eigen genoegens en aard, omdat het overeenstemt met hun wezen van haat en wraak” (Heintschel 1996, 145,146; Swedenborg z.j., 409-461).

Beide mystici zeggen dat mensen in de hel door engelen of zuivere mensen als monsters worden gezien, terwijl die elkaar als gewone mensen zien, tenzij de ware aard op zeker moment naar buiten komt (Swedenborg z.j., 108, 368-371). Die zuivere mensen of engelen kunnen in de hel zijn om anderen daar te helpen.

Behalve het zien zijn ook andere zintuigen in het tussengebied werkzaam. Hoe dichter men bij God komt door de reiniging, des te meer warmte men voelt (Swedenborg z.j., 80-90). Lorber schrijft hoe de gestorven Martinus na zijn bekering warmte gaat ervaren van de geestelijke zon (Lorber 1992, 57).

Lorber beschrijft hoe ook hongergevoelens en gewoon eten blijven bestaan in het hiernamaals, getuige de vele maaltijden. Zo zijn ook reuk en smaak aanwezig (Lorber 1992, 274).

De communicatie en het horen lijken anders te gaan dan op aarde. Elkaar horen spreken lijkt van binnen uit te komen (Lorber 1992; Swedenborg z.j.). “Door de mens wordt de engel van binnenuit gehoord. Eerst via het denken, via begrippen naar woorden en dan door de gehoororganen” (Swedenborg z.j., 142).

Ook de geordendheid en snelheid van het denken is afhankelijk van de zuiverheid van het eigen innerlijk.

Swedenborg geeft een voorbeeld van geleerden die hun hoofd hadden gevuld met vreemde talen, maar niets hadden geleerd uit de wijsheid van die teksten. Ze waren in de tussenwereld afgestompt en konden niet zinnig of logisch denken. Ze konden ook geen waarheid beoordelen of zinnig met mensen discussiëren (Swedenborg z.j., 336).

Over de toestand van alwetendheid wordt weinig gezegd, behalve dat men wijzer wordt als men richting hemel gaat.

Wie in waarheid en liefde heeft geleefd wordt met nieuwe kundigheden verrijkt, waardoor de geestelijk – redelijke aanleg volkomen wordt (Swedenborg z.j., 364).

Lorber beschrijft dat ook de tijdsbeleving verschilt. Is men in een slechtere of onzuivere toestand dan gaat de tijd veel langzamer, in betere toestand gaat deze sneller.

Bisschop Martinus komt in een van God verlaten en depressieve toestand. Hem lijkt het vele jaren te duren. Ten slotte wijst een engel hem er op, dat hij net drie uur geleden is gestorven. Martinus kan zijn opgebaarde lichaam nog in de kerk zien liggen (Lorber 1992, 14).

Verplaatsing in het hiernamaals gaat vaak anders dan op aarde.

Bij Lorber zijn er drie wijzen van verplaatsing in het hiernamaals. Men kan zich op normale snelheid verplaatsen, als op aarde. Lorber heeft het behalve over lopen ook over zweven. In de innerlijke toestand verplaatst men zich sneller, via de geest gaat men zo snel als een gedachte. De mogelijke snelheid is afhankelijk van de ontwikkeling van het innerlijk. Een uitspraak bijvoorbeeld is: “Waarheen bisschop Martinus wil, daar zweeft hij naar toe” (Lorber 1992, 276).

Swedenborg beschrijft dat als men aan anderen, verwanten, vrienden en bekenden denkt, men in een oogwenk bij de persoon zelf verschijnt in de situatie waarin deze zich bevindt, op aarde of in het hiernamaals. Men raakt met elkaar in gesprek en blijft een tijd bij elkaar (Swedenborg z.j., 368-371). Hoe gedetailleerd men de omgeving ziet van de persoon die men ontmoet op aarde wordt niet besproken.

3.2.6 Zien van soort lichaam van zichzelf of anderen, ofwel waarnemen van een soort ik in de andere wereld

Volgens Lorber gaat de ziel in de vorm van een soort damp en later als een dampkolom uit het lichaam, daarna neemt het de vorm aan van het oude lichaam. De ziel vormt zich dan een permanent geestelijk lichaam dat zich langzamerhand vervolmaakt, maar het lichaam kan ook verloederen (Heintschel 1996, 236). Hij beschrijft:

Zodra bisschop Martinus gestorven is...”En zie, nu staat onze bisschop al op, precies zoals hij geleefd heeft in vol bisschopsornaat en opent zijn ogen”. De bisschop is verbaasd dat hij handen bezit, en voeten, een hoofd, ogen, kortom alles wat hij op aarde had. “Een maag ook...Hij voelt zich hongerig” (Lorber 1992, 10, 13).

Swedenborg schrijft, dat vele intellectuelen in tegenstelling tot de gewone mens denken vanuit de kerk en wetenschap, dat de geest een soort ademtocht is zonder lichamelijke vorm, een soort gedachte. “Maar de geesten zijn niet zonder gestalte, ze lijken op mensen”. Dat bevestigt hij uit zijn ervaring van tientallen jaren. “Want ik heb ze duizendmaal gezien. Allen die uit de wereld hier aan komen verbazen zich erover, dat ze er als mensen uitzien als voorheen, en dat hun lichaam gevoel heeft als tevoren” (Heintschel 1996, 121, 122; Swedenborg z.j., 322).

Aanvankelijk, direct na het sterven, ziet men volgens beide mystici er uit zoals men er in dit leven uitzag. Later ziet men er uit zoals men grotendeels in wezen is of wordt. Het gezicht en uiterlijk komen dan overeen met het innerlijke wezen, de heersende neigingen. Oude mensen kunnen langzamerhand weer jong worden. Mensen met een goed innerlijk worden mooier. Dit is in de reinigingsfase na de dood, maar ook al eerder. Men kan zo veranderen, dat mensen elkaar niet meer herkennen als ze elkaar tegenkomen in hel of hemel (Heintschel 1996, 145; Swedenborg z.j., 323-325; Lorber 1992).

Zoals ik al vermeldde worden hellewezens anders waargenomen door hemelse wezens dan door mensen van de eigen soort.

Swedenborg geeft hier een voorbeeld van:

“In de hel heeft ieder het uiterlijk van zijn innerlijke toestand: misvormd, soms als diergestalten of monsters...In het algemeen zijn hun gezichten akelig en zonder leven, als van een lijk. Sommige zijn zwart, sommige als gloeiende toortsjes, andere misvormd door puisten, wratten en zweren; bij velen is geen gezicht kenbaar, maar in plaats daarvan iets harigs of benigs en soms niets dan tanden. Hun lichamen zijn ook monsterachtig en hun spraak is de spraak van toorn, haat of wraak, want ieder spreekt uit zijn eigen valsheid. Zo worden ze door hogere wezens of in het hemelse licht gezien. Elkaar zien ze echter als mensen” (Swedenborg z.j., 421).

Ook kleren passen zich aan het innerlijk van het wezen aan dat ze draagt. De hoogste engelen zijn naakt. Dan volgen degenen met kleren als vlammen. Zo dragen wezens afnemend in zuiverheid: kleren die er uitzien als licht, als glinsterende en witte kleren, als witte zonder glans tot kleren met diverse kleuren. In het tussengebied zien kleren er meestal normaal uit. Kleren in de hel zijn als lompen, gescheurd, vuil al naar gelang de aard van de drager (Swedenborg z.j., 108-113).

3.2.7 Gaan door een tunnel of door een doorgangsgebied

Bij beide mystici ben ik geen donkere tunnel tegengekomen met licht aan het eind. Wel is er bij Swedenborg een soort overgang naar hemel of hel door respectievelijk poorten of grotten, met daarachter wegen die zich kunnen splitsen. Deze ziet men vanuit het tussengebied en zijn afhankelijk van de zuiverheid van het eigen innerlijk. Goedgezinde mensen zien vooral de hemelpoorten open staan (Heintschel 1996, 124-128; Swedenborg z.j., 299-408).

“Voor wie in het kwade is, is de poort der hel geopend en er komt weinig licht vanuit de hemel tot hem” (Swedenborg z.j., 304).

3.2.8 Wezen van licht of duisternis

Swedenborg krijgt een aantal keren een visioen van Jezus. Een keer zag hij een overweldigende lichtverschijning van Hem en krijgt hij de opdracht te schrijven over de innerlijke betekenis van de Heilige Schrift. Tegelijk krijgt hij het innerlijk gezicht van de andere wereld, dat hij sindsdien behoudt.

Lorber krijgt op zijn veertigste een stem van de Heer in zijn hart. Ook hij krijgt de opdracht alles op te schrijven wat deze hem dicteert. Zodra hij de stem hoort, ziet hij ook de dingen levensecht voor zich alsof hij zich in het hiernamaals bevindt. Jezus als lichtwezen komt bij hem niet voor.

Jezus Christus is bij Lorber en Swedenborg in alle mogelijke sferen aanwezig, op verschillende manieren en in diverse gedaanten. Jezus verschijnt bij Lorber voor de gestorvenen vaak incognito in het tussenrijk om te helpen of te steunen (Lorber 1992, 34).

Zij zeggen dat “hoe dichterbij hij bij ons komt hoe helderder het wordt in ons hart” (Lorber 1992; 342).

Na veel omzwervingen in het hiernamaals komt Jezus de gestorven bisschop Martinus te hulp, als schipper op een boot. De bisschop herkent hem niet (Lorber 1992, 34).

Bij Swedenborg is er geen hoofdduivel. De hel wordt door God beheerd, niet door de duivel bestuurd. Lorber beschrijft wel een soort hoofdduivel, maar deze is wel onderworpen aan Christus.

Hij schrijft hoe bisschop Martinus en een verheven wezen samen een monster en zijn gevolg aan een ketting een zaal binnentrekken. Dit blijkt Ahriman (een soort hoofdduivel) te zijn. Enkel van de gestorvenen roepen uit: “o verschrikkelijk, wat zijn dat toch voor lelijke, van toorn gloeiende gestalten...Zie hoe het zich al verschrikkelijk begint te draaien en te kronkelen. Wat een gruwelijk gezicht. Wat een woede en wat een angstaanjagende kwaadheid sproeit er uit zijn vreselijke vuurogen...De Heer zegt: ‘wees maar gerust deze gast kan alle gedaanten

aannemen al naar gelang het tot zijn voordeel strekt'... De lucht van deze wezens ruikt naar zwavel, pek en drek door elkaar" (Lorber 1992, 278, 282).

3.2.9 Zien of ontmoeten van andere wezens

Swedenborg ontmoet zelf zeer veel soorten wezens in het hiernamaals en praat met hen. Lorber vertelt meer wat hij hoort van de Heer welke wezens er zijn en wat hun functie en wezen is. Hij ziet die wezens ook reëel voor zich.

Volgens Swedenborg zijn mensen geesten in de tussenwereld en engelen in de hemel (Swedenborg z.j., 304). Alle engelen ziet hij als overleden mensen in een nieuwe fase van ontwikkeling, niet als door God geschapen nieuwe wezens. Ook de duivel is een voormalig mens, geen gevallen engel (Heintschel 1996, 119, 120). Engelen en geesten lijken qua gestalte op mensen als ze goed zijn. Swedenborg zegt dat bij engelen licht in en buiten hen schijnt, zowel in als buiten de hemel (Swedenborg z.j., 80-84).

Een wedergeboren mens is bij Lorber een geworden engel, maar er zijn ook direct door God geschapen engelen. Zo onderscheidt Lorber geworden engelen en geschapen engelen (Heintschel 1996, 250).

De engelen hebben diverse functies. Een belangrijke functie is begeleiding van gestorvenen. Deze begeleiding houden ze volgens Lorber heel lang vol ook als de mens afdwaalt van God. Meestal zijn de engelen dan tijdelijk niet zichtbaar voor hem.

Ieder mens heeft een aantal beschermengelen tijdens zijn leven zegt Lorber. Zij, maar ook andere engelen en bekenden begeleiden de gestorvene naar de andere wereld, ze beschermen en onderrichten hem daar en proberen hem tot geestelijke wedergeboorte te brengen. Ook beschrijft hij hoe men soms door engelen direct de hemel in wordt geleid (Lorber 1992; Heintschel 1996, 238ev).

Volgens Lorber herkent men engelen in de tussenwereld niet als zodanig, omdat ze zich voordoen als gewone mensen. Als men zuiverder is herkent men ze eerst als verheven mens, ten slotte als engel.

Lorber beschrijft bijvoorbeeld hoe bisschop Martinus net is gestorven: "Als hij na lange tijd gaat in de richting van iets dat beweegt... is hij niet weinig verbaasd om onder een boom een man te zien die op hem lijkt, ook een bisschop in vol ornaat". Dat lijkt zo want in werkelijkheid is het een engel, die steeds onzichtbaar aan de zijde van hem was, de zalige geest van Petrus (Lorber 1992, 14).

Swedenborg vertelt dat als de mens sterft en de engelen hem tegemoet komen, zij hem in eerste instantie niet meer verlaten. De engelen begeleiden hem, leggen hem uit hoe het andere leven zal zijn en dat hij een geest is. Maar als de gestorvene een slecht of weinig spiritueel leven heeft geleid staat hij daarvoor niet open, hij begrijpt ze niet of verliest zijn interesse in hen en verlangt er naar bij hen weg te gaan. Meestal gebeurt dat dan (Heintschel 1996, 123; Swedenborg z.j.; 350).

De vraag is of men familie of bekenden tegenkomt. Dat hangt af van het gebied of de toestand waarin men verkeert.

Als men zich volgens Lorber nog in de droomtoestand bevindt ziet men aangekomen verwanten niet. In deze toestand is men alleen voor engelen toegankelijk. Als de gestorvenen via hen leren de geestelijke wereld te zien komen ze echt in contact met hun verwanten en vrienden. Dat schenkt hun veel vreugde (Heintschel 1996, 240).

Eenmaal uit de droomtoestand kan men veel mensen tegenkomen, maar men kan ook eenzaam rondzwerven afhankelijk van het zuiveringsproces. Lorber beschrijft vaak, dat men gezuiverd wordt doordat men in het hiernamaals mensen helpt die in psychische of fysieke nood of in moeilijke omstandigheden verkeren. Er is veel interactie tussen mensen in het tussenge-

bied. Beschouwende gesprekken, uitwisseling van ethische of politieke meningen, maar ook maaltijden om iets te vieren (Lorber 1992).

Swedenborg beschrijft, dat we slechts in de tussenwereld direct na de dood ‘in de uiterlijke toestand’ vrienden en verwanten tegenkomen. Men ziet er nog uit als in het aardse leven (Swedenborg z.j., 303, 368). Men verkeert dan nog met goede en slechte mensen (Swedenborg z.j., 371-381). In de innerlijke toestand kan er een soort vervreemdingsproces tussen vrienden en verwanten ontstaan, omdat dan de ware aard naar voren komt en men elkaar niet meer herkent. Ook Lorber vertelt hoe een wezen steeds weer van zijn engel vervreemdt, als hij weer iets verkeerd of zondigs heeft gedaan (Lorber 1992). Hij ziet hem zelfs niet meer terwijl de engel toch aanwezig is

Tijdens de innerlijke zuivering komt men bij Swedenborg na veel omwegen bij gelijken van geest en vormt men groepen. Onechte banden gaan verloren, ook bij echtgenoten. De goede mensen scheiden zich langzamerhand van de slechte (Swedenborg z.j., 382; Heintschel 1996, 121,122). Vrienden of echtgenoten verliezen elkaar uit het oog, als de band niet goed bleek, maar ook als het innerlijk zich onthult. Men herkent elkaar dan niet meer. Ten slotte kan men ook uit elkaar gaan doordat men in verschillende gebieden komt. Zo wordt men van bekenden gescheiden, als men eenmaal naar de hel of hemel gaat. In de hel herkent men elkaar niet meer.

Swedenborg vermeldt dat alleen verwanten of vrienden nog af en toe en kort met elkaar kunnen communiceren als ze definitief zijn gescheiden. Zo schrijft Swedenborg: “Ik heb een vader zien spreken met zijn zes zonen in de hel, die hij allen herkende en ook vele anderen met hun vrienden en relaties, maar daar zij in een verschillende toestand waren, als gevolg van hun leven op aarde, waren zij spoedig weer gescheiden” (Swedenborg z.j., 303, 368, 369).

Over echtgenoten zegt Swedenborg dat ze bij elkaar blijven voor korte of langere tijd. Hadden zij geen echte huwelijksband of hoorden ze wezenlijk niet bij elkaar, dan worden ze na enige tijd gescheiden. Als er tussen beiden een afkeer was of vijandschap dan breekt er openlijke vijandschap of ruzie uit. Ze blijven dan wel een tijd bij elkaar. Pas in de tweede toestand van innerlijke onthulling, de zogenaamde zuivering, scheiden ze van elkaar.

Is men gescheiden van zijn partner en ontwikkelt men zich goed dan krijgt men volgens Swedenborg zijn door God bestemde partner. Als ze één worden vormen ze een compleet mens. Zonder de ander zijn ze incompleet (Heintschel 1996, 143-145; Swedenborg z.j., 368, 369).

Wie een slecht leven heeft geleid wordt naar de hel getrokken en wordt daar eerst begroet door zijns gelijken, die hem vriendelijk behandelen. Dan echter vallen ze hem aan met haat en destructie (Swedenborg z.j., 409ev).

Lorber legt er de nadruk op dat zowel in het tussenrijk als in helse toestanden verzoening mogelijk is tussen verwanten en bekenden, al beschrijft hij ook verwijdering.

3.2.10 Landschap en gebouwen in de andere wereld

Swedenborg komt in het hiernamaals alle soorten landschappen en gebouwen tegen in diverse gebieden. Lorber hoort er over van de Heer, maar ziet ze ook (Heintschel 1996, 244).

In het hiernamaals wonen volgens Swedenborg geesten in een onstoffelijke wereld, maar op te lokaliseren plaatsen (Heintschel 1996, 240). De plaatsen zijn afgescheiden van elkaar. De wezens kunnen elkaar meestal niet zien (Swedenborg z.j., 303, 447).

Het tussengebied ligt tussen hemel en hel. Beneden zijn hellen, boven zijn hemelen (Swedenborg z.j., 303). Swedenborg beschrijft dat de lokalisatie zeer complex is en eerder een soort toestand is van de ziel die vorm wordt gegeven als een plaats.

Lorber verbijzondert deze lokalisatie vrij concreet. Zeer onzuivere geesten wonen in het binnenste van de aarde. Rijpere geesten stijgen door de lagere naar de middelste en bovenste luchtsfeer. De zuivere geesten en de engelen leven in de vrije etherruimte. Hoe deze aardse

plaatsen aanknopen bij de diverse gebieden wordt mij niet duidelijk. Het doet erg denken aan het oudste christelijke gedachtegoed, zoals dat van Origines (Heintschel 1996, 239).

Zodra men gestorven is ziet men vaak met het geestelijke oog eerst een wereld die lijkt op de eigen oude wereld: dezelfde soort landschappen, huizen, dieren en planten, maar ze zijn ook aangepast aan de eigen wensen en meningen (Swedenborg z.j., 113, 116, 326, 369-371; Lorber 1992). De gelijkenis verschilt echter in wezen van die tijdens ons leven, de wereld is helderder of doffer al naargelang de zuiverheid. Later verandert het gebied, afhankelijk van de geestelijke ontwikkeling.

Swedenborg zegt over de gebouwen in alle gebieden: “De mensen geloven niet dat engelen of mensen woningen en verblijven hebben. Ze denken dat engelen etherische vormen hebben en in de ether leven, dus geen woningen nodig hebben en in de lucht rondfladderen...maar er zijn echt gebouwen. Zij zijn niet gebouwd maar door de Heer gegeven (Swedenborg z.j., 113, 117).

Zoals we boven zagen vormt de omgeving zich naar het innerlijk van de mens, maar is er tegelijk van een deels vervormde waarneming sprake. Zo zien goede mensen meestal mooie dingen, slechte komen in een desolate omgeving (Lorber 1992, 113; Swedenborg z.j., 304, 369-71). De wereld wordt werkelijk mooier als men zelf beter wordt (Swedenborg z.j., 368-371; Lorber 1992).

Zolang men in het tussengebied is wordt men door zijn vrienden onderwezen hoe het hierna maals er uitziet als tussenwereld, hemel en hel. Zij worden naar allerlei plaatsen geleid en zien vele steden, tuinen, paradijzen; vaak zeer mooi. Vaak worden ze kwaad, omdat de kerk hen hierin niet heeft onderwezen (Swedenborg z.j., 369-371).

Lorber beschrijft veel gewone landschappen (Lorber 1992). Er zijn ook zeer schitterende gebouwen en landschappen, die hij in tussengebied en hemel plaatst. Vooral gouden torens en paleizen komen bij hem in de hoogste hemel voor.

Ik geef enige positieve voorbeelden:

“Zo dikwijls als ik...met de engelen sprak, was ik bij hen in hunne woningen. Ze zijn fraaier dan op de aarde... Daarin bevinden zich zalen, vele kamers en slaapkamers. Ze hebben hoven en tuinen, bossages en velden... Waar ze samen wonen zijn er steden met stegen, straten en pleinen” (Swedenborg z.j., 14,15).

Bisschop Martinus komt na een positieve ontwikkeling in het tussengebied zijn huis binnen. Hij is verbaasd over de afmetingen. In het midden van een grote hal staat op een gouden voet een grote wit glanzende, ronde schijf. Daarachter bevindt zich op een metalen houder een volmaakte aardbol. Deze geeft aan wat er op aarde gebeurt. De vloer van de hal is van zuiver saffier, de hoge wanden als van smaragd, het plafond van azuur met vele sterren. Door de ramen valt een heerlijk violet roze licht binnen. Vanuit de hal leiden 12 deuren naar vertrekken...Vele verdoolde gestorvene kunnen bij Martinus komen wonen als deze bereid is hen te helpen (Lorber 1992, 96).

Swedenborg schrijft dat wie in liefde en waarheid hebben geleefd in het hiernamaals in het licht en op verheven plaatsen wonen en leven als in de lente. Rondom zich zien ze korenvelden en wijngaarden. In hun huizen schijnen alle voorwerpen verlicht. Zien zij door hun vensters dan is het alsof ze door zuiver kristal kijken. De voorwerpen in hun huizen zijn als van diamant. De muren van de huizen zijn als kristal. Wie wetenschap hebben bedreven en tegelijk het goddelijke hebben erkend wonen in tuinen met bloembedden en perken in schone afdelingen verdeeld en door rijen bomen omgeven. Bomen en bloemen wisselen iedere dag af. Het gemoed vervult hen met blijdschap (Swedenborg z.j., 363, 364).

Negatieve beelden:

De hellen zijn gesloten naar de geestenwereld, ze strekken zich uit onder heel de aarde. Er zijn slechts openingen naar diepten onder de aarde: via grotten, afgronden, moerassen of stilstaand water. Deze openingen worden slechts gezien door slechte mensen. “Als ze open staan is er een uitademing als van vuur met rook of als roet uit een brandende schoorsteen” (Swedenborg z.j., 447). Er komen weerzinwekkende geuren uit, waarvoor goede geesten vluchten en die slechte opzoeken (Heintschel 1996, 124-128; Swedenborg z.j., 299-408).

Swedenborg kwam in de hel, omdat de Heer het hem toestond. Huizen zagen er uit als bouwvallen en verbrande steden (Swedenborg z.j., 447).

Bisschop Martinus bevindt zich in de tussenwereld in een onzuivere toestand: “De omgeving is slechts zwak verlicht, te vergelijken met een vrij late avondschemering en de grond lijkt op alpenmos” (Lorber 1992, 10). Bisschop Martinus ziet een kleine Lutherse tempel staan en is bang, dat deze duivels is en hij begeleid wordt door de duivel. Dat blijkt niet zo. Bisschop Martinus wordt geleid door vooroordelen. Dat maakt de engel hem duidelijk (Lorber 1992, 15, 16).

Na een mislukte beproeving heeft de engel bisschop Martinus verlaten. Hij gaat dan naar het westen, het wordt steeds donkerder en kaler. Heel lang zwerft bisschop Martinus in de tussenwereld door een moerassig landschap. “Ik kan toch niet alleen zijn!” roept hij uit.” Hij wil terug, maar het vele water belet dat...” Hier onder mijn voeten is het nog wel droog, en ik sta nog op vaste grond, hoewel die mij maar net kan dragen” (Lorber 1992, 22ev). Martinus komt daarna door berouw van zijn zonden in een betere omgeving.

3.2.11 Terugblik op eigen leven

Swedenborg noch Lorber spreken er over zelf een terugblik te hebben gehad. Dat was bij hen ook niet functioneel, omdat er bij hen geen voorbereiding was op de dood.

Bij de komst in het tussengebied is er volgens beiden bij de gestorvenen een terugblik op het eigen leven. Daarbij kan helder worden of men een goed leven heeft gehad. Dit gaat bij Swedenborg op verschillende manieren: via beelden, de eigen herinnering of in gesprekken met andere wezens. Men wordt niet gestraft, maar er vindt een soort confronterende onthulling plaats (Heintschel 1996, 132). Bijna altijd zijn er hogere wezens in de buurt die het proces begeleiden of het geheugen en gedrag van de overledene aftasten of doorlichten (Swedenborg z.j.). Ook wordt men doorgelicht via gespreksthema's of wordt men beoordeeld op de plekken die men bezoekt in het gebied van aankomst. Worden mensen aangetrokken door hellepoorten of hemelse gezichten dan kunnen de engelen hun aard zien (Heintschel 1996, 128, 132, 332, 336).

Als in de tussenwereld de geheugens worden onthuld loopt het onderzoek over het gehele lichaam, omdat de geheugenindrukken eerst in de hersenen worden opgeslagen en daarna in diverse delen van het lichaam (Swedenborg z.j., 330). Alle gedachten en daden uit het vroegere leven worden tot in details opgelegd. Ook die zaken die men zelf is vergeten. Daarbij krijgt men de mensen te zien die men slecht heeft behandeld, bedrogen of juist goed heeft gedaan (Swedenborg z.j., 329, 330).

Bij Lorber kan men na een terugblik door eigen inzicht en in aanwezigheid van hogere wezens geoordeeld worden naar wat in het geheugen zit aan goede werken (Lorber 1992). In deze tussenwereld kan men nog herhaalde malen zondigen of zich niet bekeren. Ook bij hem worden oude wonden tussen mensen weer zichtbaar maar leiden ten slotte vaak tot verzoening.

Bisschop Martinus herinnert zich, dat hij zich naar vrouwen en nonnen als een beest heeft gedragen, hij heeft er op dat moment geen berouw over, hij geniet er nog van... “dat waren fantastische tijden”. Pas later realiseert hij zich door bittere ervaringen in de tussenwereld, hoe fout hij was (Lorber 1992, 23, 24).

Martinus maakt de balans op met betrekking tot zijn bisschopsambt. Zegt tegen de Heer dat de regeringen doen wat ze willen en religie misbruiken om macht uit te oefenen. Zelf voelde hij zich een pion. Hij kon geen verandering in de wereld teweegbrengen, omdat hij door een miljoen geheime bespieders in de gaten werd gehouden. Hij wil zich hiermee niet mee schoon praten, maar vraagt de schipper (Jezus) om vergiffenis (Lorber 1992, 36).

3.2.12 Sancties ten aanzien van de wijze van leven hier op aarde en in het hiernamaals

Ook hier geldt dat beide mystici niet werden voorbereid op hun dood. Ze hebben geen sancties ondervonden ten aanzien van zichzelf, maar er is bij beiden een groeiend inzicht. Ze hebben van vele gestorvenen gezien en/of gehoord, hoe ze werden gesanctioneerd voor hun gedrag of innerlijk leven tijdens hun leven of tijdens het hiernamaals.

Voor ik inga op de strengheid van de sancties bespreek ik eerst de opvattingen over ethiek, het proces van zuivering of reiniging en de duur en plaats van de reiniging, zodat de strengheid van de sancties een kader hebben.

3.2.12.1 Ethiek tijdens het aardse leven van belang voor het hiernamaals

De verslagen van beide mystici geven duidelijke verbanden aan tussen het gedrag van de mensen op aarde en in het hiernamaals, met de wijze van zuivering. Die verbanden lopen niet geheel volgens de richtlijnen van de toenmalige kerk. Swedenborg begreep echter niet altijd precies hoe het oordeelsproces verliep.

Ik geef kort weer wat de ethiek is van beide mystici.

Volgens hen beiden wordt niemand in de hemel direct opgenomen door geloof alleen. Goddelijke genade betekent, dat God ons de middelen geeft om tot de hemel te komen, maar men moet wel zijn leven zelf in liefde en geloof leiden. Wij moeten beslissen wat we met de genade doen. Het kan ons krachtiger of wijzer maken. Als we het negeren vallen we op onze eigen zwakheden terug (Lorber 1992; 344; Swedenborg z.j., 391-397).

Men moet geestelijk en ethisch een goed leven lijden. Uitsluitend geestelijk leven in afzondering, zonder dit te uiten in gedrag naar anderen is loos. Zo is ook zedelijk leven een leugen als men dit alleen doet om achting te krijgen van de mensen of uit vrees voor wereldse straf, terwijl men innerlijk zijn slechte motieven behoudt (Swedenborg z.j., 397-408).

‘Goede werken’ uit egoïstische motieven of zonder liefde tellen niet (Lorber 1992).

Zowel Lorber als Swedenborg zeggen een aantal keer dat de heidenen en anders gelovigen als ze goed hebben geleefd, evenzeer zalig worden als de christenen (Lorber 1992, 15-17, 240 ev; Swedenborg z.j., 211). Lorber spreekt ervan dat lutheranen zalig kunnen worden, maar ook Chinezen die in Brahma geloven.

Zo is te begrijpen dat gestorvenen zeer verbaasd zijn dat ze in een wereld terecht komen die ze niet kunnen rijmen met het leven dat ze hebben geleefd. Een christelijke kluizenaar kan terechtkomen in een mistroostige wereld omdat hij toch te weinig de liefde heeft gepraktiseerd. Een onkerkelijk maar goed mens blijkt omringd door goede mensen en engelen.

3.2.12.2 De zuivering in het hiernamaals

In eerste instantie zeggen beide mystici, dat men niet door God gestraft wordt. Er is geen oordeel, straf of beloning op aardse manier. Men wordt onthuld. D.w.z. het innerlijk wordt zichtbaar voor iedereen, inclusief voor jezelf. Daardoor heeft men de gelegenheid zijn eigen leven te beoordelen voordat er een oordeel van een verheven wezen aan te pas komt.

In alle gebieden telt het eigen inzicht en ommekeer. Daarbij kan men door engelen of door God worden geholpen. Deze zorgen er voor, dat ze niet de vrijheid van de mens beïnvloeden. (Heintschel 1996, 132-135, 243-245). Mijns inziens oordeelt en straft God wel als de grenzen van het betamelijke zijn bereikt, of als de gestorvenen te hard zijn voor een eigen inzicht of ommekeer. Dit blijkt ook uit de voorbeelden die beiden aandragen.

In het begin direct na de dood is er vaak nog geen besef, dat de omgeving direct verband heeft met de eigen innerlijke staat. Velen denken daarom dat ze naar de hemel gaan als ze hebben gebeden en de kerk hebben bezocht (Swedenborg z.j., 369-371; Lorber 1992). Swedenborg heeft vele ‘heiligen’ gesproken in het hiernamaals die zich op aarde kwelden en een afgezonderd leven hebben geleid, maar na hun sterven op de verkeerde weg bleken te zijn. (Swedenborg z.j., 397-408).

Er is echter een groot verschil tussen Lorber en Swedenborg. Bij de eerste kan men zelfs nog in de hel veranderen en tot God komen. Na vele bittere ervaringen kan men weer worden die men eigenlijk was (Heintschel 1996, 246, 247).

Bij Swedenborg is er geen wezenlijke verandering meer mogelijk als men eenmaal dood is, ook niet door onderricht. Reiniging van kwade elementen vindt alleen plaats bij mensen die goed hebben geleefd. Was men voornamelijk slecht in daden, wensen en gedachten, ‘was men er door bedolven’, dan verandert men na de dood niet meer en wordt men rijp gemaakt voor

de hel. Dan worden ook de goede dingen weggenomen (Heintschel 1996, 133-135). Niet duidelijk wordt bij Swedenborg wat de mate van slechtheid dan wel moet zijn. Wel kan men naar de hel gaan volgens hem voor diverse beproevingen en er weer uitkomen als men niet is bedolven onder het kwaad.

3.2.12.3 Plaats en duur van de reiniging

Het verblijf in de uiterlijke toestand van Swedenborg, als men in het tussengebied zich nog kan verhullen voor anderen, duurt van enige dagen tot een jaar, afhankelijk van de duur van de zuivering. Daarna komt men in de innerlijke toestand en wordt ons innerlijk zichtbaar voor ieder (Swedenborg z.j., 371). Al onze kwade gedachten gevoelens en motieven maar ook de goede. De plaats van de reiniging is volgens Swedenborg de onderste aarde, omringd door hellen. Er zijn diverse plaatsen van reiniging. Sommigen gaan direct naar hemel of hel, maar dat is uitzondering. De meeste zielen gaan een lange en persoonlijk gevormde weg door het tussengebied. (Heintschel 1996, 132-135). Dit kan lichamelijke arbeid zijn, maar ook gevangenschap, verzoeken, berouw, gewetensnood, rechtspraak, wegnemen van smetten, afsterfing, gevangenschap, kwellingen of een soort slaap met tijdelijke droomtoestanden. Deze vormen kunnen elkaar afwisselen (Heintschel 1996, 135). De beproefde zielen krijgen tussendoor momenten van vreugdevol inzicht, vriendschappelijke contacten en steun, hernieuwde hoop en als het goed gaat worden ze steeds meer omringd door de hemelse vreugde. Ook slechte mensen krijgen die kans, maar als ze afwijzend zijn en hun beproevingen niet doorstaan worden ze geleid door hun kwade lusten, hun woede uitbarstingen en laster (Heintschel 1996, 129, 130; Lorber 1992).

Volgens Lorber duurt verblijf en reiniging in het totale tussengebied jaren, zo niet eeuwen (Lorber 1992).

Het doel in de voorhemel is bij Lorber de wedergeboorte in de hemel. Men wordt dan een 'geworden' engel. De reine geesten kunnen honderden jaren in deze sfeer blijven. Men leeft hier in een mooie en vredige omgeving met paradijselijke tuinen en landschappen (Heintschel 1996). De voorbereiding voor de hemel is volgens Swedenborg aangepast aan de persoon en de religie (islam, christendom, heidens etc.). Deze sfeer is ook de verblijfplaats van de beschermgeesten (Lorber 1992, 135-137; 249-251). Swedenborg vertelt dat sommige geesten al voortijdig in de hemel willen komen. Maar als ze (nog) niet rijp zijn voor de hemel, kunnen ze daarin niet gedijen. Men komt adem te kort of dreigt te verbranden. Zo moet men dan een stap terugnemen (Swedenborg z.j., 354).

De hemel is bij Lorber en Swedenborg niet statisch, maar men kan zich daarin ontwikkelen. De taken zijn zeer divers: helpen van mensen in het hiernamaals of van aardse mensen, toezicht over de hellen, zorg voor zielen in de hel (Heintschel 1996, 137-145; Lorber 1992).

Komt men na het tussengebied in de voorhel dan worden er geen straffen door God opgelegd, maar de kwellingen volgen natuurlijkerwijs op het kwade dat men deed en doet. Bij zowel Swedenborg als bij Lorber is er nog een goede mogelijkheid om terug te keren naar het tussengebied (Heintschel 1996, 145, 146, 243-245; Swedenborg z.j., 409-461).

Over de hel vertelt Swedenborg, dat de slechtste mensen zij zijn die zich goed voor doen, maar uit zijn op eigen gewin; zij komen in de diepste hel. Zij die oprecht zijn maar de wereld liefhebben komen in de mildere hel (Swedenborg z.j., 442).

"Eenmaal in de hel wordt ieder een kwelgeest van de ander. Ieder wil de ander overheersen of martelen" (Heintschel 1996, 145, 146; Swedenborg z.j., 409-461).

De hel is volgens Swedenborg geen kerker waar men gedwongen in wordt gegooid door de Heer. Het is een innerlijke toestand van waaruit men zelf kiest voor zijn behoeften en zo in de hel komt (Heintschel 1996, 147, 148; Swedenborg z.j., 414). Toch klopt het naar mijn mening niet helemaal dat er geen dwang is van God uit. Swedenborg zegt namelijk ook: “het kwaad wordt door de Heer toegestaan, omdat de mensen niet zijn te bedwingen. Straf en marteling zijn nog de enige mogelijkheid tot berouw en inzicht” (Swedenborg z.j., 444). Bovendien zegt Swedenborg dat hij vele duizendtallen heeft gezien die in de hel werden geworpen (Swedenborg z.j., 356). Zo heeft naar mijn mening God toch het laatste woord.

Bij Lorber is ommekeer in de hel mogelijk. Het kan echter ook zijn, dat de geest zo kwaad wordt door de ontberingen van haar ziel, dat ze zich tegen God gaat keren. Zij gaat zelfs denken dat zij sterker is dan God en gaat zich van hem afkeren (Heintschel 1996, 246). Velen komen in de hel in aanraking met vuur. De realiteit van het helse vuur is niet duidelijk bij beide auteurs. Swedenborg lijkt het af te zwakken. Hij zegt dat de helbewoner het niet ervaart als vuur, maar als de atmosfeer, die hem eigen is. Het bestaat uit egoïsme en de blinde dorst naar aardse waarden. Het vuur is afkomstig van het hemelse licht dat goede werking heeft op goede wezens, maar bederf bevordert bij slechte wezens, zoals het zonlicht bij uitwerpselen kwade dampen geeft (Heintschel 1996, 147, 148). Lorber beschrijft hoe mensen worden verbrand zonder te verteren en hoe ze toch weer gered worden door engelen (Lorber 1992, 198-231).

Willen ze de concreetheid van het vuur dat de kerk voorspiegelt afzwakken of is het allemaal projectie van angst en woede? Het lijden moet toch wel groot en reëel zijn, als men werkelijk bang wordt van die projecties. Hoe zit het dan met de uitspraak, ‘dat de helbewoner het ervaart als de atmosfeer die hem eigen is’? Voelt hij zich nu wel of niet goed?

3.2.12.4 Strengheid van de sancties

Bij het indelen van de mate van hardheid van oordeel en straf is niet altijd duidelijk waar het reinigingsproces zich afspeelt en of het slachtoffer uiteindelijk nog goed terecht komt.

Ik beschrijf nu de diverse graden van strengheid van ‘gestraft’ worden en geef enkele concrete voorbeelden. Uiteraard wordt er niet alleen gestraft, maar komt God met grote liefde tot ons om ons te helpen of te honoreren. Ik geef nogmaals aan, dat de straf door verheven wezens kan worden gegeven, maar dat het tevens vorm wordt gegeven in het ‘terecht komen in moeilijke situaties’.

3.2.12.4.1 *Mild*

Er is volgens Lorber altijd, ook in de hel, mildheid van God na zondige gedachten of daden. Mildheid blijkt ook uit het feit dat men na een behoorlijk zondig leven toch een hele reinigingstocht mag ondergaan in de tussenwereld en zo rein wordt.

Bij Swedenborg is niet zo’n nadruk op de mildheid, eerder op de hardheid.

Anders dan men vroeger dacht of nog vaak denkt blijkt God mild of men kan beter zeggen rechtvaardig te oordelen naar mensen met een ander geloof (islam, protestanten) en naar heidenen. Volgens Swedenborg blijken sommige goede heidenen zelfs beter te leren en meer open te staan dan christenen. Ook jong gestorven kinderen, gedoopt, ongedoopt of onchristelijk komen in de hemel. Ze groeien daar op tot een puber en blijven in die fase (Heintschel 1996, 135-145). Of men volwassen wordt is niet duidelijk.

3.2.12.4.2 *Mild straffend*

Bij beide auteurs kan men voorbeelden vinden van milde straffen.

Bisschop Martinus krijgt een berisping van de engel, omdat hij bevooroordeeld is door de Roomse leer en denkt dat de Lutherse kerk duivels is. Wil hij vooruitkomen, dan moet hij als herder zorgen voor de mensen van deze Lutherse kerk (Lorber 1992, 15-17).

Bisschop Martinus wordt verleid door een van de meisjes die hem als parochianen in het hiernamaals zijn toevertrouwd. Hij omarmt haar heftig. Dan verdwijnen de meisjes ineens. De aanwezige engel zegt: “weid jij zo je schapen? Dan zal het nog wel heel lang duren voor je het eeuwige levensdoel bereikt!... Val nu niet meer... anders zul je er honderden aardse jaren voor nodig hebben om daar weer van te herstellen... eerst moet jij jouw aardse dwaasheden tot in de wortel uitroeien...” (Lorber 1992, 21).

Swedenborg schrijft: een geest had in zijn leven flink de bloemetjes buitengezet. Hij mocht zijn aardse genoegens niet meer terugroepen uit zijn geheugen. In het tussengebied zou dit afleidend zijn voor z’n geestelijke ontwikkeling. Hij was boos over het wegnemen van deze leuke herinneringen. Hem werd gezegd, dat hij daarvoor wel beter kon spreken en denken (Swedenborg z.j., 336).

3.2.12.4.3 *Hard naar mild*

Bij Lorber komt de omslag van hard naar mild veelvuldig voor. Gestorvenen worden voor hun aardse zonden beproefd of ze volharden in het tussengebied in die zwakheden. Veranderen ze daar niet in dan worden ze afschuwelijk gepijnigd en moeten ze heftig lijden. Hier is nog geen sprake van de hel. Bekerende zich dan valt het eindoordeel goed uit en worden ze met de Heer verzoend. Uiteindelijk komt in zijn boek ‘Bisschop Martinus’ iedereen, lijkt wel, goed terecht ondanks de gebruikelijke zonden, zoals: jaloezie, de hooghartigheid van nonnen ten aanzien van leken en ouders, hun wreedheid jegens ongenode gasten, de schijnheiligheid van priesters die het evangelie verkondigen en er zelf niet in geloven en die gelovigen bang maken met de hel.

Lorber had in deze voorbeelden veel kritiek op zijn eigen kerk.

Ik geef enkele voorbeelden van Lorber.

“De Heer zegt: ‘Omdat bisschop Martinus de beproeving (de verleiding naar de meisjes in het hiernamaals) niet heeft doorstaan wordt het landschap steeds troestelozer. Door de eenzaamheid zullen zondaars pas veranderd kunnen worden... God kan de bisschop pas helpen als hij zelf al zijn fouten uit zich heeft verwijderd. Genade alleen helpt niet.’... Vooreerst wordt het landschap steeds moerassiger. De tijd lijkt ook heel lang te duren. Martinus wordt steeds bozer op God en ontkent zijn bestaan...” “Hoe kan een God mij zo straffen!” Bij de zee aangekomen verlangt hij naar een betrouwbaar schip. Dan komt er plotseling een in de verte. Hij roept God te hulp. Bisschop Martinus ziet nu de schipper; deze is Jezus. De bisschop herkent hem niet als zodanig. Merkt ook niet dat zijn beschermengel hem steeds is gevolgd. Bisschop Martinus voelt een diep berouw over wat hij heeft gedaan. Doordat hij hierna in het hiernamaals mensen helpt en liefdevol werk doet wordt zijn ziel zuiverder (Lorber 1992, 26-62).

In het volgende verhaal speelt alles zich af in het hiernamaals, in het innerlijk van nonnen. Het lijkt op een toestand die zich afspeelt in de hel, maar de nonnen bevinden zich op dat moment in werkelijkheid in een droomtoestand in het tussengebied. Bisschop Martinus kan dit innerlijk van hen zien. De nonnen die bisschop Martinus huisvest blijken kwaadaardige gevoelens van wraak en bezitsdrang te hebben. Twee vreemdelingen die in hun kloostertuin binnen komen, worden door de nonnen belaagd met hun dolken van vuur, uitdrukking van hun vijandige gevoelens. De vreemdelingen vluchten. De nonnen worden dan door vuur verteerd, zonder dood te gaan. Ze lijden wel, maar blijven behouden door de genade van de Heer en bekeren zich uiteindelijk (Lorber 1992).

Swedenborg blijft vrij theoretisch in zijn stellen dat verandering in de hel bijna niet meer mogelijk is. Hij geeft weinig voorbeelden van ommekeer.

3.2.12.4.4 *Hard, onduidelijk of men daar uit komt*

Zoals gezegd is bij Swedenborg vaak niet duidelijk of mensen terugkeren bij God. Als ze eenmaal in de hel zitten lijkt terugkeer vaak onmogelijk. Maar ook in het tussengebied lijken sommigen al gedoemd tot een gang naar de hel. Waarschijnlijk kun je in de hel terecht komen zonder bedolven te zijn door het kwaad. Slechtheid zou bij Swedenborg nog niet betekenen dat je niet terugkeert uit de hel. Ik geef twee voorbeelden waarvan niet duidelijk is wat het uiteindelijke lot is van de betreffende mensen.

Zo schrijft hij: “Geleerden, die alles aan de natuur toeschrijven en het innerlijk van hun gemoed hebben gesloten, zodat ze het licht der waarheid niet kunnen zien, worden van hun vermogen tot redeneren beroofd en naar een woeste plaats in het tussengebied verbannen, opdat ze hun leugens niet uitstrooien onder eenvoudige goede mensen” (Swedenborg z.j., 336).

“In de tussenwereld schuwen zij die ‘onder het kwaad bedolven zijn’ het licht des hemels en verschuilen ze zich in de plaatsen onder de grond en in hollen van rotsen; ze wonen niet in open velden. Wie wetenschap bedreven uit eigenliefde wonen op zandige plaatsen. Wie de kerkleer bestudeerden en het niet toepasten wonen in rotsachtige plaatsen, ze schuwen bebouwde streken; hebben er een afkeer van. Wie goddelijke waarheden dienstbaar hebben gemaakt aan zichzelf beminnen urineachtige dingen. Zij die uitermate gierig zijn geweest wonen in kelders en beminnen ‘het vuile der zwijnen’. Zij die zich hebben overgegeven aan overspel brengen hun tijd door in bordelen” (Swedenborg z.j., 361, 362).

Of dit laatste een straf is vraag ik me af. Misschien uiteindelijk wel voor de ziel en gezien vanuit de volgende wederwaardigheden van de zondaar.

3.2.12.4.5 *Hard en zonder uitzicht*

Een lot zonder uitzicht wacht bij Swedenborg mensen die grotendeels slecht zijn. Deze mensen zijn vaak niet meer te helpen ook al proberen engelen dat, omdat ze door hun eigen karakter naar de hel worden getrokken en niet meer open staan voor de Geest (Swedenborg z.j., 348).

Voor Lorber is er altijd nog een grote kans, dat men uit de hel komt. Zelfs de duivel krijgt die kans in een gesprek met Christus. Hij weigert echter zich te verbeteren (Lorber 1992).

Hoofdstuk 4 Overeenkomsten en verschillen

4.1 Inleiding

Ik zal per element nagaan wat overeenkomsten en verschillen zijn met betrekking tot de verslagen van de BDE-ers en die van de mystici. De vergelijking betreft ook de gestorvenen die de BDE-ers en die de mystici waarnemen (kortweg ‘gestorvenen’ genoemd) Ter onderscheid gebruik ik de termen dood en gestorven voor de gestorvenen, ‘dood’ voor de toestand van bijna dood zijn.

4.2 *De elementen*

4.2.1 Uit het lichaam gaan

Met uit het lichaam gaan wordt in het algemeen bedoeld, dat een deel van de persoonlijkheid, of de ziel buiten het lichaam komt. Tegelijk krijgen de personen in kwestie vaak het idee, dat ze zich dan in een andere wereld bevinden, dat ook als een hiernamaals wordt beleefd.

Operatie patiënten met een BDE treden pas uit hun lichaam nadat ze het normale (waak)bewustzijn hebben verloren. Er zijn ook voorbeelden van mensen die bij het normale bewustzijn uit hun lichaam treden. Zij hebben vaak nog wel controle over hun normale lichaam, terwijl ze tegelijk een andere wereld waarnemen. Swedenborg kon zowel uittreden bij een normaal bewustzijn, als bij een lager bewustzijn. Als we Swedenborgs beschrijving van zijn uittreding lezen dan heeft het bewustzijn de mogelijkheid twee werelden tegelijk te zien: deze wereld en de wereld van het hiernamaals. Volgens Swedenborg is er dan sprake van twee soorten bewustzijn: het normale en het geestelijke.

Ook van de gestorvenen die de mystici waarnamen werd gezien dat ze uit hun lichaam traden bij de overgang naar de dood.

Lorber trad niet uit zijn lichaam. Hij kon wel in het hiernamaals zien.

Opmerkelijk is de grote overeenkomst tussen een BDE-er (2.2.6) en Lorber (3.2.1) van de beschrijving van een uittredingsproces waarbij de mens die is uitgetreden eerst verschijnt als een wolk en daarna tot een menselijke lichaamsvorm wordt. Meestal wordt er direct een menselijke lichaamsvorm gezien.

BDE-ers konden vanuit hun positie deze wereld, d.w.z. de mensen en hun lichaam, niet meer beïnvloeden, evenmin konden de waargenomen gestorvenen dat niet meer. Swedenborg kon dat wel omdat hij tegelijk nog in zijn lichaam zat.

Volgens Swedenborg gaat bij een stervend mens de ziel uit het lichaam op het moment dat hart en adem stoppen. Als Swedenborg zelf uit zijn lichaam gaat stopt zijn adem soms bijna. Bij van Lommel stopt het hart, waardoor de activiteit van de hersenen eveneens ophoudt. In de literatuur wordt ook beschreven, dat meerdere mensen tijdens het normale bewustzijn uit hun lichaam kunnen treden. Daar lijkt bij velen hart, adem en hersenen nog wel te functioneren.

Een belangrijk verschil met de BDE is dat beide mystici vermelden, dat de scheiding van lichaam en ziel door engelen wordt bewerkt. Vele BDE-ers zien niet direct engelen na hun uittreding. Men kan het verschil toeschrijven aan een andere culturele context in de voorgaande eeuwen. Engelen waren toen nog belangrijk in het wereldbeeld. Toch komen engelen ook veelvuldig voor bij BDE-ers. Dat BDE-ers dat scheidingsproces via engelen niet waarnemen lijkt wel overeen te komen met het verslag van Lorber, die schrijft dat een gestorvene zich pas bewust wordt van de omgeving in de andere wereld, als dit scheidingsproces al door engelen is geschied.

Op het moment dat hij zijn ogen opslaat ziet deze niemand om zich heen, “ook de engel niet die hem heeft gewekt” (Lorber 1992, 10).

Als we de gegevens samenvatten dan zou men kunnen zeggen dat uit het lichaam treden voorkomt bij normaal bewustzijn, na verlies van het normale bewustzijn en na het sterven. Daarbij kan het bewustzijn bij niet gestorvenen tegelijkertijd in en buiten het lichaam zijn, in deze en een andere wereld. Wat uit het lichaam treedt is een Ik, een bewustzijn, noem het ziel, dat kan waarnemen, denken, voelen en gedeeltelijke controle over zichzelf heeft. Deze beheersing is vaak niet over het fysieke lichaam, wel over eigen denken en voelen en gedrag in het hiernamaals. Het lijkt er op dat de 'ziel' kan gescheiden worden van het lichaam. Soms wordt verhaald, dat dit scheidingsproces wordt begeleid door engelen. Er wordt volgens Lorber door de ziel een nieuw en spiritueel lichaam gevormd (3.2.6) uit een damp of energie die langzamerhand de vorm aanneemt van het aardse lichaam. De ziel kan zich ook zonder vorm blijven manifesteren buiten het lichaam. Deze ziel is niet gebonden aan de hersenen of het lichaam en betreedt een ruimte waarin zij wezens en objecten kan tegenkomen. Zij kan zich bewegen over grote afstanden in zeer korte tijd.

4.2.2 Het besef dood te zijn

De besproken mystici zelf weten dat ze niet dood zijn als ze hun speciale bewustzijnstoestand hebben. Zij namen wel waar dat veel gestorvenen die ze in het hiernamaals zagen niet meteen begrepen dat ze dood waren. BDE-ers realiseerden zich ook vaak niet direct dat ze 'dood' waren en kwamen langzamerhand tot dit besef.

De overeenkomst in gebrek aan dit besef heeft diverse redenen: 1 de ontdekking dat men nog kan denken en voelen, alsof men nog leeft. 2 zich niet kunnen indenken dat ze dood zijn, omdat ze veelal op aarde niet hebben gehoord dat er een hiernamaals is. 3 de verwachting dat men in een heel andere, een meer hemelse omgeving terecht zou komen. Dit laatste geldt vooral de gestorvenen uit voorgaande eeuwen.

Toch zijn er verschillen in tot dit besef komen.

BDE-ers komen sneller tot besef dat ze 'dood' zijn. Vele gestorvenen blijven volgens de mystici lang hangen in het gevoel dat ze niet dood zijn. Vanuit de verslagen kan men dit verschil mogelijk verklaren.

BDE-ers zien in de BDE toestand in eerste instantie de wereld waar ze uit komen. In die toestand kunnen ze al snel tot besef komen dat ze 'dood' zijn, hetzij doordat ze artsen horen praten over hun dood, hetzij omdat ze merken, dat ze geen contact kunnen krijgen met de mensen die ze zien of dat ze niet meer in hun lichaam kunnen terugkeren. Ook worden BDE-ers al snel verplaatst naar een ander gebied, zodat het verschil tussen 'dood' en levend al snel wordt opgemerkt, terwijl volgens Lorber en Swedenborg de gestorvene lange tijd bewust in hetzelfde gebied blijft.

Terwijl BDE-ers volgens de beschrijvingen in een ruimte komen die uitzicht heeft op deze aarde, komen gestorvenen vaak in een andere wereld die sterk op de oude situatie kan lijken waarin ze als levenden functioneerden. Ze denken daardoor lange tijd, dat ze hun oude leven nog voortzetten en nog niet dood zijn. Ze kunnen niet overtuigd worden door andere wezens uit het hiernamaals dat ze dood zijn. Kennelijk is de projectie van de oude aardse situatie op de nieuwe toestand zeer sterk. Projectie is bij deze mystici, zoals besproken in 3.2.5, een bekend fenomeen in het hiernamaals. Zie hierover ook in 4.2.5.

Samengevat komt het fenomeen 'geen besef dat men 'dood' is' voor bij zowel BDE-ers als bij de gestorvenen die Swedenborg en Lorber zien. Ze verschillen daarin, dat ze BDE-ers eerder tot dat besef komen.

4.2.3 Gevoelens bij het voor het eerst zijn in het hiernamaals

Opvallend is de nadruk bij BDE verslagen, dat men zich bevrijd en ontspannen voelt zodra men uit het lichaam gaat, terwijl er ook verslagen zijn bij hen van verwarring en angst.

Bij gestorvenen die de mystici waarnemen komen zeer gemengde en diverse gevoelens voor, zowel positieve als negatieve. Waarschijnlijk ligt de nadruk bij BDE-ers zo op positieve gevoelens, omdat ze veelal uit een levensbedreigende en zeer pijnlijke situatie komen met een verminkt lichaam. Hun nieuwe lichaam blijkt geen pijn te voelen en ziet er intact uit. Dat is een reden tot vreugde. Toch is ook bij BDE-ers van negatieve gevoelens sprake zoals angst hun familie te verliezen, doodsangst, angst voor controleverlies.

In de verslagen van de beide mystici komen veel voorbeelden voor van zowel positieve als negatieve gevoelens. In de tijd van Swedenborg en Lorber waren vooral bij katholieken maar ook bij protestanten veel meer uitgesproken verwachtingen over het hiernamaals. Het niet aanwezig zijn van de Heer, engelen of paradijselijke landschappen kunnen dan een koude douche zijn voor een vroom iemand. Anderzijds melden de mystici bij gestorvenen gevoelens van verwijt naar de kerk, dat men nooit of onjuist is voorgelicht over het hiernamaals. Verder kan men zich voorstellen dat bij een normaal stervensproces gevoelens spelen van angst om veroordeeld worden. Dat speelde in de tijd van de invloed van de kerk een grote rol. De vraag is of huidige gelovigen deze angst nog hebben.

Samengevat kan men zeggen, dat bij BDE-ers en bij de gestorvenen zowel positieve als negatieve gevoelens voorkomen direct na de overgang naar de andere wereld.

4.2.4 Helder en gedetailleerd kunnen waarnemen van de aardse wereld en van gedachten en gevoelens van de mensen in de aardse wereld.

In het hiernamaals zijn er vele gebieden. Tussen de meeste gebieden is volgens beide mystici een grens waardoor men in het algemeen niet kan waarnemen wat er in een ander gebied gebeurt. Ook bij de BDE-ers is de aarde meestal niet meer zichtbaar als men door de tunnel is. Het gedetailleerd zien van de aardse wereld met de voorwerpen en mensen daarin vóór men de tunnel is gepasseerd, direct na de 'dood' komt echter bij BDE-ers geregeld voor. Komt deze toestand nu speciaal voor bij BDE-ers of is deze toestand, die ik na-aardse wereld noem in 2.2.4, te vergelijken met het ene voorbeeld van Lorber, waar een man de aardse wereld gedetailleerd ziet, of met de gestorvenen van Swedenborg, die op aarde levende mensen kunnen waarnemen, of met het aards gebied van Lorber?

Bij de mystici wordt dit waarnemen van wat zich op aarde afspeelt, slechts beschreven, voorzover ik kan zien, vanuit de landschappenwereld. Er is alleen sprake van zo'n contact als een gestorvene sterk gebonden is aan personen of situaties op aarde of als er voor engelen of gestorvenen een speciale missie is of een bepaalde leermogelijkheid (Swedenborg z.j., Lorber 1992).

Er lijkt een overeenkomst van het na-aardse gebied met het aards gebied van Lorber. Over het aards gebied van Lorber is mij alleen bekend, dat ze zich op aarde bevindt en dat de wezens aldaar een te sterke band hebben met die aarde. Hoe ze de mensen op aarde kunnen zien zou nader bekeken moeten worden. Zo'n situatie lijkt wel op de sterke band die BDE-ers hebben met hun lichaam, doch dat is slechts kort. Er zijn ook BDE-ers die zien hoe andere gestorvenen erg gebonden zijn aan aardse mensen of situaties. Bijvoorbeeld de gebondenheid die een moeder heeft aan haar, zoon beschreven in 2.2.12.4 (eerste voorbeeld in kleine letters) of de gedrevenheid naar drank. Deze gestorvenen zagen de mensen of objecten wel op aarde maar konden daarmee geen contact maken.

De na-aardse wereld komt bij Swedenborg niet direct na de dood op de wijze van de BDE-ers voor. Wel is er contact mogelijk tussen de gestorvene en niet gestorvenen vanuit de tussenwereld. Maar hoe gedetailleerd de aardse wereld is, is mij niet duidelijk. Ook is niet duidelijk of het in het kader is van een zogenaamde les of missie.

Voorlopig lijkt de na-aardse wereld van de BDE-ers vrij uniek.

Het zien of aanvoelen van gedachten of gevoelens bij de mensen die nog op aarde leven zoals BDE-ers dat ervaren, werd niet bij Lorber vermeld. Duidt dit op een verschil? Dat hoeft niet. Veel BDE-ers melden dit verschijnsel ook niet. In het hiernamaals met de wereld van landschappen is een vorm van telepathie, elkaars innerlijk zien, wel mogelijk voor BDE-ers en de gestorvenen.

4.2.5 Wijze van waarnemen en functioneren in het hiernamaals

Er zijn vrij veel overeenkomsten, maar ook grote verschillen in de wijze van waarnemen en functioneren in het hiernamaals tussen wat BDE-ers en mystici melden. Ik zal de diverse verschijnselen achtereenvolgens bespreken.

De structuur van het hiernamaals bespreek ik onder deze paragraaf omdat dit nauw verweven is met de wijze van functioneren.

Ik behandel de volgende verschijnselen: de gestructureerdheid van het hiernamaals, de waarneming (ontwikkeling, droomtoestand, projectie, zien, smaak, geur, gevoel van warmte), gehoor en communicatie, wijze van bewegen, tijdsbesef, persoonlijkheid, denken, voelen.

De structuur van het hiernamaals. Zowel Lorber als Swedenborg beschrijven een zeer gestructureerd hiernamaals, waarbij de structuur bij beiden vrij goed overeenkomt. Zij hebben die zelf waargenomen. De BDE-ers hebben het nergens expliciet over een overeenkomstige gestructureerdheid ook al geven veel beelden een zekere gestructureerdheid aan. BDE-ers beleven in het algemeen slechts een enkele toestand of gebied tegelijk en voornamelijk een positieve.

Vaak hebben de beide mystici het er over, dat de gebieden die ze beschrijven eigenlijk toestanden zijn. Toch praten ze er over alsof ze zich in een gebied bevinden. BDE-ers hebben het voornamelijk over gebieden soms over een toestand. Ik zal in het vervolg spreken over 'gebieden', waar men ook toestanden zou kunnen gebruiken aangezien dat grotendeels 'gebied' wordt genoemd. 'Toestand' gebruik ik voornamelijk waar geen gebieden worden waargenomen. Bijvoorbeeld in de beschrijving: 'ik voelde de aanwezigheid van een kwade kracht of van een slecht wezen'.

Ik zal nu bespreken of er indicaties zijn dat BDE-ers dezelfde soort of andere aparte gebieden zien als de mystici.

Een belangrijk verschijnsel is de tunnel bij de BDE. Deze tunnels zijn vaak lang en donker met aan het eind een licht, ze lijken van andere aard dan de poorten en toegangen naar hemel en hel bij Swedenborg. De tunnels bij hem gaan naar een duistere wereld toe, het blijven donkere tunnels of putten, waar slechts weinig licht komt. Poorten laten al direct een blik in de hemel zien. De tunnel bij de BDE-er is donker maar gaat naar een licht wereld toe, een wereld van landschappen. De tunnel is tevens de overgang van een gebied waar men deze aardse wereld ziet naar waar men deze niet meer ziet. Sommige overgangsgebieden bij de BDE-ers lijken op gebieden in de landschappenwereld van de mystici, dus of ze desondanks toch verschillen is moeilijk te zeggen. De tunnel van de BDE-ers komt bij de mystici niet voor en lijkt een uniek gegeven bij hen.

De landschappenwereld die bij BDE-ers vaak na de tunnel komt lijkt nog het meest op het tussengebied, hemel of hel van beide mystici. Men treft er landschappen die soms op die van onze wereld lijken, maar vaak ook heel anders zijn van vormgeving en van lichtval. Ze kunnen wisselend zijn van toon of weersgesteldheid. Men ontmoet er engelen en gestorven bekenden en heeft contact met hen. De nadruk bij de BDE-ers ligt vooral op positieve landschappen en wezens en positieve weersgesteldheden. De negatief gekleurde landschappen komen bij hen sporadisch voor, bij de mystici komen ze veelvuldig voor. Daarnaast blijken bij

de BDE-ers diverse soorten negatieve landschappen voor te komen die kunnen worden verdeeld in de wereld der verdoolden en de helse wereld.

Zo'n apart gebied lijkt de wereld der verdoolden die sommige BDE-ers zagen en soms ook zelf ondergingen. Dit gebied zagen BDE-ers soms vóór de tunnel en verschilde in het algemeen qua bewoners (correctie op 2.2.10) die men na de tunnel zag. Er was geen contact tussen de verdoolde gestorvenen onderling en tussen hen en de BDE-er. De verdoolden bewogen zich niet. Ze leken zich soms in een toestand te bevinden die men kan vergelijken met de droomtoestand van Lorber. De BDE-ers kwamen daar uiteraard weer uit. Vaak door te bidden tot God. Of dit gebied nu een onderdeel vormt van de tussenwereld of van het aardse gebied is de vraag. Grauwere landschappen van het tussengebied bij de gestorvenen lijken toch anders dan de wereld der verdoolden. Er is meer interactie tussen de wezens en als er maar één wezen is, is er meer beweging en verandering. Er is enige overeenkomst van de mistroostige wereld met het 'aardse' gebied van Lorber: soms speelt het zich af voor de tunnel of voor het tussengebied.

Bij BDE-ers worden soms veel afschrikwekkender gebieden beschreven dan die van de verdoolden. Zij benaderen de helse toestand van de mystici. Er is veel interactie van agressieve en destructieve aard tussen de bewoners zowel in de verslagen van de BDE-ers als bij de mystici. BDE-ers kunnen zo'n wereld op een afstand waarnemen, maar er ook zelf midden in zitten.

Het zou kunnen dat de BDE-ers ook een aparte hemelse wereld waarnemen.

In de 'landschappenwereld' komen veel BDE-ers aan een grens waar ze niet overheen mogen of kunnen. De grens wordt vaak aangegeven door een engel of ander wezen. Hij verbiedt hen verder te gaan. Voorbij die grens zien ze vaak zeer schitterende en hemelse gebouwen en landschappen. Deze beelden lijken overeen te komen met de voorhemel of hemel van de beide mystici. Vooral de gouden stad en gouden torens die sommigen zagen zouden er een aanwijzing voor kunnen zijn dat BDE-ers een apart hemels of zelfs het hoogste hemelse gebied waarnemen, gelijkend op dat van de mystici.

Ten slotte lijken ook ervaringen van 'naar beneden gaan' naar een negatieve en 'naar boven gaan' naar een positieve wereld bij BDE-ers te duiden op structuur in het hiernamaals.

Er zijn wel overlappingsen tussen de gebieden en toestanden als het gaat om sfeer en soorten landschappen. Toch kunnen we wel zeggen dat de gestructureerdheid van de gebieden van de mystici overeenkomsten heeft met die van de BDE-ers. De hoofdstructuren en toestanden lijken aanwezig bij beide groepen met name: het tussengebied, gebied der verdoolden (al of niet onderdeel van het tussengebied of van het aardse gebied), hel en hemelen.

Alleen de na-aarde en de tunnel naar het licht lijken te ontbreken bij de mystici.

Beide gebieden zijn al besproken.

De waarneming. De BDE-ers ervaren de wereld waar ze in terecht komen als zeer reëel. Velen nemen de wereld van het hiernamaals ook duidelijker waar dan de gewone aardse wereld, met al hun zintuigen. Bij de gestorvenen is de scherpte en de realiteit van de waarneming afhankelijk van hun innerlijke zuiverheid. Zou dit betekenen dat naar de maatstaven der mystici, BDE-ers een ontwikkelde spiritualiteit hebben, zelfs ongeacht hun godsdienst of geloof in een God? Veel BDE-ers zijn niet godsdienstig. In 4.2.12 ga ik daar nader op in.

Het verschijnsel projectie wordt niet gemeld door BDE-ers en hun auteurs. Dat zowel Swedenborg als Lorber dit wel noemen is heel opmerkelijk voor een tijd dat de freudiaanse ideeën

nog niet in zwang waren. Het is niet na te achterhalen in hoeverre bij BDE-ers het verschijnsel projectie voorkomt. Waarschijnlijk hebben de BDE-ers geen tijd om tot de ontdekking te komen dat er zoiets als projectie bestaat.

Een ander fenomeen is de droomtoestand bij de mystici, die vooral voorkomt bij gestorvenen die nog geen spirituele waarneming hebben ontwikkeld. BDE-ers kunnen gestorvenen zien die in zo'n toestand verkeren zoals boven vermeld, met name in de wereld der verdoelden. Een BDE-er ervoer hoe hij niets zag en alleen kon denken en voelen (zie 2.2.12.3 laatste voorbeeld). Het leek erop dat hij zijn spirituele waarneming nog niet had ontwikkeld. Dit benadert de droomtoestand zoals beschreven door Lorber. We kunnen dus zeggen dat ook de droomtoestand bij BDE-ers en gestorvenen voorkomt.

Gestorvenen bij de mystici in de toestand van een goede spirituele ontwikkeling hebben al hun zintuigen en kunnen beter en scherper waarnemen dan in de aardse wereld. Ze kunnen voedsel proeven en ruiken en warmte in de omgeving of aan hun lichaam waarnemen. Ze zien ook kleuren, objecten en wezens.

Ook BDE-ers zien en horen wezens en objecten beter dan op aarde. Ze nemen ook warmte waar. Over smaak en reuk wordt niets gemeld, waarschijnlijk omdat zij niet eten zoals de gestorvenen.

Hoewel er bij de BDE-ers niet expliciet wordt gemeld, dat men een voor ieder zichtbaar innerlijk heeft zoals bij de gestorvenen in hun innerlijke toestand, zijn er toch verschijnselen die daar dichtbij komen. Zoals het kunnen zien van wat andere aardse mensen denken of voelen, het telepathisch horen van andere wezens in het hiernamaals, en de terugblik in het geheugen die zichtbaar is voor een ander wezen.

We kunnen zeggen dat de zintuiglijke waarneming van BDE-ers en spiritueel ontwikkelde gestorvenen overeenkomen. Dat zou kunnen betekenen dat BDE-ers spiritueel ontwikkeld zijn.

Communicatie. Opmerkelijk is een grote overeenkomst bij de beschrijving van de wijze van communiceren. De mystici, BDE-ers en gestorvenen horen anderen praten alsof het 'van binnenuit' komt. BDE-ers noemen het een soort telepathie, maar bij hen is het onduidelijk of men woorden of ideeën 'hoort'. Lorber beschrijft hoe gestorvenen niet alles van elkaar kunnen horen als men nog niet gezuiverd is. Swedenborg beschrijft een proces dat lijkt op enkele beschrijvingen van BDE-ers. Men hoort de ander afzonderlijke woorden zeggen, eerst via het innerlijk dan bij het gehoororgaan.

De voortbeweging heeft sterke overeenkomsten. Men kan lopen of zweven, op normale snelheid maar ook kan men met grote snelheid bij iemand komen als men aan hem denkt.

De snelheid van het **tijdsverloop** verschilt onder gestorvenen en lijkt bij Lorber samen te hangen met de innerlijke zuiverheid. De tijd ervaart men van langere duur als de ziel minder zuiver of gedeprimeerder is. BDE-ers ervaren vooral snelheid bij de voortbeweging en de terugblik. Traagheid van tijdsverloop wordt niet gemeld bij BDE-ers. Ook dit zou in Lorbers termen duiden op een ontwikkelde spiritualiteit bij BDE-ers.

De persoonlijkheid van de BDE-er wordt niet gezien als bestaande uit verschillende lagen zoals bij de mystici. Ook daarvoor is het verblijf waarschijnlijk te kort om dit te ervaren. Wel zijn er toestanden van leegte en geen grip hebben op zichzelf bij BDE-ers tijdens de uittreding. Deze gaan gepaard met angst.

Denken en voelen lijkt helderder en beter bij BDE-ers dan op aarde evenals bij ontwikkelde gestorvenen. Ook is er bij beide groepen een toestand van alwetendheid.

Nieuwe vermogens. BDE-ers komen te weten, dat men in het hiernamaals zich kan ontwikkelen in liefde en kennis. Dit komt overeen met de waarnemingen van beide mystici, dat de gestorvene nieuwe kundigheden kan verwerven en kan groeien in liefde en wijsheid.

Samengevat kan men zeggen, dat er veel overeenkomsten zijn in het functioneren tussen BDE-ers en de gestorvenen. De verschillen zou men kunnen verklaren met verschil in duur van het verblijf in het hiernamaals tussen BDE-ers en gestorvenen.

Ook zijn er indicaties van een structuur van het hiernamaals bij BDE-ers die lijkt op de beschrijvingen van de mystici.

4.2.6 Zien van een soort lichaam van zichzelf of anderen of waarnemen van een soort ik in de andere wereld

Opmerkelijk is de grote overeenkomst in beschrijving van de gedaanteverandering van het spirituele lichaam bij sterven en uit het lichaam gaan bij Lorber en bij sommige BDE-ers. Vooral de overgang van een dampachtige toestand naar een gekleed menselijk lichaam. Dit is boven al besproken.

Als BDE-ers gestorven bekenden zien, zijn er veranderingen van voorkomen. De gestorven verwanten kunnen er jonger of ouder uitzien. Bij de gestorvenen beschreven door de mystici zijn er soms zulke grote veranderingen, dat men elkaar niet meer herkent. Dit wordt veroorzaakt door de verschillende mate van zuivering.

Over de kleding van gestorvenen word door de BDE-ers regelmatig iets gezegd. De beide mystici beschrijven de kleding van gestorvenen gedetailleerd.

Men kan zeggen, dat beide soorten verslagen constateren dat de mensen er in het algemeen als mensen uitzien met kleding en al. Dit geldt vooral voor het tussengebied en hemel van de mystici. In de hel komen veel misvormingen voor.

4.2.7 Gaan door een tunnel of door een doorgangsgebied

Zoals al is besproken wordt de typische BDE-tunnel niet door de mystici beschreven. Ten aanzien van de overgangsgebieden zijn er overlappingen tussen beide groepen. Men kan speculeren over de oorzaak. Het kan zijn dat BDE-ers de tunnel nodig hebben om snel te gaan van het na-aardse gebied naar andere delen van het hiernamaals terwijl gestorvenen geleidelijk overgaan van gebied tot gebied.

4.2.8 Wezen van licht of duisternis

Terwijl Jezus zich aan mystici en hun vermelde gestorvenen en de BDE-ers manifesteert, is er een verschil in de wijze waarop. Gebruikelijk is, dat 'de Heer' of Jezus zich niet als lichtwezen openbaart bij de gestorvenen van de mystici zoals bij de BDE-ers en bij Swedenborg zelf. Wel wordt bij beide groepen, de gestorvenen en de BDE-ers, zijn warmte en liefde ervaren. Het kan zijn, dat Jezus zich bij de BDE-ers en bij Swedenborg wel als lichtwezen laat zien om het belang van de boodschap over te brengen naar degene die teruggaat naar de aarde. De duidelijkheid van zijn goddelijkheid is dan zo sterk dat men wel moet getuigen van Hem, naar anderen op aarde en naar zichzelf. De invloed van wat hij heeft gezegd is door deze manifestatie ook veel groter. Gestorvenen moeten, zoals blijkt uit de verslagen van Lorber juist leren de Heer te herkennen door hun innerlijke zuivering.

Sommige BDE-ers ervaren Jezus als goddelijk of als God. Beide mystici onderstrepen Jezus' godgelijkheid nadrukkelijk. Ze zien het ook als criterium voor de diepte van het geloof van gestorvenen.

Hoewel het bij de BDE-ers zelden voorkomt ervaren mystici en BDE-ers een duivel. Bij de BDE-ers veroorzaakt dat veel angst. De gestorvenen bij de mystici ondervinden dat ook, maar

in onzuivere toestand lijken ze eerder tot hem aangetrokken te worden. In zuivere toestand ervaren zij de duivel als een angstwekkend en machtig wezen.

4.2.9 Zien of ontmoeten van andere wezens.

De mystici melden dat zijzelf alsook de gestorvenen die ze zien, dezelfde soort wezens ontmoeten of zien als de BDE-ers: gestorven bekenden en familie en diverse engelen, onbekenden, mensen op aarde.

De engelen proberen meestal te helpen de weg te vinden in het hiernamaals of ze begeleiden het proces van reiniging bij BDE-ers en gestorvenen.

BDE-ers en gestorvenen ontmoeten vaak verwanten en bekenden. Als gestorvenen nog in de droomtoestand verkeren vermeldt Lorber dat ze hen niet ontmoeten, hoogstens als geprojecteerd. Swedenborg beschrijft hoe zo'n contact met een bekende verloopt. Dat hangt af van het proces van zuivering. Echte oude contacten blijven bestaan. Onechte contacten ziet men in het begin maar verliest men op den duur uit het oog, ook huwelijkspartners.

Bij Lorber ligt de nadruk op veelvuldige verzoening tussen vijanden.

Treffend is de overeenkomst van de geïsoleerdheid tussen verdoolde mensen of wezens bij beide typen verslagen. Hierover heb ik al gesproken.

Demonische wezens komen veelvuldig voor bij de mystici. Bij BDE-ers zijn ze er zelden, maar voorzover ze er zijn kunnen ze dezelfde agressieve en angstwekkende uitstraling hebben. Treffend is de overeenkomstige situatie waarin een BDE-er alsook een gestorvene ervoer hoe hij in een helachtige toestand eerst werd opgevangen door vriendelijke wezens die hem vervolgens agressief bejegenden (zie 2.2.12.4 laatste voorbeeld). Beide mystici beschrijven dergelijke situaties.

Zowel BDE-ers als Swedenborg zagen hoe engelen of andere entiteiten in een soort hel of in een mistroostige wereld andere wezens tevergeefs tot ommekeer poogden te brengen. De verstoktheid in verkeerd gedrag of behoeften van bepaalde doden lijkt te wijzen op de weerstand die reiniging kan hebben.

Samengevat kan men zeggen dat er grote overeenkomsten zijn in tegenkomen, interactie en al of geen communicatie hebben met mensen, engelen of demonische wezens. Bij mystici wordt de wijze van ontmoeting bepaald door de zuiverheid van de personen in kwestie.

4.2.10 Landschap en gebouwen in de andere wereld

Het hele scala van negatieve en positieve landschappen en gebouwen komt voor bij BDE-ers, bij mystici zelf en bij de door hen geziene gestorvenen. Van desolate streken tot prachtige landschappen, van gewone huizen tot gouden steden. De gouden gebouwen zien BDE-ers vaak als in een hemel in de verte, waar men niet bij mag komen, de mystici kunnen zich daar ter plekke bevinden. Voor de laatsten is het goud een kenmerk voor de hemel, bij BDE-ers is dat niet altijd duidelijk. Hoewel BDE-ers zelden negatief gestemde landschappen en gebouwen zien, komen ze regelmatig voor. Bij de beide mystici komen ze veelvuldig voor.

Een verband tussen enerzijds de toon en schoonheid van het landschap en de schoonheid van de gebouwen die ze zien en anderzijds hun goede of foute leven wordt soms door BDE-ers zelf getrokken, vooral als het gaat om nare beelden. Bij de mystici leren de gestorvenen dit verband langzamerhand zien.

Het realiteitsgevoel van de gebouwen die gestorvenen, mystici en BDE-ers zien is groot.

Swedenborg merkt op dat wij als aardse mensen denken dat ze er in het hiernamaals niet zijn, daar we menen dat ze niet nodig zijn omdat iedereen zweeft.

4.2.11 Terugblik op eigen leven

De terugblik staat in het kader van de beoordeling van de levenswandel. Lorber noch Swedenborg melden over zichzelf, dat ze zo'n terugblik hebben gehad. Zij komen kennelijk niet in aanmerking voor een algehele beoordeling van hun leven. Ze zullen ongetwijfeld veel inzicht gekregen hebben in hun gedrag door hun toestand.

Bij BDE-ers is de terugblik op eigen leven als deze voorkomt soms over het totale leven of naar aanleiding van belangrijke gebeurtenissen in het leven. Deze terugblik geschiedt in aanwezigheid van een meestal accepterend hemels wezen en in wisselwerking met de levensechte voorstellingen van mensen die men heeft benadeeld of goed heeft gedaan. Ook bij de gestorvenen van Swedenborg gebeurt dit zo. Bij Lorber kan dat ook zo gaan, maar is er vaak sprake van confrontatie met karakter- en gedragsfouten of verdiensten tijdens de gang door het hiernamaals van de gestorvenen in interactie met wezens die men daar ontmoet.

De terugblik bij de beide mystici lijkt eerder een onderdeel van een lang proces met periodes van inzicht en zuivering, al of niet in aanwezigheid van hemelse wezens, al of niet met mensen waarmee men iets heeft af te rekenen. Nadruk bij beide groepen verslagen ligt op zelfonthulling en eigen verantwoordelijkheid ten aanzien van de ommekeer bij de ontwikkeling in het hiernamaals.

4.2.12 Sancties ten aanzien van de wijze van leven hier op aarde en in het hiernamaals

Sancties komen veelvuldig voor bij gestorvenen van de mystici en bij BDE-ers, zowel in de vorm van straf als beloning. Deze kunnen door een persoon worden toegediend, maar worden ook vorm gegeven in de verslechtering of verbetering van de situatie.

Swedenborg vermeldt dat mensen die bedolven zijn geweest onder het kwaad tijdens het leven, na hun dood moeilijk te veranderen zijn. Van betere mensen worden de smetten weggenomen, bij de zeer slechte mensen blijven de onvolkomenheden aanwezig en worden zelfs de vruchten van goede daden bij hen weggenomen, waarschijnlijk door de vasthoudendheid aan de verkeerde behoeften. Over hoe slecht men dan moet zijn geeft Swedenborg geen houvast. Zuivering in de hel zou bij hem dan betekenen, dat men desondanks nog goede kansen heeft. Overigens schrijft Swedenborg ergens, dat hij het beoordelingsproces soms niet begreep. Ook andere mystici, als Emmerick melden dat er direct na de dood een totale terugblik is, gevolgd door een definitief oordeel (Heintschel 1996, 188-210).

Wat opvalt in de bestudeerde verslagen is, dat voor een verlossing van onze ziel, zowel bij Swedenborg, bij Lorber als bij de mensen met een bijna dood ervaring, niet lijkt mee te spelen of men rooms-katholiek, protestant, of van een andere religie is. Bij de mystici moet men wel een zekere spiritualiteit hebben. Zowel Lorber als Swedenborg zeggen (3.2.12.1) een aantal keer dat de heidenen en anders gelovigen als ze goed hebben geleefd, evenzeer zalig worden als de christenen. Spiritualiteit wordt door beide mystici gedefinieerd als liefde voor de mens, voor God en voor de waarheid. Maar ook die spiritualiteit kan zich ontwikkelen na de dood.

Enkele verslagen van mensen met een bijna dood ervaring getuigen er van dat zij die niet in een God geloofden tot God kwamen in het hiernamaals na een ommekeer (2.2.12.3). Ook mensen met veel misstappen in hun leven konden gered worden.

Bij de gestorvenen van de mystici is altijd sprake van zuivering op diverse manieren. Bij de BDE-ers is de zuivering vaak verbonden met de terugblik (13% in het onderzoek van van Lommel).

Bij de gestorvenen wordt wel het hele leven doorgenomen al of niet met een terugblik. Hun zuivering kan ook gaan via hun gedrag en gang door het hiernamaals met zelfinzicht, sancties door en confrontaties met andere wezens of door verbetering of verslechtering van de situatie. Bij hen is waarschijnlijk meer sprake van een stapsgewijs proces.

Het lijkt er op dat de BDE-ers in kortere tijd worden beoordeeld dan de gestorvenen.

Misschien houdt de snelheid van het beoordelingsproces bij BDE-ers ook verband met de korte duur van hun verblijf en de ondersteuning van de boodschap die men terug moet nemen naar de aarde. Een boodschap van getuigenis van het hiernamaals, van de liefde die men moet verwerkelijken en de wijsheid die men zich moet verwerven hier op aarde.

De confrontaties en straffen zijn bij Swedenborg en Lorber soms zeer heftig, agressief en zeer angstig, zelfs destructief bij fout gedrag. Deze heftigheid komt bij BDE-ers wel voor in helachtige toestanden. Bij de normale terugblik van hen beperkt zich de heftigheid tot de reacties van de mensen waarmee men wordt geconfronteerd.

De wijze van oordelen kent ook grote verschillen. Bij Swedenborg is er meer kans dat als mensen in de loop van hun leven 'bedolven zijn onder het kwaad', ze na hun dood in wezen niet meer veranderen en uiteindelijk in een blijvende helletoestand terechtkomen. Bij Lorber heeft de heftigheid meer het oogmerk van uiteindelijke ommekeer en acceptatie door en nadering tot God. Ommekeer vindt bij hem veelvuldig plaats. Bij de meeste BDE-ers is er meestal tegelijkertijd met de pijnlijke confrontaties sprake van acceptatie en begrip voor gemaakte misstappen door het lichtwezen of andere hogere wezens. Men kan zelf tot inzicht komen of de opdracht krijgen zijn leven bij terugkeer te verbeteren.

Zowel milde als strenge beoordelingen komen bij beide groepen verslagen voor. Het aantal gevallen van harde oordelen lijkt bij de gestorvenen van de mystici veel groter.

De categorie 'van hardheid naar mildheid' leidt bij BDE-ers altijd tot terugkeer in het eigen lichaam ook al is de angsttoestand niet altijd opgeheven. Zoals is besproken, is bij Lorber meestal sprake van ommekeer en daardoor mildheid aan het eind van het beoordelingsproces, terwijl bij Swedenborg de echt slechte mens nauwelijks genade krijgt.

Van een definitieve hel is alleen bij Swedenborg sprake. Bij Lorber is dat een hoge uitzondering. BDE-ers keren uiteindelijk terug naar hun lichaam.

5 Samenvatting en conclusie

Mensen die tijdens een operatie in coma raken en hersendood zijn blijken desondanks toch hun bewustzijn te behouden. Ze hebben het idee dat ze buiten hun lichaam treden en zien allerlei details van de operatiekamer, de operatie en de mensen daar omheen. Velen van hen gaan door een donkere tunnel met een licht aan het eind. Als ze zich naar dat licht bewegen komen ze in een landschap waarin ze wezens, engelen, reeds gestorven familieleden of vrienden tegenkomen. Ook kunnen ze een terugblik over hun leven krijgen. Tijdens zo'n terugblik zien ze in hoeverre ze in hun leven goed waren in gedrag of houding en wat ze verkeerd deden. Tegelijk is er een lichtwezen dat met hen meekijkt en vaak vele misstappen liefdevol accepteert. Ze krijgen het idee dat ze reeds gestorven zijn en zich bevinden in een soort hemelse wereld. Komen ze weer terug in hun lichaam en bij van de operatie, dan veranderen ze vaak totaal. Ze worden gevoeliger voor de emoties en behoeften van anderen, ze geloven dat het leven na de dood niet ophoudt en dat ze in een hiernamaals zijn geweest. In veel onderzoek hierover spreekt men van een 'bijna dood ervaring' (hierna een BDE genoemd). Deze toestand blijkt ook voor te komen bij mensen die in levensbedreigende situaties komen, bij stress, maar ook tijdens het normale volle bewustzijn in een gezonde en evenwichtige toestand.

In de oudere BDE-literatuur blijken mensen tijdens de BDE vaak positieve belevenissen te hebben. Later blijkt een zeker percentage (2-18%) BDE-ers ook negatieve ervaringen te ondervinden.

Bepaalde mystici ervaren ook dat ze in bepaalde trances, visioenen of bij vol dagbewustzijn door een soort hiernamaals gaan. Maar hun ervaringen zijn vaak veel minder positief. Ze kunnen soms in een hemelse wereld komen, maar beleven ook angstwekkende of agressieve situaties. Deze positieve of negatieve situaties zien ze ook bij gestorvenen die ze tegenkomen.

De doelstelling van dit onderzoek is na te gaan of deze toestanden of beschreven werelden van mystici en van BDE-ers met elkaar zijn te vergelijken. Daarbij bekijk ik ook de ervaringen van gestorvenen die zowel mystici als BDE-ers in zo'n wereld tegenkomen, aangezien ook zij dezelfde verschijnselen kunnen hebben als BDE-ers.

Om de beschrijvingen van alle groepen te kunnen vergelijken heb ik een tekstanalyse gedaan, waarin ik de verschijnselen die zich voordoen tijdens zo'n ervaring heb ondergebracht in diverse categorieën. In de literatuur van de BDE noemt men deze categorieën elementen. Voorbeelden van elementen zijn (verkort weergegeven): 'uit het lichaam gaan', 'zien van een eigen tweede soort lichaam in de andere wereld', 'gaan door een tunnel', 'zien of ontmoeten van andere wezens', 'landschappen en gebouwen in de andere wereld', een 'terugblik op eigen leven', 'sancties ten aanzien van de wijze van leven'. Ik heb daarbij de elementen uit de reeds bestaande literatuur gebruikt, maar tevens enkele elementen gespecificeerd of aangepast om een betere vergelijking tussen de beide groepen verslagen te kunnen maken. Zo onderscheidde ik onder andere positief en negatief gekleurde landschappen of wezens in het 'hiernamaals'. Ik bekeek of de sancties ten aanzien van het geleefde leven hard of mild waren. Ik ging ook na hoe de mensen in die andere wereld functioneerden. Konden ze beter of minder goed waarnemen of denken en hoe werd er gecommuniceerd tussen wezens.

De analyse heb ik gedaan aan de hand van een selectie van verslagen van academische auteurs die de bijna dood ervaringen hebben verzameld, van mensen die zelf zulke ervaringen hebben ondervonden en van verslagen van enkele mystici ten aanzien van het hiernamaals.

Uit de mystici heb ik er twee gekozen, die erg veel geschreven hebben over de verschijnselen die ze waarnamen in 'de andere wereld'. Dit zijn Swedenborg, een lutheraans mysticus en een wetenschapper van naam uit de 18^e eeuw, en Lorber een katholiek en leraar muziek uit de 19^e eeuw. Ze hebben zelf hun waarnemingen opgeschreven.

Opmerkelijk is, dat bij deze mystici geen tunnel met een licht aan het eind voorkomt. Ook is het hiernamaals bij deze mystici zeer gestructureerd. Ze bestaat uit vele gebieden: waaronder een hemel, een hel of een tussen gebied, soms vagevuur genoemd. Bij BDE-ers is er nauwelijks structuur. Toch lijkt het of men bepaalde beelden van BDE-ers kan plaatsen in de diverse gebieden die de mystici noemen. In mijn studie geef ik een overzicht van de verschillende gebieden die de mystici onderscheiden en tracht ik de beelden van de BDE-ers daarin een plaats te geven.

Behalve verschillen blijken er vrij veel overeenkomsten te zijn tussen alle groepen. ‘Uit het lichaam gaan’ komt veelvuldig voor, maar ook de vele negatieve en positieve situaties, landschappen en gebouwen waarin zowel BDE-ers als gestorvenen die mystici tegenkomen, zich kunnen bevinden. De gestorvenen die mystici tegenkomen, de mystici zelf en BDE-ers ontmoeten gestorven verwanten, diverse engelen of andere wezens. De ontmoetingen kunnen bij al deze groepen vriendelijk of zeer agressief zijn.

Een algemene tendens van de gang door het hiernamaals is zuivering van de ziel zowel bij BDE-ers, als bij de gestorvenen die mystici tegenkomen. Dat wil zeggen: loslaten van egoïsme, zuivering van behoeften en motieven. Alle mensen worden zowel door God als zijn engelen daarbij geholpen, mits deze mensen dat niet afwijzen. Zo’n proces bepaalt bij de gestorvenen die door mystici worden gezien of ze bewust en zuiver kunnen waarnemen wat zich afspeelt in de andere wereld, wie men ontmoet en in wat voor gebied men terecht komt. Mystici kunnen gestorvenen tegenkomen die langdurig of tijdelijk in een droomtoestand terecht komen als hun geestelijke waarnemingsvermogen van de omgeving van het hiernamaals door onzuiverheid nog niet is ontwikkeld. Ook bij BDE-ers lijkt deze droomtoestand voor te komen. Meestal zeggen BDE-ers dat ze helderder zien en denken dan op aarde.

Het onderzoek constateerde grote verschillen in de hardheid van de sancties die mystici waarnamen. In het algemeen waren de sancties bij de BDE-ers veel milder. Er is ook een verschil in de mogelijkheid tot zuivering bij beide mystici. Bij Lorber kan de meest slechte mens nog gezuiverd worden. Bij Swedenborg is het perspectief minder goed.

Vermeldenswaard is dat zowel BDE-ers als de gestorvenen die de mystici zagen veelal worden beoordeeld en gesanctioneerd op de juistheid van hun levenswijze, niet naar de religie waartoe ze behoren.

Ik bespreek diverse ander verschillen en overeenkomsten.

Ik vat de vraagstellingen die ik formuleerde en de conclusies die ik daaruit trok, kort samen.

- 1 Komen de elementen die door mij zijn samengesteld voor bij BDE-ers, mystici en de gestorvenen, die zowel mystici als BDE-ers zien. Conclusie: de meeste elementen komen voor bij al deze groepen.
- 2 Komen bij de verschijnselen van de BDE-ers en de mystici en de door beide groepen beschreven gestorvenen zowel positieve als negatieve geladen ervaringen voor, als het gaat om de inhoud van de elementen als om de emotionele toon. Conclusie: alle groepen hebben zowel positief als negatief gestemde situaties en gevoelens in het hiernamaals.

Nawoord

Voor ik deze studie begon viel mij op dat verslagen van mensen met een bijna dood ervaring zo vaak positief van toon waren met veel licht en gelukzaligheid. Mystici daarentegen hadden veel meer licht en duister, engelen en demonen te melden. Het blijkt uiteindelijk dat ook bij mensen met bijna dood ervaring nog al wat angstwekkende ervaringen voorkomen. Toch kan men het positieve accent bij hen niet ontkennen.

Als men zich beperkt tot Swedenborg, Lorber en de huidige mensen met een bijna dood ervaring dan lijkt het erop dat in de loop der eeuwen in de verslagen steeds meer ruimte en acceptatie is door de geestelijke wereld voor misstappen in ons leven. Immers Lorber die de mensen veel meer perspectief biedt tot wedergeboorte en verlossing dan Swedenborg, leefde ongeveer een eeuw later dan de laatste. In de verslagen van mensen met een bijna dood ervaring zet die trend tot acceptatie door, lijkt het.

Catharina van Genua die vóór Swedenborg, in de 16^e eeuw, leefde (Heintschel 1996, 54-85) beschrijft dat zielen een grote kans maken ook vanuit de hel terug te kunnen keren bij God. Catharina Emmerick leefde tussen de actieve tijd van Swedenborg en Lorber van 1774-1824 (Heintschel 1996, 154-210). Bij haar is zuivering slechts mogelijk door de voorbeden van de levenden voor de doden. Dit geeft niet veel perspectief voor mensen buiten de kerk of voor eenzame mensen.

Een trend tot grotere mildheid door de geschiedenis heen lijkt hiermee niet lineair.

Bij zowel Lorber, Swedenborg als BDE-ers, telt niet onverkort of men christen is of niet voor de plaats waar men terecht komt direct na de dood, c.q. tijdens de BDE. Een reeds ontwikkelde spiritualiteit helpt wel mee voor een gunstig begin in het hiernamaals. Enkele verslagen van mensen met een bijna dood ervaring getuigen er van dat zelfs zij die niet in een God geloven na een ommekeer voorlopig door God worden geaccepteerd. Spiritualiteit wordt door beide mystici niet overal eenduidig gedefinieerd. Ook tijdens de gang door het hiernamaals kan spiritualiteit volgens hen ontwikkeld worden. Bij andere mystici gelden echter strengere criteria, die wel met een christelijke levenswijze te maken hebben.

De vraag is nu of men hieruit mag afleiden, dat een mens die goed heeft geleefd, ongeacht zijn religie een goede start maakt in het hiernamaals.

Het zou in ieder geval de moeite waard zijn dit te onderzoeken.

Literatuur

Bijna dood ervaring

- Bache, C.M., 'A perinatal interpretation of frightening NDE: a dialogue with Kenneth Ring', *Journal of Near-Death Studies*, 13, 1994, 25-45
- Bache, C.M., 'Expanding Grof's concept of the perinatal: deepening the inquiry into Frightening NDS', *Journal of Near-Death Studies*, 15, 1996, 115-130
- Birkhoff, A., *Gedachten over leven na dit leven*, Naarden, Strengtholt, 1978
- Bush, N.E., 'The paradox of Jonah: response to 'Solving the riddle of frightening NDE'', *Journal of Near-Death Studies*, 13, 1994, 47-63
- Eadie, Betty J., *Embraced by the light*, 1992; vertaling: Parma van Loon, *Geleid door het licht*, z.p., Areopagus, 1994
- Ellwood, Gracia Fay, 'Distressing near-death experiences as photographic negatives', *Journal of Near-Death Studies*, 15, 1996, 83-113
- Fenimore, Angie, *Beyond darkness*, z.p., Bantam books, 1995; vertaling: Erica van Rijsewijk, *De duisternis voorbij*, Utrecht, Bruna, 1995
- Gibson, A.S. 'Commentary on frightening near-death experiences', *Journal of Near-Death Studies*, 15, 1996, 141-147
- Greyson, Bruce, Book review: 'Spiritual awakenings: a guidebook for experiences and those who care about them', by Barbara Harris, Baltimore, 1993; in: *Journal of Near-Death Studies*, 13, 1994, 65-70
- Irwin, H.J. & Bramwell, B.A., 'The devil in heaven: a NDE with both positive and negative facets', *Journal of Near-Death Studies*, 7, 1988, 38-43
- Jakoby, Bernard, *Die Brücke zum Licht*, Reinbek, Rowolt Taschenbuch Verlag, 2002
- Journal of Near-Death Studies* komt elk jaar regelmatig uit en is een tijdschrift waarin veel academici theorieën, onderzoek en commentaar plaatsen ten aanzien van BDE. Ook mensen met een bijna dood ervaring worden hierin geplaatst.
- Kübler-Ross, Elisabeth, *Über den Tod und das Leben danach*, 1984; vertaling: O.de Marez Oyens-Schilt, *Over de dood en het leven daarna*, Baarn, Ambo, 1985
- Kübler-Ross Elisabeth, *Death is of vital importance*, 1995; vertaling: Jacq Moonen, *Intens Leven en sterven*, Amsterdam, Karnak, 1996
- Lommel, W. van, van Wees, R., Meyers, V., & Elfferich, I., *Bijna dood. Ervaringen van patiënten na reanimatie. 10 Jaar onderzoek in Nederland*, z.p., Stichting Merkawah, 1998
- Lommel, W. van, van Wees, R., Meyers, V., & Elfferich, I., 'Near-Death Experiences in Survivors of Cardiac Arrest: A Prospective Study in the Netherlands', *The Lancet* 2001, 358, pp. 2039-2045
- Lommel, W. van, *Eindeloos bewustzijn*, Kampen, Ten Have, 2007
- Moody, R.A., *Live after life*, Covington, Mockingbird books, 1975; vertaling: A. Birkhoff, *Leven na dit leven*, Naarden, Strengtholt, 1977
- Moody, R.A., *Reflection on Life after life*, Covington, Mockingbird books, 1976; vertaling: A. Birkhoff, *Leven met de dood*, Utrecht, Bruna, 2001
- Rawlings, Maurice, *Beyond death's door*, Toronto, Bantam Books, 1981
- Ring, K., *Life at death. A scientific investigation of the near-death experience*, New York, Coward McCann and Geoghenan, 1980
- Ring, K. (1), 'Solving the riddle of frightening 'NDE': some testable hypotheses and an perspective based on a course of miracles', *Journal of Near-Death Studies*, 15, 1996, 5-23
- Ring, K. (2), 'A note on anesthetically – induced frightening 'NDE'', *Journal of Near-Death Studies*, 15, 1996, 17-23

- Ring, Kenneth en Sharon Cooper, *Mindsight, Near-Death and out of body experiences in the blind*, Palo Alto, William James Center for consciousness studies, 1999; vertaling: Ruud van Wees, *Blind ziende*, Deventer, Ankh-Hermes, 2001
- Sabom, M.B., book review: 'Rawlings, To heel and back' *Journal of Near-Death Studies*, 14, 1996, 197-209
- Steiger, Brad *Een met het licht*, Deventer, Ankh-Hermes, 1994
- Wees, Ruud Van, Negatieve bijna dood ervaringen, *Terugkeer - Tijdschrift rond BDE en zingeving*, 2, 1991
- Youngdale, S, Wiener, D., 'Frightening NDE', Letter to the editor, *Journal of Near-Death Studies*, 15, 1996, 149-150

Mystici

- Heintschel, Aglaja, *Zeugen des Jenseits*, Zürich, Swedenborg verlag, 1975; vertaling: P.J.Blok, *Getuigen van het leven aan gene zijde*, g.p., De Ster, 1996
- Leitner, K.W.R. von, *Jakob Lorber – Schrijfknecht van God*, Tilburg, De Ster, 1988
- Lorber, Jakob, *Weg zur geistigen Wiedergeburt*, Bietigheim, Lorber Verlag, 1979; vertaling: J.E. Bos, *Weg tot geestelijke wedergeboorte*, Breda, De Ster, 1986
- Lorber, Jakob, *Kruis en Kroon*, Tilburg, De Ster, 1990
- Lorber, Jakob, *Die Wiederkunft Christi*, Würtemberg, Lorber Verlag, 1978; vertaling: Finkel-nberg, *De wederkomst van Christus*, Breda, De Ster, 1990
- Lorber, Jakob, *Johannes, das grosse Evangelium*, Würtemberg, Lorber Verlag, z.j.; vertaling: Jakob Lorber Stichting, *Het grote Johannes Evangelie*, Breda, De ster, 1991
- Lorber, Jakob, *Bisschof Martin*, Würtemberg, Lorber Verlag, z.j.; vertaling: Jakob Lorber Stichting, *Bisschop Martinus*, Breda, De ster, 1992
- Swedenborg, E., 'De memorabilia', g.u., 1746-1765; vertaling: Martinus Nijhof, *Opmerkenswaardige levende ondervindingen*, Band I t/m IV, Den Haag, Swedenborg Genootschap, 1973
- Swedenborg, E, *Universam theologiam novae ecclesiae*, Amsterdam, geen uitgever, 1756; vertaling: V.C. Religio, *De ware christelijk godsdienst*, Den Haag, Swedenborg Genootschap, 1932
- Swedenborg, Emanuel, *De coelo et de inferno ex auditis et visis*, Londen, geen uitgever, 1758; vertaling: Posthuma, *Hemel en hel*, Den Haag, Swedenborg genootschap, z.j.
- Warren, Samuel M., *Compendium of the Theological writings of Emanuel Swedenborg*, New York, 1974

Appendix Elementen bij de auteurs

Ik geef hieronder de categorieën aan die van Lommel en Moody gebruiken bij het beschrijven en categoriseren van de verschijnselen bij BDE-ers. Tevens vermeld ik wat de frequentie van voorkomen is in het onderzoek van van Lommel. Van Lommel noemt deze categorieën elementen.

Van Lommel noemt 10 elementen (van Lommel 1998, 15 en 2001, 2041):

Aantal gevallen met BDE = 62	freq %
1. besef dood te zijn	50
2. autoscopische waarnemingen (3 out of body experience, Lancet)	24
3. positieve emoties (2 positive emotions, Lancet)	56
4. bewegen door tunnel	31
5. communicatie met licht	23
6. waarneming kleuren	23
7. waarneming hemels landschap	29
8. ontmoeting met overledenen	32
9. levensoverzicht	13
10. aanwezigheid grens	8

Moody, element 1 – 13 (Moody 1977, 28 – 88) en element 14-17 (Moody 1978, 13 - 23)

1. Het horen van het nieuws (dat men dood is)
2. Gevoelens van rust en vrede
3. Het geluid bij of vlak voor het intreden van de "dood"
4. De donkere tunnel
5. Buiten het lichaam
6. Het ontmoeten van anderen
7. Het wezen van licht
8. De terugblik
9. De grens of barrière
10. De terugkeer
11. Het vertellen aan anderen
12. Invloeden op het verdere leven
13. Nieuwe zienswijze over de dood
14. Bevestiging
15. Het alwetendheidsvisioen
16. Steden van licht
17. Een rijk van verbijsterde geesten (negatieve BDE)